

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VADYBOS KATEDRA**

PENSIJŲ REFORMA LIETUVOJE

**Magistro darbas
Vadyba, viešojo administravimo specializacija (VAM 5/2)**

Magistro darbo autorius Leonas Strazdauskas.....

Vadovas doc. dr. Aistė Lazauskienė.....

Recenzentas.doc.dr.J.Jasaitis.....

.....

SANTRAUKA

Leonas Strazdauskas.

Pensijų reforma Lietuvoje. Magistro darbas.

Magistro darbo problema yra galima socialinė, ekonominė reformuotos pensijų sistemos, apimančios valstybinę pensijų sistemą ir privačius pensijų fondus, rizika. Pensijų sistemos rizikos veiksnių minimizavimas turi būti numatytas teisės aktuose, pačioje pensijų sistemos struktūroje, jos valdyme. Būtina įvertinti pensijų sistemą, jos struktūrą, reformos eigą, teisinę bazę ir nustatyti būdus, kuriais galima minimizuoti pensijų sistemos reformos riziką ir užtikrinti efektyvią socialinę apsaugą visuomenei. Šis procesas turi būti tęstinis.

Magistro darbo tikslas buvo išnagrinėti pensijų reformos riziką ir pasiūlyti jos minimizavimo būdus gerinant socialinę apsaugą Lietuvoje. Siekiant šio tikslo, įgyvendinti šie Magistro darbo uždaviniai: išnagrinėta pensijų reforma socialinės gerovės vystymo sąlygomis ir teoriniai pensijų sistemos rizikos veiksniai; išanalizuota pensijų reformos eiga Lietuvoje; išskirti ir išnagrinėti pensijų reformos rizikos veiksniai Lietuvoje; atlikti empiriniai tyrimai, įvertinta pensijų reformos rizika; pasiūlyti būdai pensijų reformos rizikai minimizuoti.

Padaryta išvada, jog pagrindiniai būdai pensijų reformos ir sistemos rizikai minimizuoti, tai teisinės bazės tobulinimas, pensijų sistemos kontrolės ir administravimo struktūros gerinimas, visuomenės tinkamas informavimas apie pensijų sistemą, jos rezultatus ir riziką. Taip pat turi būti įdiegta privačių pensijų fondų administratorių atsakomybė. Valstybinė pensijų sistemos rizika taip pa gali išaugti ateityje; siekiant ją minimizuoti, reikia spręsti galimo biudžeto deficito problemą, gerinti sistemos administravimą.

SUMMARY

Leonas Strazdauskas.

The pension reform in Lithuania.

Master's work.

The problem of the research of Master's work was the possible social, and economic risk of newly reformed pension system, including state social security system and private pension funds. The pension system risks must be managed through the laws, the management of the system and the control of the pension system. It is important to analyze the possible risk and to forecast them in order to improve its management. This process should be continuous.

The main goal of the Master's work was to analyze the risk of pension system and to identify the ways to minimize the risk. In order to research this goal, the following questions were analyzed: the theoretical aspects of pension system organization in order to seek for the social benefits in the society; the pension reform process in Lithuania; the factors causing possible risk of pension system in Lithuania. The empirical research (questioner of 100 respondents) was made in order to identify how the citizens evaluate the pension system and its risks. Finally the ways to minimize the possible pension system risk were proposed.

The main ways to minimize the person risk are to improve the laws, the pension system control and administration structure, to inform the society properly about the system, its results and risk. The legal responsibility of private pension funds administrators should be implemented as well. The state social security system will be possibly meeting the risk factors too. In order to minimize them, the means to minimize the budget deficit, to improve administration of the system should be implemented.

TURINYS

ĮVADAS	5
1. PENSIJŲ REFORMOS SOCIALINĖS GEROVĖS VYSTYMO SĄLYGOMIS	7
1.1. Pagrindinių sąvokų analizė	7
1.2. Pensijų reformos prielaidos	14
1.3. Pensijų fondai ES	18
1.4. Pensijų kaupimo schema	22
1.5. Pensijų sistemos reikšmė vystant socialinę apsaugą	24
2. PENSIJŲ REFORMA LIETUVOJE IR JOS EIGOS VERTINIMAS	28
2.1. Valstybinio socialinio draudimo sistemos trūkumai ir jos reformavimo prielaidos	28
2.2. Pensijų sistemos reformų kryptys	30
2.3. Reformuojamos pensijų sistemos struktūra ir jos dalyviai	34
2.4. Pensijų reformos įstatyminės bazės išbaigtumas	37
2.5. Pensijų reformos Lietuvoje eigos vertinimas	40
2.6. Pensijų reformos rizika ir jos įtaka vystant socialinę apsaugą	43
3. PENSIJŲ REFORMOS RIZIKOS MINIMIZAVIMO BŪDAI GERINANT SOCIALINĘ APSAUGĄ LIETUVOJE	46
3.1. Pensijų reformos rezultatai: gyventojų dalyvavimas privačių pensijų fondų sistemoje	46
3.2. Pensijų sistemos rizikos valdymas Lietuvoje	50
3.2.1. Privačių pensijų fondų rizikos valdymas	50
3.2.2. Valstybinio socialinio draudimo (Sodros) pensijų sistemos rizikos valdymas	57
3.3. Pensijų sistemos rizikingumas (gyventojų nuomonės tyrimas)	58
3.4. Pensijų sistemos rizikos minimizavimo kryptys gerinant socialinę apsaugą Lietuvoje	68
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	72
LITERATŪRA	75
PRIEDAI	78

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas. 1995 m. pradėta Lietuvos pensijų sistemos reforma neužtikrino pakankamo piliečių pensinio aprūpinimo, neskatino dalyvauti socialinio draudimo sistemoje, todėl buvo nutarta dar kartą ją reformuoti. Reformos pradžia yra laikomas 2000 m. sausio 1 d. priimtas pensijų fondų įstatymas ir tų pačių metų balandžio 26 d. priimtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 465, kuriame buvo patvirtinta pensijų reformos koncepcija. Vykstant pensijų reformai pradedami taikyti nauji pensijų modeliai, todėl labai svarbu juos įvertinti ir nustatyti tinkamiausius Lietuvai.

Pensijų reforma, pereinant nuo privalomo prie savarankiško kaupimo privačiuose fonduose, arba taikant mišrią sistemą, kur dalis pensijos kaupiama valstybinėse struktūrose per mokesčių sistemą, o kita dalis kaupiama privačiuose fonduose, taikoma daugelyje pasaulio valstybių. Lietuva įdiegusi privačių pensinių fondų sistemą nesukūrė naujo reiškinių, o tik pritaikė kitų valstybių praktiką. Pensijų sistemos poreikis buvo grindžiamas socialiniais, ekonominiais, struktūriniais sumetimais. Tačiau ne ką aktualesni yra naujosios pensijų sistemos socialiniai efektai, rizikos veiksnių įvertinimas – kokią įtaką reforma padarys visuomenės socialinės apsaugos padėčiai. Svarbu, kad pensijų sistema užtikrintų galimų rizikos veiksnių minimizavimą. Priešingu atveju socialinis rezultatas bus prastesnis nei prieš įgyvendinant pensijų sistemos reformą.

Tyrimo problema. Lietuvoje naujoji pensijų sistema funkcionuoja vos kelerius metus, o gaunančių pensiją pagal naują sistemą dar nėra. Taigi šiame etape būtina įvertinti, kokią poveikį naujoji pensijų sistema turės ateityje, nes pensijų sistema orientuota į ilgalaikį funkcionavimą. Pensijų sistemos rizikos veiksnių minimizavimas turi būti numatytas teisės aktuose, pačioje pensijų sistemos struktūroje, jos valdyje. Todėl būtina iširti Lietuvos pensijų sistemą, jos struktūrą, reformos eigą, teisinę bazę ir nustatyti būdus, kuriais galima minimizuoti pensijų sistemos reformos riziką ir užtikrinti efektyvią socialinę apsaugą visuomenei.

Tyrimo objektas – pensijų sistemos rizika ir jos minimizavimas.

Tyrimo dalykas – pensijų sistemos struktūra, teisinė bazė, pensijų reformos įgyvendinimo procesas.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti pensijų reformos riziką ir identifikuoti jos minimizavimo būdus gerinant socialinę apsaugą Lietuvoje.

Tyrimo keliama šie **uždaviniai**:

- a) išnagrinėti pensijų reformą socialinės gerovės vystymo sąlygomis ir teorinius pensijų sistemos rizikos veiksnius;
- b) išanalizuoti pensijų reformos eigą Lietuvoje;
- c) išskirti ir išnagrinėti pensijų reformos rizikos veiksnius Lietuvoje;

- d) atlikus empirinius tyrimus, įvertinti pensijų reformos riziką;
- e) pasiūlyti būdus pensijų reformos rizikai minimizuoti.

Tyrimo metodai. Siekiant įgyvendinti išsikeltus uždavinius ir pasiekti tyrimo tikslą, atliekama išsami pensijų reformos Lietuvoje eigos, rezultatų, aplinkos analizė. Tuo tikslu naudojamas teisės aktų loginės, sisteminės analizės metodas; bendramokslinis sisteminės mokslinės literatūros bei praktinių duomenų analizės metodas, statistinės informacijos analizės metodas, anketinės apklausos metodas. Anketinės apklausos metodu atliktas Šiaulių miesto gyventojų apklausa (imtis= 100 respondentų), siekiant įvertinti kaip Šiaulių miesto gyventojai vertina pensijų sistemą ir reformą, jos riziką.

Lietuvos pensijų sistemos eiga buvo nušviesta Lietuvos spaudoje, atlikta keletas mokslinių tyrimų apie pensijų reformos rezultatus – naujai suformuotą pensijų sistemos struktūrą. Tačiau trūksta tyrimų apie pensijų reformos riziką, galimus rezultatus, galimą ilgalaikį poveikį visuomenei bei priemones, kuriomis galima užtikrinti efektyvią socialinę apsaugą pensijų sistemos srityje. Taigi šio darbo **naujumą** sudaro objekto formulavimas, t.y. atliekama pensijų sistemos rizikos analizė ir siūlomos priemonės rizikai minimizuoti, o taip pat atlikti tyrimai, anketinės apklausos tyrimas, įvertinant, kaip Šiaulių miesto gyventojai vertina pensijų sistemą ir reformą, jos riziką.

1. PENSIJŲ REFORMOS SOCIALINĖS GEROVĖS VYSTYMO SĄLYGOMIS

1.1. Pagrindinių sąvokų analizė

Pensijos samprata atsiskleidžia per jos reglamentavimą. Kaip nurodoma Lietuvos respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme, teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją turi nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai, kurie šio įstatymo nustatytą laiką buvo privalomai draudžiami arba patys draudėsi valstybiniu socialiniu pensijų draudimu (1 straipsnis). 2003 m. sausio 1 d. Lietuvoje nustatytos tokios pensijų rūšys: valstybinio socialinio draudimo pensijos (senatvės, invalidumo, našlių ir našlaičių), valstybinės pensijos (nukentėjusių asmenų, I ir II laipsnio, mokslininkų, pareigūnų ir karių, prezidento, teisėjų), šalpos pensijos.

Teisę į pensiją suteikia pilietybė, socialinės sąlygos, užimtumas, profesija ar individualus draudimo kontraktas. Pilietybė užtikrina pensinį aprūpinimą visiems gyventojams. Socialinės sąlygos jungia skurstančius žmones. Užimtumu paremtos pensijos suteikia teisę gauti pensiją dirbantiems asmenims, o profesija – vienos ar kitos profesijos žmonėms. Individualiu kontraktu paremtos pensijos suteikia pensinį aprūpinimą tik to kontrakto turėtojams (Vilutytė K., Valužis K., 2004).

Pagrindinis visuomeninės pensijų sistemos tikslas – sukurti kiekvienam šios sistemos dalyviui stabilų, numatomą ir adekvatų senatvės pajamų šaltinį. Todėl nacionalinė pensijų sistema, kuri negali garantuoti senatvės pajamų, turi būti pripažįstama nevykusia arba bankrutavusia (Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 157). Pasak šių autorių, pensijų sistemos funkcionavimas pagrįstas *pažadais* tiems darbuotojams, kurie dalyvauja sistemoje. Vyriausybės pažadai reiškia, kad darbuotojui, kuris per visus savo darbo metus nuolatos mokėjo pensijų įmokas, pensijų sistema teiks pajamas senatvėje. E. Martinaitytė ir V. Katkus (2001, p. 158) skiria tris pensijų sistemos rizikos rūšis (1 lentelė):

1 lentelė

Pensijų rizikos rūšys

Rizikos rūšis	Atsirado priežastys
<i>Ekonominė rizika</i>	Dėl atlyginimų arba kainų ar finansinio turto pelningumo dydžių nenumatytų pokyčių, vykstančių visą pensijų įmokų mokėtojo darbinės veiklos laiką
<i>Institucinė rizika</i>	Dėl privačiojo pensijų fondo galimo bankroto ir/arba vyriausybinių priežiūros institucijų nesugebėjimo atlikti joms pavestų funkcijų ar negalėjimo gauti pensijų išmokų dėl netinkamai tvarkomos apskaitos ar dėl kitų nekompetentingų pensijų sistemos administratorių veiksmų
<i>Asmeninė rizika</i>	Dėl asmeninės darbo veiklos neapibrėžtumo

Šaltinis: sudaryta autoriaus, pagal E. Martinaitytė ir V. Katkus. Pensijų reforma: pensijų fondų sistemos Lietuvos kūrimo problemos. // *Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos*. 2001, p. 157

Literatūros šaltiniuose pateikiami penki pagal teisę į pensiją ir išmokų lygio kriterijus sudaryti suomių mokslininko K.Salminen pensijų modeliai. Taigi pagal išmokų formą pensijos gali būti pajamas testuojančios, pastovios normos pensijos ir nuo uždarbio ar įmokų priklausančios pensijos (2 lentelė):

2 lentelė

Pensijų formos

Modelis	Paramos	Pilietybės	Darbuotojų draudimo	Grupinio draudimo	Individualaus draudimo
Kokiu pagrindu suteikiama teisė į pensiją	Socialinės sąlygos	Pilietybė	Užimtumas	Profesija	Kontraktas
Apima	Skurstančiuosius	Visus gyventojus	Visus darbuotojus	Grupę	Individualius asmenis
Išmokos	Taikomas pajamų testas	Vienodo dydžio	Susiję su pajamomis	Susiję su pajamomis arba įmokomis	Susiję su įmokomis
Funkcijos	Teikia pagrindines minimalias pajamas	Teikia pagrindines minimalias pajamas	Palaiko gyvenimo lygį	Palaiko gyvenimo lygį	Palaiko gyvenimo lygį

Šaltinis: Vilutytė K., Valužis K. 2004. *Teoriniai pensijų modeliai ir jų taikymas Lietuvoje. Lietuvos žemės ūkio universitetas*, 2004 m. Prieiga internete: http://ev.lzuu.lt/mokveikla/SMK_2004/Finansai/Vilutyte_Kristina.htm

Paramos modelyje (assistance model) teisė į paramą suteikiama neturtingajai visuomenės daliai. Teisė į pensiją suteikia poreikis – skurdas. Modelis numato pajamas testuojančias pensijas, kurios apima minimalias išmokas visiems piliečiams, gaunantiems mažesnes už tam tikrą lygį pajamas. Paramos modelis dažnai siejamas su kitais modeliais (pilietybės, darbuotojų draudimo ar individualaus draudimo modeliais) (Vilutytė K., Valužis K., 2004).

Pilietybės modelyje (citizenship) teisė gauti pensiją suteikia pilietybė. Būdamas valstybės piliečiu, asmuo turi teisę gauti pensiją, kuri visiems yra vienoda. Čia neatsižvelgiama į piliečių pajamas ar turtą. Pilietybė užtikrina bazines minimalias pajamas, todėl šalia šio modelio gali kurtis privati draudimo rinka, teikianti papildomą apsaugą

Darbuotojų draudimo arba darbo santykių modelis (work performance) skirtas dirbantiems žmonėms. Teisė į pensiją priklauso nuo to, ar asmuo dirba. Pensijų išmokos tiesiogiai susiję su darbo pajamomis ir sumokėtomis socialinio draudimo įmokomis. Pensijų tikslas – palaikyti gyvenimo lygį (Vilutytė K., Valužis K., 2004).

Grupinio draudimo modelis (group insurance) vienija tam tikros profesijos, kompanijos ar šakos darbuotojus. Teisė į pensiją suteikia profesija, darbas tam tikroje pramonės šakoje ar kompanijoje, todėl galima išskirti profesines ir kompanijų pensijų schemas. Pensijų dydis tiesiogiai priklauso nuo uždirbtų pajamų ir sumokėtų įmokų. Grupinio draudimo modelio pensijos nurodomos

darbo sutartyje kaip viena iš užmokesčio dalių ir apibrėžiamos kolektyvinėmis derybomis arba darbdavių. Pensijos tikslas – palaikyti gyvenimo lygio standartą

Individualaus draudimo modelyje (individual insurance) teisę į pensiją suteikia kontraktas, sudarytas tarp darbuotojo ir draudimo bendrovės. Modelis apima vieną asmenį. Pensijų išmokos tiesiogiai susiję su mokėtomis įmokomis ir skirtos palaikyti gyvenimo lygį. Taikant šį draudimo modelį, egzistuoja asmeninė rizika. Asmuo pats turi nuspręsti, kokią draudimo kompaniją pasirinkti (Vilutytė K., Valužis K., 2004).

Iš aukščiau pateiktų pensinio aprūpinimo grupavimų perspektyvos žvelgdami į Lietuvos pensijų sistemą aiškiausiai matome priklausančias nuo uždarbio arba darbuotojų socialinio draudimo pensijas. Tiesa, tik papildoma dalis socialinio draudimo pensijos Lietuvoje tiesiogiai priklauso nuo buvusio atlyginimo ir darbo stažo. Pagrindinė pensijos dalis susieta tik su darbo stažu.

Kai kalbama apie pensijų reformą, Lietuvoje dažniausiai turimas galvoje individualaus ar grupinio draudimo pensijų schemų sukūrimas (Lazutka, R., 2001, p 58). Pensijų dydis gali būti nustatomas trimis būdais (3 lentelė):

3 lentelė

Pensijų dydžio nustatymo mechanizmai

Metodas	Apibūdinimas
Atvirksčiai proporcingas gavėjo turimoms pajamoms	Įvertinamos (testuojamos) pretendentų į pensiją gaunamos pajamos ar/ir turimi ištekliai.
Nepriklauso nei nuo dabartinių, nei nuo ankstesnių pensijos gavėjo pajamų	Nereikalingos žinios nei apie anksčiau gautas, nei apie pensijos skyrimo laikotarpiu gaunamas pajamas. Išmokos modelis pasirenkamas priklausomai nuo to, kokie tikslai keliami pensijų sistemai ir kokia bendra šalies socialinė politika: pajamų (kartais ir turto) įvertinimo (testavimo) pagrindu ar universalių pensijų metodas(siekiant visiems gyventojams garantuoti minimalias pajamas); priklausančios nuo asmens buvusio uždarbio pensijos (siekiant išlaikyti gyventojų darbingo gyvenimo laikotarpio standartus).
Turi tiesioginį ryšį su ankstesnėmis gavėjo pajamomis	Reikia registruoti asmens gaunamas pajamas jo darbingo amžiaus periodu

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal R. Lazutką. Pensijų ekonomikos principų taikymas ir Lietuvos pensijų reformos numatomos pasekmės. // Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos. Vilniaus Universitetas, 2001, p. 58

Negalima teigti, kad kuri nors iš šių pensijų schemų yra geresnė ar blogesnė. Kiekviena iš jų turi ir stipriąsias ir silpnąsias puses (Lazutka, R., 2001, p. 58).

Lėšų testavimu pagrįstos išmokos dydis yra atvirksčiai proporcingas turimoms gavėjo pajamoms, t.y. jei asmens pajamos neviršija tam tikro nustatyto lygio, jam mokama minimali išmoka. Šis būdas padeda mažiausiomis sąnaudomis sumažinti skurdą. Tačiau pajamų tikrinimas padidina administravimo išlaidas ir žemina žmogaus orumą. Be to, šio metodo taikymas gali turėti

neigiamos įtakos gyventojų motyvacijai taupyti ar dirbti bei paskatinti žmones sąmoningai pakoreguoti savo gyvenimo sąlygas, siekiant pasinaudoti teise į pensiją. Lėšų – testavimo pensijos yra likę Australijoje.

Universaliosios vienodo dydžio pensijos yra mokamos kiekvienam sulaukusiam pensinio amžiaus, neatsižvelgiant į jo pajamas, turtą ar darbo stažą (pvz., Naujoje Zelandijoje ir bazinės pensijos Skandinavijos šalyse). Todėl šios pensijos taikymas reikalauja mažiausiai administravimo išlaidų. Kaip ir lėšų testavimo, ši pensija padeda siekti skurdo mažinimo tikslų, tačiau nesiekiami asmeniui kompensuoti prarastų pajamų, todėl šia schema gali būti nepatenkinti didelius atlyginimus gaunantys darbuotojai. Savo ruožtu, tai gali paskatinti žmones vengti mokėti įmokas ar dalyvauti darbo rinkoje. Dėl pajamų apmokestinimo egzistuoja ir persikirstymas skurstantiems (Lazutka, R., 2001, p. 59).

Su tarnyba susijusi vienoda išmoka (apie 20-30% nuo darbo užmokesčio) yra mokama tam tikrą nustatytą metų skaičių (pvz., 20-30 m.) dirbusiems ir įmokas mokėjusiems asmenims. Didžiausias jos trūkumas yra tas, kad dalyvauti schemeje negali trumpai dirbę asmenys.

“Top-up” schema arba minimalios pensijos garantija papildo kitų pensinių schemų išmokas, jei pastarosios yra žemiau skurdo ribos. Taikomas ne visų pajamų, o tik iš pensijų schemų gaunamos pajamos; žmogui siekiama užtikrinti bent jau skurdo ribą siekiančias pajamas.

Priklausančios nuo įmokų ir uždarbio pensijos mokamos darbingu laikotarpiu įmokas mokėjusiems asmenims. Šios pensijos, priešingai nei universaliosios, sumažina gyvenimo standartų kritimą sulaukus pensinio amžiaus ir tuo pačiu vengimą mokėti mokesčius, tačiau ji mažiau efektyvi mažinant skurdą, nes kai kurios asmenų grupės neužsitarnauja jokios arba tik labai menką pensiją (Lazutka, R., 2001, p. 59).

Pensijų schemas gali būti administruojamos centralizuotai ir decentralizuotai (4 lentelė).

4 lentelė

Pensijų administravimo sistemos

Pensijų sistema	Bruožai
Centralizuota	<ul style="list-style-type: none"> ☐ visą pensinę sistemą valdo viena institucija, priimdama įvairius sprendimus ☐ veikiama pagal įstatymus ar socialinių partnerių susitarimus ☐ nėra lankstumo ☐ dėl didelių veiklos mastų ir operacijų standartizavimo tai padeda sumažinti veiklos kaštus
Decentralizuota	<ul style="list-style-type: none"> ☐ sprendimus priima keli autonomiški padaliniai ☐ Decentralizacija vykdoma regiono, profesijos ar atskiros organizacijos pagrindu. ☐ atskiros institucijos gali administruoti ir tam tikras pensijų dalis (pvz., bazinę ir papildomą)

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal R. Lazutką. Pensijų ekonomikos principų taikymas ir Lietuvos pensijų reformos numatomos pasekmės. // Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos. Vilniaus Universitetas, 2001, p. 60)

R. Lazutkos (2001, p. 60) teigimu, ekonominiu požiūriu svarbu panaudoti masto ekonomijos pranašumus kai galima standartizuoti dalyvavimo ir išmokų parametrus.

Pensijų dydžio nustatymo kriterijai ir nuosavybė įvairiose šalyse derinami skirtingai. Tačiau pastebima tendencija, kad tose šalyse, kurios turi socialinio draudimo su buvusia alga susieto dydžio pensijas, paprastai nereikalaujama privalomai dalyvauti privačiose profesinėse pensijų schemose (Belgija, Kanada, Vokietija, Italija, JAV). Kitose šalyse, kur pagrindinė apsauga senatvėje užtikrinama vienodo dydžio valstybinėmis pensijomis, taikomas privalomas dalyvavimas papildomose profesinėse pensijų sistemose. Tiesa, tas privalomumas paprastai nustatomas ne įstatymu, o socialinių partnerių susitarimais (Lazutka, R., 2001, p. 61).

Iki pensijos reformos pensija buvo skiriama, kai asmuo atitikdavo dvi sąlygas: sukanka įstatymu nustatytas senatvės pensijos amžius ir turi minimalų 15 metų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, nustatytą senatvės pensijai (Perminienė L., 2001, p. 14).

Lietuvoje kaip ir daugelyje valstybių pensijų mokėjimas „pririštas” prie darbo stažo. Viena svarbiausių sąvokų šiame kontekste – **darbo stažas**. Sąvoka apibrėžiama 8 straipsnyje, kur nurodoma, jog apdraustojo asmens valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą sudaro asmens valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas, įgytas dirbant pagal darbo sutartį, narystės ar tarnybos pagrindu, ir asmens valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas, įgytas dirbant savarankiškai. Valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, dirbdami pagal darbo sutartį, narystės ar tarnybos pagrindu, įgyja asmenys, išvardyti 2 straipsnio pirmosios dalies 1–5 punktuose. Šį stažą sudaro:

1) laikas, per kurį šie asmenys patys moka arba už juos yra mokamos ar turi būti mokamos įstatymo jiems nustatytos privalomos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos;

2) laikas, per kurį šie asmenys gauna ligos (įskaitant darbdavio mokamas ligos dienas), motinystės, motinystės (tėvystės) pašalpas, mokamas pagal **Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą**, ligos dėl nelaimingo atsitikimo darbe arba profesinės ligos pašalpas, mokamas pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą, ir bedarbio pašalpas, mokamas pagal Bedarbių rėmimo įstatymą.

Valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, dirbdami savarankiškai, įgyja asmenys, kurie privalomai draudžiasi valstybiniu socialiniu pensijų draudimu papildomai pensijos daliai gauti. Stažą, įgytą dirbant savarankiškai, sudaro laikas, per kurį asmenys moka įstatymo jiems nustatytas privalomas valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokas arba per kurį už juos tokios įmokos mokamos.

Nuolatiniais Lietuvos Respublikos gyventojais laikomi Lietuvos Respublikos piliečiai, kurių duomenys apie gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje yra įrašyti į Lietuvos Respublikos gyventojų registrą arba kurie, vadovaujantis Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu, Vyriausybės

nustatyta tvarka yra pripažinti turinčiais nuolatinę gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje, arba nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantys užsieniečiai.

Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat gyvenantys užsienyje, turi teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją, kai tai nustatyta tarpvalstybinėmis sutartimis arba Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka. Lietuvoje nuolat gyvenantys užsienio piliečiai ir asmenys be pilietybės turi vienodą teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją pagal šį įstatymą, jeigu Lietuvos Respublikos įstatymai arba tarpvalstybinės sutartys nenustato kitokių šių asmenų pensinio aprūpinimo sąlygų.

Užsienyje nuolat gyvenantys kitų valstybių piliečiai ir asmenys be pilietybės, kurie šio įstatymo nustatyta laiką buvo privalomai draudžiami arba patys draudėsi valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, turi teisę gauti valstybines socialinio draudimo pensijas pagal šį įstatymą, jei tai numatyta Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse.

Valstybiniu socialiniu pensijų draudimu privalomai draudžiami (2 straipsnis):

1) gaunantys atlyginimą už darbą asmenys: dirbantys pagal darbo sutartis, einantys narystės pagrindu renkamasias pareigas renkamosiose organizacijose, dirbantys žemės ūkio bendrovėse arba kooperatinėse organizacijose, kandidatai į notarus (asesoriai), valstybės tarnautojai;

2) valstybės politikai, Konstitucinio Teismo teisėjai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai, kitų teismų teisėjai, kandidatai į teisėjus, prokuratūros pareigūnai, Lietuvos banko valdybos pirmininkas, jo pavaduotojai ir valdybos nariai, Seimo ar Respublikos Prezidento paskirti valstybės institucijų ar įstaigų vadovai, kiti Seimo ar Respublikos Prezidento paskirti valstybės institucijų ar įstaigų pareigūnai, kitų įstaigų pareigūnai;

3) Vidaus reikalų ministerijos, policijos, Valstybės sienos apsaugos tarnybos ir kitų vidaus reikalų įstaigų pareigūnai, vidaus tarnybos dalinių karininkai, liktinės tarnybos puskarininkiai ir kariai, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnai;

4) profesinės karo tarnybos kariai ir Antrajame operatyvinių tarnybų departamente prie Krašto apsaugos ministerijos civilinę krašto apsaugos tarnybą atliekantys statutiniai tarnautojai;

5) Valstybės saugumo departamento sistemos pareigūnai;

6) nedirbantys valstybės tarnautojų sutuoktiniai, kol gyvena užsienyje kartu su valstybės tarnautoju, dirbančiu Lietuvos Respublikos diplomatinėje atstovybėje ar konsulinėje įstaigoje;

7) individualių (personalinių) įmonių savininkai, individualių (personalinių) įmonių nuomininkai, advokatai, advokatų padėjėjai, notarai, tikrųjų ūkinių bendrijų nariai, komanditinių ūkinių bendrijų tikrieji nariai, savarankiškai mokantys įmokas;

8) verslo liudijimus turintys asmenys;

9) ūkininkai ir dirbantys ūkyje jų ūkio nariai;

10) privalomosios nuolatinės pradinės karo tarnybos ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos kariai;

11) motina (tėvas) – vaiko iki trejų metų priežiūros atostogų metu, jeigu tuo laikotarpiu motina (tėvas) neturi draudžiamųjų pajamų;

12) motina (tėvas), neturinti (neturintis) vaiko priežiūros atostogų ir draudžiamųjų pajamų, tuo laikotarpiu, kai augina vaiką iki trejų metų;

13) tradicinių ir kitų valstybės pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai ir tik vienuolyne dirbantys vienuoliai;

14) vienas iš visiškos negalios invalido tėvų arba asmuo, nustatyta tvarka pripažintas visiškos negalios invalido globėju arba rūpintoju, slaugantis namuose visiškos negalios invalidą.

Asmenims, tuo pat metu turintiems teisę gauti senatvės ir invalidumo valstybines socialinio draudimo pensijas, skiriama didesnioji arba jų pasirinkimu viena iš šių pensijų. Našlių arba našlaičių pensijos mokamos kartu su senatvės ar invalidumo pensijomis. Asmenims, tuo pat metu turintiems teisę gauti našlių ir našlaičių valstybines socialinio draudimo pensijas, skiriama didesnioji arba jų pasirinkimu viena iš šių pensijų.

Esminė pensijų ekonominė funkcija individo požiūriu – asmens gyvenimo ciklo metu perskirstyti vartojimą. Tai yra žmogus darbingo laikotarpio metu atsisako dalies savo pajamų (vartojimo) tam, kad įgytų teisę gauti tam tikras pajamas (ar teisę į ateities produktą) senatvėje. Tai galima padaryti dviem būdais (Lazutka, R., 2001, p. 61):

- 1) kartų kontraktu, kai jaunesnioji karta pasižada padengti išlaidas senatvės pensijoms;
- 2) taupant dalį savo darbo užmokesčio, kad už sukauptą kapitalą būtų galima įsigyti prekių jau būnant pensijoje.

Pagal tai išskiriami du pagrindiniai pensijų finansavimo būdai: einamųjų mokėjimų (“pay-as-you-go” arba PAYG) ir kaupimo (fully funded arba FF) (5 lentelė).

5 lentelė

Pensijų finansavimo alternatyvieji būdai

Pensijų finansavimo būdas	Apibūdinimas
Einamųjų mokėjimų modelis	<ul style="list-style-type: none">❑ dabartiniai dirbantieji moka socialinio draudimo įmokas, kuriomis finansuojamos esamų pensininkų pensijos;❑ įmokų dydį nustato vyriausybė arba socialinės apsaugos institucija, administruojanti socialinio draudimo schemą❑ Teisė gauti pensiją, iš esmės, yra politinė teisė, pensijos mokėjimo trukmę nustato ir garantuoja valstybė
Kaupimo modelis	<ul style="list-style-type: none">❑ glaudus ryšys tarp sumokėtų įmokų ir gaunamų išmokų❑ įmokos surenkamos į tam tikrą fondą, įmokų rezervo fondą; jis turi būti pakankamas prisiimtiems įsipareigojimams patenkinti❑ Schemos dalyvis gauna tiek, kiek jis įmokėjo, plius investicinis pelnas❑ Asmens vartojimas yra apribotas jo paties taupymu

	☐ Teisę į išmokas suteikia privatus kontraktas, o ne įstatymas, t.y. teisė į pensiją yra finansinė, o ne politinė ☐ schema yra nepriklausoma finansiškai nuo valstybės biudžeto
--	--

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal R. Lazutką. Pensijų ekonomikos principų taikymas ir Lietuvos pensijų reformos numatomos pasekmės. // Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos. Vilniaus Universitetas, 2001,p. 61)

Šiuo metu Lietuvoje įdiegti šie du metodai.

1.2. Pensijų reformos prielaidos

Lietuvoje, kaip ir daugumoje Europos šalių, pensijų sistema šiuo metu yra pagrįsta vadinamuoju einamojo finansavimo principu, t.y. dirbantieji įmokų pavidalu moka pensijas pensininkams, o taip pat įdiegtas alternatyvūs apsirūpinimo senatvės pensija būdas, t.y. privatūs pensiniai fondai. Tokie alternatyvūs būdai yra ir kaupiamasis gyvybės draudimas, investiciniai fondai, terminuoti indėliai bankuose ir pan. (Skučaitė A., 2001,p . 112). Šioje sistemoje kiekvienas darbuotojas lėšas būsimai pensijai kaupia individualiai, savo sąskaitoje, o sukauptos lėšos investuojamos. Nuo individualių įmokų į šias sąskaitas dydžio, surinktų lėšų investavimo sėkmės bei pensijų fondų veiklos reguliavimo efektyvumo priklauso ir būsimoji pensija. Šioje sistemoje individas turi pasikliauti pats savimi. Jo darbo sėkmė reiškia gerą darbo užmokestį bei gerą pensiją (Gyls P., 2002, p. 79). P. Gylio (2002, p. 80) teigimu, Lietuvoje egzistavusi pensijų sistema, grindžiama einamojo finansavimo principu, kritikuota dėl pensijų dydžio, „Sodros“ finansinių nesklandumų, dabartinių pajamų ir ateities pensijų nepakankamo kiekybinio susiejimo. Todėl iškilo būtinybė diegti kaupimo sistemą.

A. Skučaitės (2001,p . 112) teigimu, visose Vakarų Europos šalyse pensijų sistemoje egzistuoja einamojo finansavimo elementas, t.y. bent jau dalis pensijos yra mokama iš lėšų, gautų einamojo finansavimo būdu. Ypač didelė tokių lėšų dalis 1998 metais buvo Vokietijos pensijų sistemoje (75-80% visos senatvės pensijos išmokama einamojo finansavimo būdu), taip pat Italijoje (tik 1995 m. buvo įvesta 3 pakopų pensijų sistema), Prancūzijoje. Yra žinomi atvejai, kai būtent toks pensijų mokėjimo būdas siūlomas kaip geriausias:

- 1) darbdavys yra valstybė arba dauguma šalies darbuotojų dirba valstybės įmonėse;
- 2) rinkoje nėra tinkamų ilgalaikių investavimo instrumentų, t.y. negalima rasti tokių investavimo instrumentų, kurių vidutinė ilgalaikė (> 10 metų) investicinė grąža būtų didesnė nei prognozuojama infliacija.

Alternatyvių sistemų įdiegimą skatina tai, jog Vakarų Europoje, kaip ir visame pasaulyje, einamojo finansavimo pensijų sistema susiduria ir netolimoje ateityje dar smarkiau susidurs su rimtais sunkumais. Tai lemia ilgėjanti žmonių gyvenimo trukmė ir mažėjantis gimstamumas. Be to,

dalis darbingo amžiaus gyventojų nemoka planuojamų įmokų dėl nedarbo, ankstesnio nei planuota išėjimo į pensiją ir pan., o tai dar labiau paaštrina problemą. Dėl tokios padėties įvairių šalių vyriausybės stengiasi mažinti pensinio aprūpinimo dalį, tenkančią valstybei. Dažniausiai mažinamas valstybinės pensijos dydis, didinamas pensinis amžius, o taip pat finansiškai skatinami tie piliečiai, kurie naudojami alternatyviais apsirūpinimo pensija būdais. Šios problemos aktualios ir Lietuvai – jeigu nebūtų sudaryta galimybės kaupti pensiją alternatyviais būdais, rimtas problemas sukeltų ateityje prognozuotas atotrūkis tarp pensijų poreikio ir surenkamų įmokų dar labiau padidės, nes paskutinius kelerius metus Lietuvoje mažėjo gimstamumas, be to keliais metais padidėjo motinos, pirmą kartą susilaukusios kūdikio, amžius. Dėl tokių sunkumų, su kuriais ateityje vis labiau susidurs valstybinės pensijų sistemos ir dėl daugelyje šalių taikomų mokesčių lengvatų draudimo sutartims Vakarų Europos šalyse auga kaupiamojo gyvybės draudimo poreikis (Skučaitė A., 2001, p. 112). Apskritai kuo geresnė valstybinio aprūpinimo pensijomis sistema (pensijos dydis, pensinis amžius, garantijos dėl pensijos dydžio ateityje), tuo mažesnis poreikis alternatyviems apsirūpinimo pensija šaltiniams (Skučaitė A., 2001, p. 113).

A. Guogis (2002, p. 14) dar prieš įgyvendinant pensijų reformą išskyrė tris pagrindinius pensijų reformos privalumus: pirma, savanoriško kaupiamojo pensinio draudimo sukūrimas Lietuvoje atveria gyventojams platesnes teises rinktis – ne tik valstybinio socialinio draudimo pensijas ir individualų draudimą bankuose ar gyvybės draudimo kompanijose, bet ir savanorišką draudimą pensijų fonduose. Antra, esant palankiai ekonominei konjunktūrai ir pakankamai efektyviam fondų administravimui, privačių pensijų fondų įkūrimas gali padidinti investicijas. Trečia, gyventojų sutaupos gali išaugti.

Privačių pensijų fondų sistemos privalumai ir trūkumai pateikiami 6 lentelėje.

6 lentelė

Privačių pensijų fondų sistemos privalumai ir trūkumai

Privačių pensijų fondų privalumai	Privačių pensijų fondų trūkumai
1. Minimizuojami „Sodros“ sunkumai, nesėkmės bei neefektyvumas	1. Sodros sistema susiduria su rizika: dalis pensijoms skirtų „Sodros“ lėšų pateks į privačius pensijų fondus, todėl valstybei patyrus finansinių sunkumų, ši kompensacija gali ir sumažėti. Tai sumažins ir „Sodros“ mokamas pensijas
2. Privalomi privatūs pensijų fondai padidina visuminę sutaupą ir kartu investicijas, jos paspartina ekonomikos augimą	2. Sukaupti pinigai gali būti panaudoti ne tik Lietuvos, bet ir kitų šalių įmonių akcijoms įsigyti.
3. Suderinus „Sodros“ ir privačių fondų sistemas galima tikėtis didesnių nei dabar pensijų	3. Investicijos turi didesnę ar mažesnę riziką. Lietuvoje pensijų fondas neatsako už nepalankų pasikeitimą finansų rinkose, o nuostolių riziką prisiima individas.
4. Privačiai valdomi pensijų fondai yra veiksmingesni nei valstybiniai	4. Sistema yra gerokai sudėtingesnė, daugiapakopė ir rizikinga; susidaro didelės

	pensijų apskaitos, administravimo sąnaudos.
5. Ryšys tarp esamų darbininkų pajamų bei būsimųjų pensijų yra gana menkas; blogėja santykis tarp mokančių įnašus darbuotojų bei gaunančių pensijas pensininkų	5. Sistema yra neteisinga dabartinių pensininkų ir tos dabartinės darbuotojų kartos dalies, kuri nedalyvaus privačiuose pensijų fonduose ir iš jų nieko negaus, atžvilgiu.

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal P. Gyls. Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontroversijos. // Viešoji politika ir administravimas, 2002, p. 81

Taigi privalumų ir trūkumų yra tiek pat. Tačiau sistemos reforma įvykdyta remiantis ir kitų šalių praktika. Anksčiau nei Lietuva, iki 2002 m. privačių pensijų fondų sistemą pradėjo kai kurios Vidurio Europos valstybės. Vienos jų stengėsi kuo greičiau steigti privačius privalomais įnašais grindžiamus fondus (Vengrija, Lenkija), kitos šalys pasirinko atsargesnę strategiją (Čekija) (Gyls P., 2002, 81 p.). Pirmųjų šalių patirtis parodė, jog privatūs privalomieji pensijų fondai buvo steigiami gerai neįsigilinus į permainų veiksnius bei padarinius, daliniams privatiems interesams vyraujant viešųjų interesų atžvilgiu. Įsteigtus privačius pensijų fondus reikėjo paremti didesnėmis nei buvo tikėtasi biudžeto lėšomis. Planuota, kad jos sudarys 0,6–1,2 proc. BVP, tačiau Lenkijoje tam teko skirti apytikriai 2 proc. BVP. Didžiausia šių lėšų dalis buvo skirta vyriausybės vertybiniais popieriais įsigyti, nors pagal sumanymą tie pinigai turėtų pagyvinti akcijų rinką (Gyls P., 2002, 82 p.).

Reformų kelias, kurį pasirinko Čekija, grįstas tradicine Europine gerovės valstybės paradigma. Dabar šioje dalyje pensijų sistema susideda iš dviejų dalių valstybinė sistema ir privati, bet savanoriška, individualaus kaupimo principu veikianti sistema.

Vykdamas pensijų reformą, svarbu ir sekti jos rezultatus. Kiekvienam pensijų programos dalyviui svarbu, kad pinigų kiekis, kuris bus išmokėtas pasibaigus pensijos programai iš asmeninės pensijų sąskaitos, didėtų adekvačiai arba sparčiau už pragyvenimo lygio kilimą. Taigi pensijos programos dalyviui reikalingas indeksas, kurio atžvilgiu jis galėtų palyginti asmeninės pensijų sąskaitos augimo tempus. Siekiant išvengti nuostolių dėl infliacijos, vidutinė pensijų fondų pelningumo norma išreiškiama *realiu*, o ne nominaliu dydžiu. Pensijų fondų įsipareigojimų netiesioginis susiejimas su realiomis darbo pajamomis ir infliacija skatins pensijų fondų valdytojus ieškoti turto, kurio realus pelningumas viršytų realių darbo pajamų prieaugį. Tokie aktyvai gali būti akcijos, indeksuotos obligacijos ir pan. (Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 158). Pensijų fondų valdymo sąnaudų sudedamąsias dalis galima pavaizduoti tokia formule:

pensijų fondų valdymo sąnaudos = steigimo sąnaudos + apskaitos ir informacijos teikimo sąnaudos + turto investavimo sąnaudos + rinkodaros sąnaudos,

šioje formulėje (Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 159):

steigimo sąnaudos priklauso nuo būtinų pensijų fondų išlaidų pradiniu veiklos laikotarpiu: pensijų fondai įdarbina daug pardavimo agentų, išleidžia nemažai pinigų reklaminei kompanijai, daug pinigų investuoja į kompiuterines technologijas ir biuro įrangą;

apskaitos ir informacijos teikimo sąnaudos priklauso nuo kokybės, kurią lemia technologijos ir standartizacijos lygis bei individualių sąskaitų skaičius;

turto investavimo sąnaudos priklauso nuo pensijų fondo valdymo stiliaus: pasyviojo valdymo pensijų fondo sąnaudos priklauso nuo strateginio turto išdėstymo (ilgalaikis investicinio portfelio padalinimas į pagrindines investicinio turto klases, t. y. akcijas, obligacijas ir nekilnojamąjį turtą) ir pensijų fondo turto dydžio; atitinkamo aktyvaus valdymo būdo pensijų fondo sąnaudos padidėja dėl didesnio rinkos sandorių skaičiaus ir su jais susijusiomis didesnėmis komisinių išlaidomis;

rinkodaros sąnaudos didesnės būna aktyviai valdomuose pensijų; atitinkamuose pasyviai valdomuose pensijų fonduose jos mažesnės.

Bendrasias pensijų fondo valdymo sąnaudas galima apskaičiuoti kaip asmeninės sąskaitos tvarkymo kainą (litas) ir kaip procentinę pensijų fondo turto dalį (baziniai punktais už turto vienetą, pavyzdžiui, 1 bazinis punktas lygus 0,01 procentinio punkto). Pirmasis dydis parodo vienos individualios sąskaitos vidutinės operacines sąnaudas, o antrasis dydis atskleidžia, kokia pensijų fondo pajamų dalis buvo sunaudota pensijų fondo valdymo sąnaudoms padengti.

Pinigų kiekį asmeninėje sąskaitoje bet kuriuo laiko momentu galima apskaičiuoti pagal formulę (čia neįtrauktos pensijų fondų steigimo sąnaudos):

$$\text{Pinigų suma asmeninėje sąskaitoje } t = \text{pinigų suma asmeninėje sąskaitoje } t-1 \times (1 + \text{grynasis pelningumas}) + \text{metinis grynasis padidėjimas}$$

čia:

pinigų suma asmeninėje sąskaitoje $t-1$ – praėjusio laikotarpio pinigų suma, laikyta asmeninėje sąskaitoje;

grynasis pelningumas = pensijų fondo pelningumas – pensijų fondo turto investavimo sąnaudos;

metinis grynasis padidėjimas = įmokos į pensijų fondo asmeninę sąskaitą dydis – apskaitos ir informacijos teikimo sąnaudos.

Iš formulės aiškiai matyti, kad pinigų suma asmeninėje sąskaitoje didėja tada, kai pensijų fondo pelningumas didėja su mažiausiomis investicinėmis sąnaudomis ir mažiausiomis asmeninių sąskaitų tvarkymo sąnaudomis. Kitaip tariant, pensijų fondų valdymo sąnaudos yra vienintelis kintamasis, kuris mažina pensijų išmokų dydį (Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 159).

Be to, iš formulės matyti, kad pensijų fondų grynasis pelningumas mažės dėl aktyvaus pensijų fondo valdymo ir investavimo į užsienio vertybinių popierių rinkas (pastarųjų investicijų sąnaudos visada didesnės už sąnaudas investuojant į nacionalinę rinką, nes reikia atlikti brangius užsienio rinkos tyrimus ir pan.).

1.3. Pensijų fondai ES

Pensijų fondų rinkos dydis ir pensijų fondų valdymo (administravimo) sąnaudos lemia pensijų fondų skaičių. Užsienio šalyse, kuriose veikia pensijų fondų sistema, dirbantieji gali rinktis dvi pagrindines pensijų programas – fiksuotų įmokų arba fiksuotų išmokų (7 lentelė).

7 lentelė

Pensijų programų charakteristika

Pensijų programa	Apibūdinimas
Fiksuotų išmokų	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Darbuotojas senatvėje gauna išmokas, lygias fiksuotai jo galutinio atlyginimo daliai, neatsižvelgiant į tai, kaip pasikeis palūkanų normos pinigų ir kapitalo rinkose arba pelno normos akcijų rinkoje; ❑ Darbuotojas su darbdaviu sudaro sutartį dėl fiksuotų pensijų išmokų, o darbdavys pasirenka pensijų fondą; ❑ Riziką dėl palūkanų normos sumažėjimo ar kapitalo rinkos pasikeitimų prisiima darbdavys ❑ pensijų fondų sistemą valdo instituciniai investuotojai ❑ pensijų fondų valdytojai griežtai kontroliuojami; sistemos valdymo sąnaudos būna mažesnės už fiksuotų įmokų pensijų sistemos
Fiksuotų įmokų	<ul style="list-style-type: none"> ❑ negarantuoja darbuotojui fiksuotų išmokų ❑ Darbuotojas pats atsakingas už savo pinigų investavimą (pensijų fondo pasirinkimą) ir sukauptus pinigus, o sulaukęs pensinio amžiaus jis nusiperka anuitetą ❑ rizika, susijusi su jos mokėjimu, tenka išmokų mokėtojai – draudimo bendrovei, vykdančiai gyvybės draudimą ❑ visą riziką dėl pensijų išmokų dydžio prisiima <i>darbuotojas</i> ❑ pensijų fondų sistemą valdo mažmeniniai investuotojai. ❑ įmokų mokėtojai pensijų fondų valdytojų praktiškai nekontroliuoja ❑ didelis vaidmuo tenka valstybinėms priežiūros institucijoms, kurios atsako už pensijų fondų veiklą; sistemos valdymo ir priežiūros sąnaudos yra didesnės negu fiksuotų išmokų pensijų sistemos

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal E. Martinaitytė, V. Katkus. Pensijų reforma: pensijų fondų sistemos Lietuvos kūrimo problemos. // *Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos*. 2001, p. 159

Per paskutinius dvidešimt metų populiarėja fiksuotų įmokų pensijų plano sistema dėl šių priežasčių:

- Sumažėjęs finansinio turto pelnas, pailgėjęs pensinis amžius didina darbdavių sąnaudas;
- Bendrovės turi įtraukti į savo balansą fiksuotų išmokų įsipareigojimus, įvertintus pagal rinkos kainą. Dėl to vertybinių popierių rinkos svyravimai daro nepageidaujama įtaką kai kurių bendrovių balansui;
- darbuotojams, sulaukusiems pensinio amžiaus, leidžiama laisvai disponuoti tam tikra savo sukauptų pinigų dalimi (o ne priverstinai pirkti anuitetą gyvybės draudimą vykdančiose bendrovėse).

(Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 159).

Kitaip tariant, fiksuotų įmokų pensijų programos populiarėja dėl darbdavių nenoro prisiimti papildomos rizikos ir dėl to padidėjusių sąnaudų. Tačiau daugelis rinkos tyrimų ir apklausų vakaruose rodo, kad darbuotojams fiksuotų išmokų pensijų programos yra priimtinesnės.

Europos Sąjungos dokumentuose nėra nusistovėjusios pensijų fondų (toliau tekste - PF) sąvokos. Tai kyla pirmiausia iš PF prigimties dvilypumo: PF yra siekianti pelno organizacija, kuri kartu turi nesiekiančios pelno institucijos statusą. Taigi neaišku, ar PF yra įmonė ir kokios tada taisyklės jiems turi būti taikomos. Tvirtu sutarimo dėl apibrėžimo nėra, tačiau pagal Europos Sąjungos Sutartį 58, 85, 86 straipsnius PF yra įmonės. Fondo apibrėžimas galimas toks – ne pelno organizacija, valdanti schemą, papildančią pagrindinę privalomąją schemą, veikianti kaupimo principu, tačiau pagal taisykles, nustatytas valstybinės valdžios, yra ekonominis vienetas (įmonė) (Dzikevičius A., 2002).

Specialių Europos Sąjungos direktyvų dėl PF nėra. Yra tik bendras reikalavimas dėl laisvo asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimo. PF investicijų apribojimai, atrodytų, prieštarauja laisvam kapitalo judėjimui, tačiau yra išlyga: laisvas kapitalo judėjimas turi būti taikomas nepažeidžiant MS (šalių narių) teisių imtis visų reikalingų priemonių nacionalinių įstatymų pažeidimo prevencijai tinkamai prižiūrint finansines institucijas (Dzikevičius A., 2002). Pagrindiniai reikalavimai PF Europos sąjungos dokumentuose

- Išankstinė PF autorizacija (licencijavimas);
- PF lėšų atskyrimas nuo valdytojo organizacijos;
- PF investicijos laikantis apskraus žmogaus ("prudent man") taisyklių.

Maždaug nuo 1990 m. PF praddami išskirti iš kitų finansinių institucijų. 1991m. buvo paruošta PF direktyva, tačiau ji nebuvo priimta. 1995m. gegužės mėn. buvo pasiūlyta Europos Tarybos direktyva, užtikrinanti migruojančių darbininkų (realizuojančių judėjimo laisvę) papildomų pensijų teises. Ji taip pat nepriimta. 1996m. pavasarį sudarytos "Interservices" grupės papildomoms pensijoms nagrinėti.

Europos Sąjungos dokumentuose naudojama "pensinio aprūpinimo institucijos" sąvoka. Tai institucija arba fondas: kita nei įstatymiškai nustatytos socialinės apsaugos įstaiga, įsteigta atskirai nuo bet kurios remiančiosios organizacijos su tikslu teikti papildomas pensines išmokas sudaranti investuojamus rezervus (Dzikevičius A., 2002).

ES Komisijos ataskaitoje (*Recommendations for a European Code of Best Practice for Second Pillar Pension Funds*, 1999) teigiama, kad 1984–1998 m. pensijų fondų, kuriems buvo nustatyti griežti kiekybiniai reikalavimai, vidutinis realus pelningumas buvo 6 proc., o pensijų fondų, kurie buvo valdomi pagal „protingo žmogaus“ taisykles, atitinkamas pelningumas buvo 10 proc. Mažesnis pelningumas reiškia mažesnes išmokas arba didesnes įmokas. Taigi griežtas valstybinis reguliavimas turi įtakos pensijų fondų pelningumui. Pavyzdžiui, darbuotojas, kuris moka pensijų

įmokas 40 metų, mokėdamas 5 proc. atlyginimo įmoką, pensijų fondo realiam pelningumui esant 6 proc., gali tikėtis padidinti savo pensiją. Jeigu pensijų fondų realus pelningumas tik 2 proc., tai įmoka turi būti padidinta iki 20 proc., kad pensija būtų tokia pati. Kaip matome, įmokos dydis, pensijų fondų pelningumas ir valstybinis reguliavimas yra glaudžiai tarpusavyje susiję dalykai (Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 160).

ES Komisijos ataskaitoje pateikimas laukiamas ES pensijų fondų pelningumas per ateinančius 40 metų pagal dvi koncepcijas (8 lentelė).

8 lentelė

ES pensijų fondų laukiamas pelningumas per ateinančius 40 metų laikotarpį

Metai	Pensijų fondas, valdomas pagal „protingo žmogaus“ koncepciją (be JAV). Metinis realus pelningumas –10,71 proc.	Griežtas pensijų fondo struktūros valstybinis reguliavimas. Metinis realus pelningumas – 5,92 proc.
0	100,00	100,00
1	110,71	105,92
10	276,61	177,74
20	765,13	315,91
30	1911,70	561,49
40	5854,29	997,97

Šaltinis: Martinaitytė E., Katkus V. Pensijų reforma: pensijų fondų sistemos Lietuvos kūrimo problemos. // *Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos*. 2001, p. 160)

Kaip matyti iš 8 lentelės, pensijų fondo, kuris valdomas pagal „protingo žmogaus“ taisyklės, pelningumas yra 5,9 karto didesnis už pensijų fondo, kurio turto struktūra griežtai reguliuojama, pelningumą.

Ilgą laiką Europos šalių įstatymų leidėjai laikėsi griežto PF turto valstybinio reguliavimo, t. y. griežtai riboja maksimalias pensijų fondų investicijas į akcijas ir užsienio rinkas. 2000 m. spalio viduryje Europos Komisija pateikė direktyvos dėl pensijų fondų projektą (šiuo metu nėra ES direktyvos, reguliuojančios pensijų fondų veiklą), kuriame siūloma valstybinį pensijų fondų reguliavimą pagrįsti „protingo žmogaus“ taisyklėmis ir leisti pensijų fondams iki 70 proc. viso investicijų portfelio investuoti į akcijas ir iki 30 proc. – į užsienio valiutas (Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 160).

Išsivysčiusiose šalyse PF vystėsi kaip darbdavių užtikrinamos profesinės pensijos. Pirmiausia jos teiktos valstybės tarnautojams (ne visada jos buvo fondinės). Privatūs darbdaviai steigė kaupiamąsias pensijas, nes kitaip būtų sunku išlaikyti pažadus - PAYG netiktų - turi būti stabilus ir ilgalaikis gyvavimas.

Šios schemas buvo labai nevienodos - ne visi darbuotojai apimti, skirtingos sąlygos gauti pensiją, pensijos dydis. Darbdaviai jas naudojo kaip kvalifikuotos darbo jėgos išlaikymo, lojalumo ugdymo instrumentą. Pensijos buvo traktuojamos kaip atsitiktinės išmokos, o ne darbuotojų teisės (Dzikevičius A., 2002).

Šalia darbdavių schemų yra individualios sąskaitos senatvei. Jos gali būti atidaromos bet kurioje finansinėje institucijoje. Šios įmokos taip pat gauna mokesčių atidėjimą, kol kaupiama. Tokios sąskaitos jau veikia tik DC principu ir jų turėtojui dažnai leidžiama pasirinkti kelias investavimo strategijas.

Dabar vienas iš keturių pensininkų ir vienas trečdalis darbuotojų OECD šalyse turi papildomą pensiją. Nuo to, kaip sutvarkytas PF, dažnai priklauso, ar jam bus taikomos mokesstinės lengvatos. Taip pat galimybė pereiti iš valstybinės pensijos į privačią (kaip yra Didžiojoje Britanijoje ir Japonijoje) (Dzikevičius A., 2002).

Pasak V. Smalskio (2005, p. 91) pensijų reformos daugelyje centrinės Europos šalių buvo vykdomos apie 1997-1999 metus.

Šveicarijoje nuo 1985 profesinės pensijos yra kaupiamosios ir privalomos. Kiekvienas darbdavys turi turėti savo pensijų fondą arba prisijungti prie jau veikiančio. Iš tiesų toks reikalavimas įteisino jau senai egzistuojančią stambių firmų praktiką, o smulkios firmos ir dabar dar nėra visos apimtos. Australijoje tokios pensijos tapo privalomomis nuo 1991m.

Danijoje ir Olandijoje profesiniai planai yra kuriami šakų lygyje kaip kolektyvinių susitarimų rezultatas. Jie yra privalomi visoms šakos įmonėms (Dzikevičius A., 2002).

Jungtinėje Karalystėje yra unikali praktika, kai galima išeiti iš valstybinės pensijų sistemos antrosios dalies, jei užtikrinama ne mažesnė privati pensija, nei būtų valdiška. Vėliau buvo suteikta teisė pereiti ir į individualią schemą, ne tik darbdavio.

Pradėjus reguliuoti profesinius pensijų fondus ir siekiant riboti riziką, kai įmonės lėšos laikomos kartu su pensijų fondo lėšomis, PF lėšos buvo atskirtos į atskirą juridinį vienetą. Anglosaksiškoje tradicijoje tai "Trust". Tai pinigų kaupyklos, valdomos pasitikėjimo teise. "Trustą" valdo patikėtiniai - "trustees". Kadangi profesinių schemų dauguma veikia apibrėžtų išmokų principu, t.y. darbdaviai turi vykdyti pensijų pažadus, tai jie ir skiria PF valdytojus - "trustees". Šie samdo profesionalius investicijų menedžerius. Pats PF nesiekia pelno sau kaip organizacijai, o tik savo nariams ("trustees" dažnai net negauna atlyginimo). Taip PF prilyginamas ne pelno organizacijai. Tuo PF skiriasi nuo draudimo įmonės, kuri turi savo savininkus ir siekia pelno (Dzikevičius A., 2002).

JAV ir Jungtinės Karalystės pensijų fondų vidutinio pelningumo struktūra yra tokia :

- strateginis turto struktūros pasirinkimas – 99,47 proc.;
- akcijų pasirinkimas – 2,68 proc.;

- investavimo laiko pasirinkimas – -1,64 proc.;
- kiti veiksniai – -0,51 proc.

(Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 161).

Tad galime teigti, kad strateginis turto struktūros pasirinkimas lemia 99 proc. pensijų fondų pelno normos. Tyrimai rodo, jog aktyvusis pensijų fondų valdymas padidino bendrą vidutinį pelningumą apie 1 proc. arba 12 bazinių punktų per metus. Tačiau šio pensijų fondų pelningumo padidėjimo nepakako, kad būtų padengtos aktyviojo valdymo sąnaudos, kurios svyruoja nuo 20 iki 75 bazinių punktų per metus (Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 165).

1.4. Pensijų kaupimo schema

Iki reformos pensijas dirbantiems ir įmokas mokantiems žmonėms garantavo valstybinė socialinio draudimo sistema. Pradėjus veikti naujai kaupimo sistemai, šalia socialinio draudimo pradeda veikti ir privatus pensijų fondai, žmonės gaus pensijas iš abiejų šaltinių (*Pensijų sistema Lietuvoje, 2007*). Nuo 2004 metų pradėjus veikti naujam pensijų kaupimui, Lietuvos pensijų sistemą sudaro trys dalys (*Pensijų sistema Lietuvoje, 2007*): valstybinis socialinis pensijų draudimas, kaupimas senatvės pensijai iš socialinio draudimo įmokų pensijų fonduose (pagal Pensijų sistemos reformos įstatymą ir Pensijų kaupimo įstatymą), profesinių pensijų kaupimas (pagal Profesinių pensijų kaupimo įstatymą); papildomas kaupimas pensijai gyvybės draudimo įmonėse ar pensijų fonduose (pagal Draudimo įstatymą ir Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymą).

Visi, mokantys įmokas visai socialinio draudimo pensijai ir dar nesukakę senatvės pensijos amžiaus, gali pasirinkti nuo sekančių po sutarties su pensijų kaupimo bendrove pasirašymo metų dalį jų pervesti į pensijų fondus ir kaupti savo būsimajai pensijai. Nuo kiekvieno žmogaus atlyginimo kas mėnesį priskaičiuojama 34% įmoka socialiniam draudimui: 3% sumoka pats darbuotojas, dar 31% primoka jo darbdavys. Didžiausia dalis socialinio draudimo įmokų eina pensijoms finansuoti (26% nuo atlyginimo). Mokantys tokio dydžio įmokas yra apdraudžiami visai socialinio draudimo pensijai (ir bazinei, ir papildomai daliai) ir jie gali tapti naujos pensijų kaupimo sistemos dalyviais. Individualių įmonių savininkai, kurie moka įmokas ne tik bazinei pensijai, bet ir papildomai pensijos daliai, taip pat gali dalį pastarųjų įmokų pervesti kaupimui.

Mokantys įmokas tik bazinei pensijai kaupimo sistemoje gali dalyvauti tik savanoriškai mokėdami tam papildomą įmoką. Įmokų dalis, kurią bus galima kaupti, didėja palaipsniui: nuo 2,5% 2004 metais iki 5,5% 2007-aisiais. Ši įmoka bus atskaitoma ir iš darbuotojo, ir iš darbdavio dalies. Bendrasis socialinio draudimo įmokų tarifas (34%) nesikeis (9 lentelė):

Pensijų kaupimo schemas

Metai	Iki šiol	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m. ir vėlesniais
Įmokos „SoDrai”	34%	31.5%	30.5%	29.5%	28.5%
Įmokos į Jūsų sąskaitą pensijų fonde	-	2.5%	3.5%	4.5%	5.5%

Šaltinis: *Pensijų sistema Lietuvoje*. 2007 m. Prieiga internete: <<http://www.pensijusistema.lt/index.php?-1302781092>>

Naujosios pensijos sistemos dalyviai pensiją gaus iš dviejų šaltinių – „Sodros” ir privačių pensijų fondų. Kuo didesnės įmokos ir ilgesnis laikotarpis, tuo daugiau galima sukaupti. Pensijų fondo uždirbamų palūkanų dydis taip pat turi reikšmės, tačiau nuo didesnių ir ilgiau mokamų įmokų ir palūkanos būna didesnės. Todėl jaunesniems, pradėjusiems kaupti ir gaunantiems didesnę nei vidutinį atlyginimą, bendra pensijos suma (iš „Sodros” ir iš pensijų fondo) bus didesnė nei tuo atveju, jei jie nedalyvautų naujoje kaupimo sistemoje ir gautų tik vieną pensiją (*Pensijų sistema Lietuvoje*, 2007).

Mokant mažiau įmokų „Sodrai”, sumažės tik papildomoji pensijos dalis – bazinės pensijos dydžiui tai neturės įtakos. Ji nemažės ir už tą laikotarpį, kai asmuo nedalyvavo kaupime. Papildoma pensijos dalis už dalyvavimo laikotarpį bus mažinama pagal kaupiamųjų įmokų ir įmokų socialinio draudimo papildomai pensijos daliai dydžių santykį (*Pensijų sistema Lietuvoje*, 2007).

Dėl to, kad asmuo dalyvaus naujoje pensijų kaupimo sistemoje, jo kitos socialinio draudimo išmokos (ligos, motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų darbe) nesikeis, mažės tik senatvės pensija; ištikus negaliai ar jam netekus sutuoktinio, invalidumo ar našlių pensijos bus mokamos nesumažinto dydžio (*Pensijų sistema Lietuvoje*, 2007).

Už pensijų fonde sukauptas lėšas bus privaloma įsigyti kas mėnesinę pensijų išmoką, mokamą iki gyvos galvos – pensijų anuitetą. Tokias išmokas mokės asmens pasirinkta gyvybės draudimo įmonė, su kuria asmuo sudarys anuiteto mokėjimo sutartį. Sukaupta suma bus pervesta į šios įmonės sąskaitą, o ši įsipareigos asmeniui mokėti sutarto dydžio anuitetą tol, kol jis bus gyvas. Ar po mirties dar neišmokėta suma gali būti paveldėta, priklausys nuo to, kokį anuitetą asmuo pasirinko - su paveldėjimu ar be jo. Tie dalyviai, kurie sukauptas mažiau nei reikalinga įsigyti bent pusės bazinės pensijos dydžio anuitetą, galės savo sukauptas lėšas pasiimti iš karto arba dalimis – kaip vienkartinę ar periodinę išmoką. Taip gali atsitikti, jei kaupti bus pradėta vėlai, likus keletui metų iki pensijos arba bus ilgų laikotarpių, kai įmokos nemokėtos. Kita vertus, jei sukaupta suma bus labai didelė (didesnė nei reikia įsigyti trigubo bazinės pensijos dydžio anuitetą), tą perviršį taip pat galima bus pasiimti iš karto arba dalimis (*Pensijų sistema Lietuvoje*, 2007).

Net ir tuo atveju, jei asmuo kuriam laikui ar visai nustos mokėti kaupiamąsias įmokas (praradus darbą, išvykus iš šalies, tapus nedarbingu), jo sukauptos lėšos ir toliau „dirbs” pensijų

fonde (bus investuojamos) ir lauks, kada sueis pensinis amžius. Jei darbdavys nesumokės socialinio draudimo įmokų „Sodrai“, kaupiamųjų įmokų bus pervedama tiek, kiek priklauso, o pati „Sodra“ išieškos skolas iš darbdavio (*Pensijų sistema Lietuvoje*, 2007). Asmeniui mirus dar nesulaukus pensijos, asmens sukauptos lėšos bus paveldėtos artimųjų, nes tai asmens turtas.

Pensijos pripažinimas asmens turtu yra dar vienas svarbus skirtumas nuo einamosios pensijos Sodros sistemos – Sodros pensija nėra asmens turtas, negali būti paveldima.

Galima daryti išvadą, jog konkretūs mechanizmai, kaip pensijos bus išmokamos asmenims, paaiškės tada, kai jau ateis laikas pirmiesiems pensininkams gauti pensijas iš privačių fondų. Šiuo metu nėra apibrėžta, kiek asmeniui kainuos pilnas privačių pensijų sistemos administravimas – pensijų kaupimo fondai dabartiniu metu administravimo mokesčius nustato pačios – tai pagrįsta konkurencijos principu, jog klientas eina į tą fondą, kuriame sąlygos jam tyra patraukliausios. Akivaizdu, jog administravimo mokesčiai ilgainiui turėtų augti. Kiek kainuos anuitetų administravimas, šiuo metu yra neįmanoma pasakyti. Galima tik daryti išvadą, jog už teisę, kad sukauptą pensiją yra asmens turtas, t.y. paveldima, asmuo turės sumokėti daugiau – greičiausiai anuitetai su paveldėjimo teise asmeniui kainuos žymiai brangiau. Taigi kol kas yra per anksti kalbėti, jog naujoji pensijų sistema lems pensijų dydžio padidėjimą.

Nepaisant visų neaiškumų ir praktikos nebuvimo, jau šiuo metu turi būti užtikrinama, kad kiek įmanoma labiau bus minimizuota pensijų sistemos rizika.

1.5. Pensijų sistemos reikšmė vystant socialinę apsaugą

L. Dromantienė., V. Kanopienė (2004, p. 20) nurodo, jog visuomenės senėjimo tendencijos Europoje lemia, jog vis labiau aštrėja gyvenimo kokybės šiame amžiaus tarpsnyje užtikrinimo problemos. Vis ilgiau žmonės pragyvena būdami iš dalies arba visiškai nedarbingi. Taigi tokioje situacijoje svarbu tobulinti socialinių paslaugų ir sveikatos apsaugos sistemas.

Pagyvenusieji, kaip socialinė kategorija, suvaidino labai nežymų vaidmenį ES socialinės politikos atsiradimo ir raidos istorijoje – jie nebuvo paminėti nei Paryžiaus, nei Romos sutartyje. Iki šiol pagyvenę žmonės buvo tik netiesioginio EEB steigėjų narių objektas, to priežastis buvo ta, jog pensijų finansavimo metodų skirtumai ir sveikatos apsauga galėjo paveikti prekių, paslaugų ir darbo jėgos konkurencingumą valstybėse, kuriose socialinio draudimo schemas griežtai paremtos darbdavio ir darbuotojo įmokomis. Todėl kai kurios valstybės narės baiminosi patirti konkurencinius nuostolius dėl palyginti aukštos darbo kainos ir dosnių išmokų. Ir nors ES politika amžių sandūroje išskeldavo vis daugiau klausimų, susijusių su pagyvenusiais asmenimis, pagyvenusiųjų politika netapo savarankiška ES politikos sritimi. Amsterdamo sutartyje (1997 m.) buvo įvestas straipsnis, draudžiantis diskriminaciją dėl amžiaus. Tai suteikė ES galią imtis

atitinkamų veiksnių kovai su diskriminacija dėl lyties, rasės, etninės kilmės, religijos arba tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos. Tačiau šis straipsnis pats savaime neturėjo tiesioginio poveikio. 1998-21000 m. socialinių veiksnių programoje užsiminta apie pagyvenusius kaip specifinę grupę. Vis tik pagyvenusiųjų politika toliau lieka viena silpniausių ES politikos sričių. Atsiradusi kaip tradicinių politikos sričių, tokių kaip judėjimo laisvės ir užimtumo politikos priedelis, ji pasiekė didžiausią laimėjimą ir išplėtė savo įtaką tapdama socialinės įterpties ir nediskriminavimo politikos priedeliu (Dromantienė L., Kanopienė V., 2004,p. 21).

ES politika pagyvenusiųjų žmonių atžvilgiu remiasi keliais principais, vienas iš jų yra darbingo amžiaus ilginimas. Europos tarybos Stokholmo susitikime (2001 m.) buvo iškeltas uždavinys pasiekti, kad 2010 m. pagyvenusiojo amžiaus asmenų užimtumo lygio rodiklis būtų 50 proc. ir prailginti vidutinį išėjimą į pensiją amžių ES šalyse penkeriais metais. Tokiu pagyvenusiojo amžiaus asmenų ekonominio aktyvumo skatinimu numatoma, kad bisų valstybių narių socialinė ir užimtumo politika turėtų būti grindžiama pagyvenusių žmonių vienodų galimybių užtikrinimo raidos procese principu. Tačiau socialinė politika pagyvenusių žmonių atžvilgiu iki šiol didžiąja dalimi išlieka deklaratyvi – daugelyje ES valstybių narių ne tik įstatymai, bet ir susiklosčiusios kultūrinės normos bei tradicijos palaiko ir net skatina ankstyvą išėjimą į pensiją bei pasyvų senėjimą. Tai daroma įvairias būdais:

- Dirbantiems sunkų fizinį darbą asmenims, kai kurių kūrybinių profesijų atstovams sudaromos galimybės palikti darbo rinką sulaukus jaunesnio amžiaus;
- Įstatymai dažnai finansiškai baudžia tuos, kurie nori dirbti ilgiau, pavyzdžiui, sumažindama pensijos išmoka gaunantiems atlyginimą, ribojamas darbo pajamų dydis arba atskirai nutraukiamas pensijos mokėjimas;
- Pagyvenusio amžiaus bedarbiams mokamos didesnės nedarbo išmokos, ilginamas mokėjimo laikas tuo atveju, jei jie neieško darbo;
- Kai kurios valstybės narės suteikia galimybę išeiti anksčiau į pensiją tiems asmenims, kurie yra praradę darbingumą ir gali gauti invalidumo patalpas.

(Dromantienė L., Kanopienė V., 2004,p. 21).

Todėl siekiant iškeltų ES kiekybinių pagyvenusių žmonių užimtumo rodiklių, daugelyje valstybių narių būtina keisti įstatymus ir reformuoti bei pritaikyti socialinės apsaugos sistemas. Reformos pirmiausia siejamos su ankstesnio išėjimo į pensiją galimybių mažinimu. Belgijoje prailgintas amžiaus nuo 57 iki 58 metų, kurio sulaukė nedirbantys gyventojai nebeprivalo registruotis darbo biržoje ir įsidarbinti pagal jos teikiamas rekomendacijas; Nyderlandai rengiasi tokį mažiau cenzą visai panaikinti, Suomija ir Austrija panaikino ankstesnio bedarbių išėjimo į pensiją galimybes, o Vokietija trumpina bedarbio pašalpos mokėjimo laikotarpio pagyvenusiems bedarbiams. Šių priemonių tikslas – siekti, kad pagyvenę bedarbiai nebebūtų savotiška „atskirties”

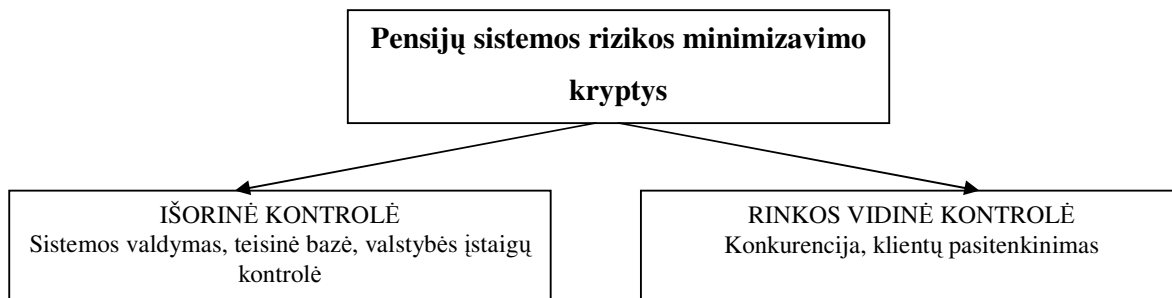
grupe ir taip užtikrinti jiems lygias galimybes užimtumo srityje. Svarbiausia priemonė įgyvendinamų reformų kontekste yra išėjimo į pensiją amžiaus liginimas: Austrijoje ir Prancūzijoje ilginamas būtinas darbo stažas pensijai gauti, Belgijoje, Italijoje, Portugalijoje ir Jungtinėje Karalystėje suvienodinamas moterų ir vyrų išėjimo į pensiją amžius. Daugelyje šalių dirbantys pensinio amžiaus asmenys be atlyginimo už darbą gauna ir pensijas, nors darbo užmokesčio dydžiui taikomi apribojimai dažnai neskatina pasilikti darbo rinkoje. Danijos, Airijos, Jungtinės Karalystės įstatymai suteikia galimybę dirbantiems nepensinio amžiaus asmenims atsisakyti jiems priklausančių pensijų vardan galimybės gauti didesnę pensiją ateityje, t.y. palikus darbo rinkoje (Dromantienė L., Kanopienė V., 2004, p. 21).

Viena svarbiausių pensijų reformos krypčių – glaudesnio gautų per visą darbingą gyvenimą atlyginimų (Socialinio draudimo išmoku) ir pensijų dydžio ryšio garantavimas, nepamirštant pensijos dydžio apskaitoje ne tik paskutiniųjų profesinės karjeros metų. Taip pagyvenę asmenys skatinami dirbti ne visą darbo laiką, užsiimti mažiau apmokama, tačiau gerai jų kvalifikaciją bei gebėjimus atitinkančia profesine veikla.

Apibendrinant pensijų reformos socialinės gerovės vystymo sąlygomis teorinius ir praktinius sprendimus, galima daryti išvadą, jog socialinės apsaugos kontekste ne mažiau svarbu, kad pensijų sistema nebūtų socialine prasme rizikinga. rizika kyla dėl to, jog pensijų sistema yra itin socialiai jautri sritis, nulemianti didelės visuomenės dalies gyvenimo kokybę, socialinę padėtį šalyse, pragyvenimo lygį, atitinkamai ir ekonomikos rodiklius – vartojimo lygį, BVP, investicijų lygį ir t.t.

Darbo autorius mano, jog privačių pensijų kaupimo sistemos rizika kyla tiek dėl *administracinių institucinių priežasčių* (fondų valdytojai yra privatūs asmenys, jų atsakomybė yra ribota, kyla klausimai, ar tinkamai užtikrintas valdymas, ar sistema veiks darniai), *tiek dėl ekonominių priežasčių* (sistema susijusi su investicijomis pensijų dydis priklausys nuo investicijų pelnų maržos bei investicinių sprendimų, kuriuos priims privačios bendrovės), *tiek dėl asmeninių priežasčių* (asmens pajamos, sprendimas dėl fondo, investavimo krypties), rizika turi būti minimizuojama visais šiais aspektais.

Tam, kad identifikuoti tikslesnes šių rūšių rizikos minimizavimo priemones, reikalinga atlikti detalesnį pensijų sistemos Lietuvoje tyrimą, atlikti empirinius tyrimus apie tai, ką apie pensijų sistemos riziką mano Lietuvos gyventojai. Atlikus tyrimą, galima identifikuoti konkrečias problemas ir konkretesnes priemones problemoms spręsti. Tačiau ši atliktos literatūros analizė galima daryti išvadą, jog pensijų sistemos rizika turi būti minimizuojama dviem kryptimis (1 paveikslas):

1 pav. Pensijų sistemos rizikos minimizavimo kryptys

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Pirma kryptis - stiprinant privačių pensijų kaupimo sistemos ir struktūros išorinę kontrolę, priežiūrą, administravimą, įstatymiškai apibrėžiant jautrius gyventojams klausimus, tokius kaip administravimo mokesčiai, pensijų fondų valdytojų atsakomybė ir panašia.

Antra kryptis – tai konkurencijos šioje srityje užtikrinimas. Konkurencijos užtikrinimas yra savireguliacijos mechanizmas, užtikrinantis, kad sistemos klientai – gyventojai, dalyvaujantys pensijų kaupimo sistemoje galutiniame etape gautu geriausią rezultatą.

Sodros sistema apimama tik pirmos krypties priemonėmis. Privačių pensijų fondų rizikos minimizavimas apima abi kryptis.

Taigi atlikus tyrimus apie pensijų sistemos reformą Lietuvoje, jos eigą, rezultatus, atlikus empirinius tyrimus, pasiūlymai dėl pensijų sistemos rizikos bus formuluojami šių dviejų krypčių kontekste.

2. PENSIJŲ REFORMA LIETUVOJE IR JOS EIGOS VERTINIMAS

2.1. Valstybinio socialinio draudimo sistemos trūkumai ir jos reformavimo prielaidos

Kaip kitos Vakarų bei Centrinės Europos valstybės, Lietuva išgyvena visuomenės senėjimo procesą. Šalies demografinė situacija blogėja - mažėja dirbančių žmonių, daugėja pensininkų. Pensinio amžiaus žmonių pradėjo daugėti jau nuo 1973 m. Pensijų gavėjų skaičius, nepaisant 1995 m. įvykdytos pensijų reformos, nuolat didėja - 1993 m. jie sudarė 39,2 proc. darbingo amžiaus žmonių, 1994 m. - 39,7 proc., 1995 m. - 40,4 proc., 1996 m. - 41,5 proc. (Dzikevičius A., 2002). Gimstamumas Lietuvoje ėmė mažėti nuo 1990 m., iki šiol nėra didėjimo tendencijos. Tokia demografinė situacija tradicinę pensijų sistemą padaro labai pažeidžiamą. M. Ignatavičiaus (2001, p. 14) teigimu, 2005-2020 m. numatomas ženklus darbingo amžiaus asmenų daugėjimas, susijęs su ankstesne 1980-1990 m. gimstamumo banga. Dėl šios demografinės bangos socialinio draudimo biudžetas 2005-2020 m. gali būti perteklinis, o 2040-2070 m. laukiama socialinio draudimo biudžeto deficito, kurį lems dabar esantis mažas gimstamumas. Pagal OECD (Financial Market trends, 2007), visuomenės senėjimas kelia visuotinį uždarinį reformuoti pensijų sistemas taip, kad asmuo pats lemtų savo sukaupiamas pajamas kuo didesniu mastu.

Labai išplitęs mokesčių vengimas taip pat mažina apdraustųjų socialiniu draudimu skaičių, tiesa, pastaraisiais metais vis daugiau pajamų yra skaidrios.

1995 m. įvykdyta pensijų reforma, tačiau ji neatnešė finansinio palengvėjimo socialinio draudimo biudžetui. Nuo 1995 m. sausio 1 d. įsigaliojo naujas Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, kuris apima senatvės, invalidumo bei našlių ir našlaičių pensijas, bei įstatymai, reguliuojantys valstybines pensijas - I ir II laipsnio valstybines pensijas, nukentėjusių asmenų pensijas, pareigūnų pensijas, mokslininkų pensijas bei socialines pensijas. Iki tol buvo susiklosčiusi beveik plokščia pensijų sistema, nes didelės infliacijos metu pirmiausia ir palankiausia režimu buvo indeksuojamos mažiausios pensijos. 1995 m. pensijų reforma nors ir deklaravo griežtą išmokų susiejimą su įmokomis, tačiau ji iš esmės buvo nepajėgi šį tikslą pasiekti, nes naują sistemą grindė taip pat persikirstymu. Todėl apdraustųjų skaičius nenustojė mažėti ir po reformos. Taigi padaryta išvada, jog teigiamas poslinkis galimas tik realiai kaupiant šias įmokas ir apskaitant jas individualiai.

Vertybinių popierių rinkos išvystymas buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, lėmusių perėjimą prie privataus pensinio draudimo sistemos (Dzikevičius A., 2002).

Lietuvos ekonomikos raidos tendencijos buvo palankios pensijų sistemai – ekonomika augo, infliacija buvo stabilizuota. Pensijų reformai vykti ir pensijų fondams sėkmingai veikti būtina prielaida - patikimi pinigai. Šalies pinigų politika yra pastovi.

Nuo 1997 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo Valstybinio savanoriškojo socialinio draudimo ligos, nėštumo ir gimdymo pašalpoms taisyklės. Nedraudžiami privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu žmonės šioms draudimo rūšims gali draustis savanoriškai ir užsitikrinti didesnes socialines garantijas susirgus ar gimus kūdikiui.

Iki reformos buvo gana daug iš sovietinių laikų išlikusių ankstyvųjų pensijų, kurios buvo skiriamos tam tikroms profesijoms, daugiausia darbuotojams kenksmingose sąlygose. Dėl to taip pat didėdavo pensininkų skaičius visuomenėje. Visos šios pensijos buvo panaikintos. Perėjimui sušvelninti mokamos nedidelės kompensacijos priklausomai nuo asmens darbo stažo ir tik prieš pat pensinį amžių. Tačiau taip sumažinus socialinio draudimo išlaidas, padidėjo spaudimas socialinės paramos sistemai. Nors jos finansuojamos iš skirtingų biudžetų, tačiau į jas moka tie patys mokesčių mokėtojai, todėl sprendimai, priimami žiūrint tik vienos žinybos interesus, nėra racionalūs. Po reformos tuoj pat iškilo tam tikrų profesinių grupių, kurios negali dirbti savo profesijoje iki nustatyto pensinio amžiaus (lakūnai, baletu artistai, žmonės, dirbę kenksmingomis sąlygomis), socialinio aprūpinimo problema, nes nėra sukurta nei jų perkvalifikavimo, nei kokios nors kitos jų socialinės apsaugos sistemos (Dzikevičius A., 2002).

Priėmus naują pensijų įstatymą pereita prie aiškaus pajamomis grindžiamo pensijų modelio. Tik tie asmenys, kurie yra mokėję socialinio draudimo įmokas, turi teisę gauti socialinio draudimo pensijas. Į stažą pensijai gauti įskaitomi tik tas laikotarpis, už kurį sumokėtos įmokos.

Reformuojant pensijas, įvesta nauja pensijų formulė: bazinė pensija yra vienoda visiems, turintiems reikiamą stažą, ji nustatoma Vyriausybės, taigi, nepriklauso nuo asmens uždarbio ir mokėtų įmokų. Papildoma pensija skaičiuojama pagal tam tikrą formulę, jis atspindi buvusį asmens uždarbį. Pensijos, paskaičiuotos pagal šią formulę, dydis labiausia priklauso nuo apdraustojo asmens darbo užmokesčio dydžio ir nedaug nuo stažo. Pensijų formulė yra stipriai perskirstomoji, kadangi bazinė pensija sudaro pagrindinę pensijos dalį (Dzikevičius A., 2002).

Kitas svarbus pensijų reformos sprendimas buvo atidėti pensinį amžių. Taip tikimasi bent kiek sušvelninti blogėjančios demografijos poveikį socialinio draudimo biudžetui. Nuo 1995 m. imta laipsniškai didinti pensinį amžių. Tačiau tai tik papildoma priemonė - pagal Pasaulio banko prognozes, kurios buvo patvirtintos ir kitų autorių, šis žingsnis pagelbės socialinio draudimo biudžetui tik iki 2010 m. (t.y. tol, kol bus didinamas pensinis amžius), vėliau pensininkų ir darbuotojų santykis vėl ims blogėti (Dzikevičius A., 2002).

Po šių pakeitimų pribrendo būtinybė iš esmės keisti pensijų sistemą; nepasisekusi 1995 m. reforma parodė, jog reikia keisti ir pakeitimų kryptį.

2.2. Pensijų sistemos reformos kryptys

Pensijų reforma Lietuvoje pradėta vykdyti 1995 metais, iki šiol tai vyko keliais etapais:

- Imta ilginti pensinio amžiaus norma;
- Nustatyta pagrindinė ir papildoma pensijos dalys;
- Pereita prie privataus pensijų kaupimo.

Pensijų reforma Lietuvoje pradėta siekiant šių tikslų (*Pensijų sistema*, 2006): sudaryti sąlygas apdraustiesiems asmenims gauti didesnes pensijas, sumažinti gyventojų senėjimo poveikį pensijų sistemai, palaipsniui mažinti pensijų draudimui skirtą tarifą ir taip mažinti darbo jėgos kainą, sustiprinti kapitalo rinką ir tokiu būdu skatinti Lietuvos ūkio augimą. Pensijų sistemos reformos esmė yra perėjimas nuo dabartinės pensijų sistemos, kai surinktos lėšos tik perskirstomos, prie sistemos, grindžiamos kaupimu. Nuo 2004 m. sausio 1 d. kiekvienas žmogus, kuris privalomai draudžiamas socialiniu valstybiniu draudimu, galės dalį pensijos kaupti asmeninėje sąskaitoje, esančioje jo pasirinktame pensijų fonde. Pensijų sistemos reforma yra savanoriška, t.y. kiekvienas galės nuspręsti ar jam pervesti dalį lėšų į pasirinktą pensijų fondą ar ne (*Pensijų sistema*, 2006).

Pasak Vilutytės K., Valužio K. (2004), pensijų sistemos reformos koncepcija Lietuvoje įtvirtina tris pensijų sistemos pakopas (10 lentelė).

10 lentelė

Pensijų sistemos reformos pakopos Lietuvoje

Reformos pakopa	Tikslas	Priemonės	Įmokos
I pensijų sistemos pakopa	Užtikrina bazinę pensiją	Pensija mokama iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto.	34 proc. darbuotojo atlyginimo yra pervedama į SoDra
II pensijų sistemos pakopa	Užtikrina papildomą pensijos dalį	Pensija kompensuoja prarastas pajamas. Kaupiama privačiuose pensijų fonduose	Dalis SoDrai mokamų įmokų kaupiama pasirinktame pensijų fonde. 2004 m. į pensijų fondus galima buvo pervesti 2,5 proc., 2005 m. – 3,5 proc., 2006 m. – 4,5 proc. ir nuo 2007 m. 5,5 proc.
III pensijų sistemos pakopa	Suteikia daugiau pajamų negu numatyta I ir II pensijų sistemos pakopose.	Asmuo gali sudaryti savanoriškojo pensijų draudimo sutartį su privačiu pensijų fondu ar gyvybės draudimo bendrove.	Pilnai kaupiama privačiuose fonduose

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal K. Vilutytė, K.Valužis2004. *Teoriniai pensijų modeliai ir jų taikymas Lietuvoje. Lietuvos žemės ūkio universitetas*, 2004 m. Prieiga internete: http://ev.lzuu.lt/mokveikla/SMK_2004/Finansai/Vilutyte_Kristina.htm.; *Pensijų sistema*. 2006 m. Prieiga internete: <http://www.finasta.lt/l.php/pensiju-sistema.html>

Tokiu būdu pensijų sistemos reforma įtvirtina individualaus draudimo pensijų modelio naudojimą.

Dar iki kaupimo schemos įdiegimo, LR socialinio draudimo pensijų fondo įstatyme (6 str.) buvo atskirtos dvi pensijos dalys: *pagrindinė (bazinė) ir papildoma*: pagrindinė valstybinės socialinio draudimo pensijos dalis garantuoja minimalų pensinį aprūpinimą asmenims, turintiems šio įstatymo nustatytą būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą ir atitinkantiems, pagrindinės valstybinės socialinio draudimo pensijos dalies dydžio matas yra valstybinė socialinio draudimo bazinė pensija. Papildoma valstybinės socialinio draudimo pensijos dalis suteikia papildomą pensinį aprūpinimą asmenims, kurie papildomai arba privalomai draudžiasi (pvz., individualių įmonių savininkai privalo draustis papildomai daliai). Papildoma pensijos dalis nustatoma atsižvelgiant į šių asmenų draudimo stažą ir draudžiamąsias pajamas, turėtas per draudimo (draudimosi) laikotarpį, bet ją taip pat nustato valstybė. Šiuo atveju asmens savarankiškumas ir pasirinkimo laisvė yra tik menama.

Pasak K. Vilutytės, K. Valužio (2004), papildoma socialinio draudimo pensijos dalis, o taip pat valstybinės pensijos, atitinka teorinį darbuotojų draudimo modelį, kadangi teisę į pensiją įgyja dirbantieji, pensinės išmokos priklauso nuo gautų darbo pajamų, o pensijų tikslas – palaikyti gyvenimo lygį ir taip kompensuoti prarastas pajamas. Pagal galiojančią pensijų papildomos dalies skaičiavimo tvarką asmenys, mokantys didesnes socialinio draudimo įmokas, gauna sąlyginai mažas socialinio draudimo pensijas, nei mažas pajamas gaunantys apdraustieji.

Lietuvoje pensijų reforma iki šiol įgyvendinta dviem iš trijų etapais.

Per pirmąjį etapą, pradėtą įgyvendinti nuo 1995 metų, reformuota pagrindinė – socialinio draudimo einamojo finansavimo pensijų sistema. Reforma buvo siekiama griežtai įgyvendinti socialinio draudimo principus. Teisė į pensijas griežčiau susieta su valstybinio socialinio pensijų draudimo laikotarpiu, o socialinio draudimo pensijų dydžiai susieti su asmens mokėtų valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų dydžiais. Pradėtas ilginti senatvės pensijos amžius, kuris iki reformos buvo 55 metai moterims ir 60 metų vyrams (dabartiniu metu vyrams 62,5 metai, moterims nuo 2006 metų – 60 metų).

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2000 metais patvirtino pensijų sistemos reformos koncepciją, kurioje buvo numatyti pagrindiniai reformos tikslai ir priežastys (*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 8). Pagrindiniai pensijų sistemos reformos tikslai:

- pakeisti pensijų sistemą taip, kad sulaukę pensinio amžiaus žmonės gautų didesnes pajamas negu iki šiol, tačiau persikirstymas būtų ne padidintas, bet sumažintas;
- finansiškai subalansuoti socialinio draudimo pensijų sistemą taip, kad ji galėtų artimiausiais metais veikti be finansinio deficito;
- paskatinti taupymą šalyje ir sumažinti mokesčių vengimą.

Svarbiausias reformos uždavinys – įvesti privalomąjį kaupimą pensijų fonduose, nedidinant pensijų draudimui skirto tarifo – dalį dabartinio einamųjų įmokų sistemos socialinio draudimo tarifo skirti kaupiamajam pensijų draudimui pensijų fonduose.

Per antrąjį etapą, kuris pradėtas įgyvendinti nuo 2003 metų rudens, sukurta II-a pensijų sistemos pakopa, kurioje gali dalyvauti socialinio draudimo pensijų sistemos dalyviai, pervesdami dalį privalomų įmokų į pensijų fondus. Jie vietoje dalies socialinio draudimo pensijos pradėjo kaupti pensijų turtą individualiose sąskaitose, kurias valdo privačios pensijų kaupimo bendrovės. Šiuo reformos etapu buvo siekiama pasinaudoti laikinai palankia demografinė situacija ir dalį socialinio draudimo įmokų sukaupti asmeninėse dalyvių sąskaitose. Dalis valstybės išpareigojimų pamažu perkeliama į privataus sektoriaus išpareigojimus būsimiems pensininkams (*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 8).

Lietuvoje įdiegtas vienintelis privačių pensijų kaupimo metodas - fiksuotų įmokų. Turbūt pagrindinė to priežastis – darbdavių nenoras ir dažnai negalėjimas prisiimti atsakomybės (jie nėra profesionalai, daug darbdavių bankrutuoja ir t.t, o tai įneštų nedarnos į pensijų sistemą). Tokios sistemos privalumas Lietuvoje akcentuotas, jog kaupimas individualiuose sąskaitose užtikrina geresnę ryšį tarp įmokų ir išmokų, padidėja individo atsakomybė už aprūpinimą senatvėje, jis gali pats pasirinkti savo kaupiamų lėšų valdytoją. Todėl atsiranda paskatos dirbti ir mokėti įmokas tiek kaupiamajam draudimui, tiek neišvengiamai ir socialiniam draudimui. Fiksuotų įmokų (darbuotojas–pensijų fondas) ir fiksuotų išmokų (darbuotojas–darbdavys–pensijų fondas) pensijų programų taikymas Lietuvoje, be abejo, padidintų pensijų reformos kompleksiško laipsnį, nes į pensijų reformą būtų įtrauktos ir bendrovės. Be to, fiksuotų įmokų ir fiksuotų išmokų pensijų programos sukurtų skirtingus pensijų fondų kontrolės mechanizmus – būtų fondai, kuriuos kontroliuoja valstybinės institucijos, ir fondai, kuriuos per savo investicijas kontroliuoja bendrovės (instituciniai investuotojai) (Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 165). Kaip rodo praktika, kai kuriose šalyse fiksuotų įmokų pensijų programos skatina darbuotojus, bijančius prisiimti riziką, investuoti į pensijų fondus, kurių aktyvus sudaro Vyriausybės vertybiniai popieriai ir banko indėliai. Tai neskatina kapitalo rinkos plėtros, būtent – investicijų į įmonių vertybinius popierius.

2005 metais Lietuvoje veikė 11 pensijų bendrovių (6 valdymo įmonės, 5 gyvybės draudimo įmonės), valdančių 27 pensijų fondus. Nuo 2004 metų iki 2005 m. rugsėjo mėn. pensijų fondams iš VSDF biudžeto pervesta 320,5 mln. Lt. Pensijų fondai skiriasi pagal investavimo objektus ir kokiomis proporcijomis į juos investuojama. Pensijų fondo investavimo kryptis yra nurodoma pensijų fondo taisyklėse, kurias patvirtina priežiūros institucija.

Lygiagrečiai įgyvendinta ir *administravimo reforma*. Pagrindinis valstybinio socialinio draudimo įmokų administravimo reformos tikslas – centralizuoti valstybinio socialinio draudimo

įmokų administravimą ir pagerinti įmokų ir mokesčių surinkimą. Auditoriai ataskaitoje atkreipė dėmesį, kad:

- Pensijų sistemos reformos vykdymo metu valstybė prisiima visus įsipareigojimus, susijusius su lėšų pervedimu privatiems pensijų fondams, t. y. Valstybinio socialinio draudimo fondo privalo pervesti visą priskaičiuotą sumą, nepriklausomai nuo to, ar darbdavys sumokėjo pensijų fondo dalyvio socialinio draudimo mokas.

- Kaupiamos Pensijos dydžio negarantuoja nei valstybė, nei pensijų fondai, nesėkmingų investicijų atvejais visos pasekmės tenka pensijų kaupimo dalyviams. Yra rizika, kad sumažėjusios pensijos gali padidinti valstybės išlaidas mažas pajamas gaunančių asmenų kompensacijoms.

- Pensijų sistemos reforma iš dalies sumažino galimybes didinti pensijas ir kitas socialinio draudimo išmokas dabartiniams pensininkams.

- Asmenys, kurie verčiasi individualia veikla turėdami verslo liudijimą, neturi galimybės dalyvauti II pakopos pensijų kaupime.

- Pensijų bendrovių ir depozitoriumų priklausymas tai pačiai įmonių grupei gali susilpninti pensijų fondų veiklos kontrolę. Valstybinio socialinio draudimo įmokų administravimo reformos koncepcija patvirtinta be detalios šios reformos įgyvendinimo galimybių ir rizikos veiksnių analizės.

- Kadangi Valstybinio socialinio draudimo įmokų administravimo reforma nebuvo baigta, todėl reformos koncepcijoje numatyti tikslai nebuvo pasiekti.

- Perdavus VSD įmokų administravimą VMI, 2004 m. valstybinio socialinio draudimo įmokų sumokėjimo ir apskaičiavimo teisingumo tikrinimų funkcija buvo vykdoma nepakankamai rezultatyviai.

(*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 9).

Ataskaitoje pateikti pasiūlymai Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybai ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai dėl pensijų kaupimo dalyviui tenkančios investavimo rizikos ir dėl valstybinio socialinio draudimo įmokų administravimo reformos koncepcijoje numatytų tikslų įgyvendinimo tikslingumo (*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 9).

Vykdoma ir *VSD įmokų administravimo reforma*. Pagrindinis valstybinio socialinio draudimo įmokų administravimo reformos tikslas – centralizuoti valstybinio socialinio draudimo įmokų administravimą, siekiant:

- pagerinti įmokų ir mokesčių surinkimą;
- sumažinti vengimo mokėti įmokas ir mokesčius riziką;
- sumažinti įmokų ir mokesčių administravimo išlaidas;
- panaikinti įmokų ir mokesčių administravimo funkcijų dubliavimąsi.

(*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 9).

2.3. Reformuojamos pensijų sistemos struktūra ir jos dalyviai

Valstybinį socialinį draudimą Lietuvoje vykdo *Valstybinio socialinio draudimo fondas*. Tai viena iš didžiausių ir svarbiausių institucijų, vykdančių Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos formuojamą socialinę politiką. Fondas turi savarankišką biudžetą, į kurį renkamos privalomos valstybinio socialinio draudimo įmokos. Įmokų tarifą nustato Seimas ir Vyriausybė. Iš surinktų lėšų apdraustiems šalies gyventojams mokamos pensijos, pašalpos, kompensacijos (Dzikevičius A., 2002).

Lietuvos Valstybinio socialinio draudimo fondui vadovauja Valstybinio socialinio draudimo fondo taryba. Ji sudaryta trišaliu principu iš 15 narių - po 5 Vyriausybės, profsąjungų bei darbdavių atstovus. Taryba numato einamuosius ir perspektyvinius valstybinio socialinio draudimo uždavinius, teikia Vyriausybei siūlymus dėl draudimo įmokų tarifų, apibūdina fondo biudžeto projektą bei jo vykdymo ataskaitą ir teikia tvirtinti Vyriausybei, tvirtina darbuotojų skaičiaus ir valstybinio socialinio draudimo išlaidų normatyvus, taip pat darbo apmokėjimo schemas, organizuoja fondo valdybos veiklos patikrinimus, taip pat nagrinėja ir sprendžia kitus valstybinio socialinio draudimo klausimus.

Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba vykdo fondo biudžetą, prižiūri, kaip įgyvendinami Valstybinį socialinį draudimą reguliuojantys įstatymai bei teisiniai aktai. Joje veikia 10 skyrių, kurie atsako už valstybinio socialinio draudimo organizavimą ir vykdymą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, dalyvauja rengiant valstybinio socialinio draudimo įstatymų bei kitų norminių aktų projektus, rengia metodinius nurodymus, instrukcijas, išaiškinimus ir kitus dokumentus, teikia metodinę ir praktinę pagalbą teritoriniams skyriams, nagrinėja draudėjų ir apdraustųjų prašymus, skundus, laiškus, analizuoja ir apibendrina sukauptą darbo patirtį, teikia siūlymus valdybos vadovybei kaip gerinti valstybinio socialinio draudimo organizavimą ir vykdymą ir kt. Valdyboje dirba apie 130 specialistų (Dzikevičius A., 2002).

Socialinio draudimo funkcijas atlieka 53 miestuose ir rajonuose veikiantys teritoriniai "Sodros" skyriai. Jie rūpinasi valstybinio socialinio draudimo įmokų surinkimu, registruoja ir kontroliuoja draudėjus, atsako už teisingai ir laiku išmokamas pensijas, pašalpas, kompensacijas

Privatūs pensijų fondai savo veiklą pensijų fondai grindžia pensijų programomis. Pensijų programa - teisinių ir organizacinių priemonių visuma, apibrėžianti pensijų įmokų ir išmokų mokėjimo sąlygas bei terminus, pensijų programos turto investavimo strategiją bei kitas pensijų įmokų mokėtojų, pensijų programos dalyvių ir pensijų fondo teises bei pareigas. Pensijų programą (programas) tvirtina ir ją (jas) keičia pensijų fondo valdyba (stebėtojų taryba, jei valdyba nesudaroma) įstatuose nustatyta tvarka, ją (jas) suderina su Socialinės apsaugos ir darbo ministerija ir registruoja Vertybinių popierių komisijoje pastarosios nustatyta tvarka (Dzikevičius A., 2002).

Pensijos sutartis yra sutartis tarp pensijų fondo ir įmokų mokėtojo (mokėtojų), pagal kurią pirmasis prisiima įsipareigojimus pensijų programų dalyviams pagal atitinkamą pensijų programą, o įmokų mokėtojas įsipareigoja mokėti pensijos įmokas. Prieš sudarant pensijų sutartį, visi asmenys, kurių naudai sutartis sudaroma, turi būti supažindinti su pensijų programa, kurios dalyviais jie taps išgaliojus pensijos sutarčiai. Pensijų programa yra pensijos sutarties dalis.

Pensijos sutartį su pensijų fondu sudaro įmokų mokėtojas (pensijų programos dalyvis, jo darbdavys arba kitas asmuo pensijų programos dalyvio naudai). Pensijos sutartis, sudaryta darbdavio ar kito asmens pensijų programos dalyvio naudai, gali būti individuali, sudaryta tarp pensijų fondo ir įmokų mokėtojo vieno programos dalyvio naudai, ir grupinė, sudaryta įmokų mokėtojo daugiau negu vieno programos dalyvio naudai. Darbdavys turi teisę sudaryti pensijos sutartį savo darbuotojų naudai. Grupinė pensijos sutartis gali būti kolektyvinės sutarties priedu.

Tuo atveju, kai įsipareigojimą mokėti pensijos įmokas prisiima darbdavys, darbuotojas turi teisę nurodyti pensijų fondą, su kuriuo darbdavys turi sudaryti pensijos sutartį jo naudai, jei kolektyvinė sutartis nenumato kitaip. Pensijos sutartis turi numatyti galimybę bet kuriuo metu nutraukti pensijos sutartį pensijų programos dalyvio valia. Kitus pensijų sutarčių reikalavimus nustato Vertybinių popierių komisija, suderinusi su Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Pensijos sutarties sąlygos, prieštaraujančios Vertybinių popierių komisijos bei Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nustatytiems reikalavimams, negalioja.

Pensijų fondas neturi teisės vienašališkai nutraukti pensijos sutarties be pensijų programos dalyvio sutikimo, išskyrus šiame įstatyme numatytus atvejus (Dzikevičius A., 2002).

Pensijų fondas tvarko įmokų mokėtojų, sudariusių pensijų sutartis, dalyvių, kurių naudai tokios sutartys sudarytos, bei dalyvių, gaunančių išmokas, registrus. Registro vedimo tvarką nustato Vertybinių popierių komisija. Pasirašius pensijos sutartį, pensijų fondas kiekvienam pensijų programos dalyviui atidaro asmeninę pensijos sąskaitą.

Pensijų programos dalyviu tampama sudarius pensijos sutartį su pensijų fondu šio įstatymo nustatyta tvarka. Pensijų programos dalyvis - asmuo, su kuriuo arba kurio naudai yra sudaryta pensijos sutartis ir kurio vardu pensijų fonde yra atidaryta asmeninė pensijos sąskaita.

Pensijų programos dalyvis turi teisę :

- gauti išmokas kaip nustatyta šiame įstatyme, pensijų fondo įstatuose, pensijų programoje ir pensijos sutartyje
- gauti dalį (priskaičiuojant į pensijos sąskaitą) pensijų programos turto investicijų pajamų, gautų pagal atitinkamą pensijų programą, proporcingai pensijos sąskaitoje turimų lėšų sumai
- gauti informaciją apie pensijų fondo veiklą, jo finansinę-ūkinę būklę ir turtą bei finansinius įsipareigojimus, taip pat apie savo pensijos sąskaitoje esančias lėšas ir į ją priskaičiuotas investicijų pajamas

- raštu išpėjęs pensijų fondą, pakeisti pensijos įmokų dydį, tvarką ir periodiškumą, laikinai nutraukti įmokų mokėjimą

- testamentu palikti pensijos sąskaitoje laikomas lėšas
- kitas įstatymų, pensijų programos bei pensijos sutarties nustatytas teis

(Dzikevičius A., 2002).

Pensijų programos dalyvis, nesilaikantis savo pareigų, pensijų fondo įstatuose nustatyta tvarka gali būti pašalintas iš pensijų programos.

Dalyvavimas pensijų programoje pasibaigia, kai pensijų fondas įvykdo savo įsipareigojimus pensijų programos dalyviui, kai šis išstoja iš pensijų programos, pereina į kitą pensijų programą arba miršta, taip pat kai nutraukiama pensijų programa.

Pensijų programos dalyvio naudai sudarytos pensijos sutarties nutraukimas, nepereinant į kitą pensijų programą, ar pensijų programos dalyvio pašalinimas iš pensijų programos yra laikomi pensijų programos dalyvio išstojimu iš pensijų programos (Dzikevičius A., 2002).

Išstodamas iš pensijų programos, pensijų programos dalyvis turi gauti asmeninėje pensijos sąskaitoje priskaičiuotas lėšas, atskaičius iš jų į pensijos sąskaitą įskaitytas paskutinių 3 metų investicijų pajamas arba 5 procentus nuo išimamos sumos, iš šių sankcijų taikant didesnę. Už šias sankcijas pensijų fondo gautos lėšos priskiriamos pensijų programos turtui.

Kai pensijų programos dalyvis išstoja iš šios programos, pensijų fondas privalo atsiskaityti su juo ne vėliau kaip per 3 mėnesius nuo pensijų programos dalyvio raštiško prašymo išstoti iš programos gavimo ar sprendimo pašalinti pensijų programos dalyvį priėmimo dienos, pagal iki tos dienos jo sąskaitoje sukauptą sumą (Dzikevičius A., 2002).

Pensijų fondui, pensijų fondo akcininkams, pensijos įmokų mokėtojui yra draudžiama tiesiogiai ar netiesiogiai riboti pensijų programos dalyvio teisę išstoti iš pensijų programos, taip pat atskaityti didesnę nei šiame įstatyme nustatytą dalį jo naudai sukaupto pensijų turto

Depozitoriumas – komercinis bankas, turintis teisę teikti investicines paslaugas ir turintis buveinę arba skyrių Lietuvos Respublikoje, Lietuvos centrinis vertybinių popierių depozitoriumas ar Europos Sąjungos valstybių centriniai vertybinių popierių depozitoriumai, jeigu jie turi teisę saugoti pinigines lėšas. Depozitoriumo pareigos: Depozitoriumas privalo veikti pensijų fondo dalyvių naudai ir: a) vykdyti valdymo įmonės nurodymus, jei jie neprieštarauja teisės aktų ir pensijų fondo taisyklių reikalavimams; b) užtikrinti, kad įplaukos už perleistą pensijų turtą per nustatytą laiką atitektų pensijų fondui; c) užtikrinti, kad pensijų fondo įplaukos būtų naudojamos pagal teisės aktų ir pensijų fondo taisyklių reikalavimus (*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 10).

Depozitoriumas apie visus pastebėtus teisės aktų ar pensijų fondo taisyklių pažeidimus privalo pranešti Vertybinių popierių komisijai ir valdymo įmonės stebėtojų tarybai ar valdybai (jei stebėtojų taryba nesudaroma).

Pensijų fondas, valdymo įmonė ir depozitoriumas privalo veikti dėl pensijų programų dalyvių interesų, savo veiklą organizuoti pagal galiojančius įstatymus, pensijų fondo įstatus ir kitus teisės aktus bei užtikrinti, kad jų veikla nepažeistų pensijų fondo akcininkų bei pensijų programos dalyvių turtinių teisių bei interesų. Pensijų fondas, valdymo įmonė bei depozitoriumas negali sudaryti jokio sandorio, kuris pažeistų pensijų fondo akcininkų ir jo pensijų programų dalyvių teises bei teisėtus interesus (Dzikevičius A., 2002).

Perėjus prie privalomojo kaupimo pensijų fonduose šių fondų licencijavimas ir jų veiklos priežiūra pavesta *Vertybinių popierių komisijai* (toliau tekste – VPK). Tai pagrindinė privačių pensijų fondų priežiūros institucija. Vyriausybei buvo pateikti „Pensijų fondų įstatymo“ pakeitimai, reikalingi privalomojo kaupimo pensijų fondų veiklai reglamentuoti, o šių pakeitimų pagrindu pakeisti ir papildyti VPK teisės aktai, reglamentuojantys pensijų fondų veiklą.

2.4. Pensijų reformos įstatyminės bazės išbaigtumas

Pensijų fondų kūrimosi Lietuvoje pagrindus apibrėžė Lietuvos Respublikos Pensijų fondų įstatymas, priimtas 1999 metų birželio 3 d. Šis įstatymas sudarė teisinį pagrindą sukurti asmenų papildomo savanoriško pensinio apsirūpinimo (papildomo savanoriško socialinio draudimo) sistemą ir padidinti šioje pensijų sistemoje dalyvaujančių asmenų pajamų lygį senatvėje. Įstatymas nustatė pensijų programų sudarymo ir jų įgyvendinimo tvarką, pensijų fondų steigimo, leidimų pensijų fondų veiklai išdavimo ir panaikinimo sąlygas bei tvarką, šių fondų veiklos, reorganizavimo ir likvidavimo ypatumus, taip pat pagrindinius papildomo pensinio aprūpinimo valstybinio reguliavimo principus (Dzikevičius A., 2002). Įstatymu nustatyta, jog pensijų fondas yra ribotos turtinės atsakomybės ūkio subjektas, besiverčiantis pensijų fondo veikla, už savo prievoles atsakantis tik nuosavu turtu. Pensijų fondas neatsako už valstybės prievoles, o valstybė neatsako už šio fondo prievoles, išskyrus atvejus, kai valstybė pati prisiima tokius įsipareigojimus. Pensijų fondo veikla - finansinė-ūkinė veikla, kuria siekiama sukaupti senatvei papildomas gyventojų pajamas, pensijų sutarčių pagrindu renkant pinigines lėšas į pensijų fonde pensijų programų dalyviams atidarytas pensijų sąskaitas ir investuojant ar reinvestuojant šias lėšas į diversifikuotą investicijų portfelį bei šiame įstatyme ir pensijų programoje nustatytais sąlygomis jos dalyviams mokant pensijų išmokas (Dzikevičius A., 2002). Pensijų fondams taikomos Akcinių bendrovių įstatymo nuostatos, jei Pensijų fondų įstatymas nenustato kitaip.

„Pensijų reformos baltojoje knygoje“ (Dėl pensijų sistemos reformos koncepcijos. LR Vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarimas Nr. 465 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 36-998. P. 1, 2, 4.) buvo numatyta, kad kiekvienam pensijų programos dalyviui bus atidaryta asmeninė sąskaita pensijų fonde pagal pensijos sutartį, ir į tą sąskaitą dalyvio vardu bus įrašomi jam tenkantys pensijų programos apskaitos vienetai.

Dar iki privačių pensijų fondų įsteigimo, buvo koreguojama valstybinių pensijų mokėjimo ir mokesčių surinkimo tvarka. Daug diskusijų sukėlė LR socialinio draudimo pensijų fondo įstatyme numatytos 2 valstybinės socialinio draudimo pensijos dalys: pagrindinė (bazinė) ir papildoma. Bazinės ir papildomos pensijų nustatytas formaliai kartais mėginamas pristatyti kaip asmens, kuris moka Sodros įmokas ir tik planuoja ateityje išeiti į pensiją, savarankiškumo suteikimas jam pasirenkant papildomos pensijos dalį mokėjimui. Realiai jokio savarankiškumo nėra. Mat po savanorišku papildomos pensijos dalies mokėjimo pasirinkimo glūdi privalėjimas ją mokėti. Net jei ir žmogus nenori mokėti Sodros įmokų papildomai pensijos daliai, jis privalo tai daryti (*Sodros informacija*, 2006). Tai akivaizdžiai pasireiškia kalbant apie individualių įmonių savininkus. Nuo 2002 m. jie privalo mokėti Sodrai mokesčius už save kaip darbo vietą sau sukuriantį asmenį (kaip ir iki tol), o nuo jo pajamų, viršijančių 12 minimalių atlyginimų, turi mokėti dar 15 proc. papildomai pensijos daliai Sodros įmokų. Tokiu būdu gaunasi, jog individualios įmonės savininko pelnas yra apmokestinamas du kartus – pelno mokesčiu, Sodros įmokomis papildomai pensijos daliai gauti, ir, be to, gyventojų pajamų mokesčiu (tai jau trečiasis apmokestinimas). Tokios tvarkos nustatymas paskatino daug individualių įmonių apskritai nutraukti veiklą. Taigi galima traktuoti papildomos ir bazinės pensijos dalių išskyrimą kaip tam tikrą papildomą priemonę pripildyti Sodros biudžetą, nes net ir be papildomos pensijos dalies, pensija yra diferencijuojama pagal žmogaus turimą stažą, pareigas, kurias jis užėmė, atlyginimą, kurį jis gaudavo ir Sodros įmokas, kurias jis mokėjo dirbdamas. Tokiu būdu natūraliai įvyksta diferenciacija, kuri visiškai nereikalinga įvedant „papildomos“ pensijos dalies veiksnį (*Sodros informacija*, 2006).

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2000 m. balandžio 26 d. patvirtino „Pensijos sistemos reformos koncepciją“, pagal kurią buvo numatyta įvesti *privalomąjį* kaupimą privačiuose pensijų fonduose.

Privačių pensijų kaupimo fondų kūrimas reglamentuotas 2003 m. įsigaliojusiam LR pensijų kaupimo įstatyme Nr. IX-1691. čia nurodoma, jog „ Teisę tapti pensijų kaupimo dalyviu šio bei Pensijų sistemos reformos įstatymo numatytame pensijų kaupime turi asmenys, privalomai draudžiami valstybiniu socialiniu pensijų draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos daliai gauti, išskyrus asmenis, kurie jau yra sukakę senatvės pensijos amžių. Dalyvavimas pensijų kaupime prasideda įsigaliojus pensijų kaupimo sutarčiai” (3 str.). Taigi pensijų kaupimas privačiuose fonduose – tai sutartiniai santykiai, reglamentuojami civilinės teisės.

Lietuvoje suformuota teisine baze buvo stengiamasi suformuoti tam tikrą kontrolės aparatą, kad privačių pensijų veikimo rizikos veiksniai būtų bent iš daleis minimizuoti. Pagrindiniai įstatymai, reglamentuojantis pensijų fondų veiklą yra šie:

□ 2003 m. įsigaliojusiame LR pensijų kaupimo įstatyme Nr. IX-1691. čia nurodoma, jog „Teisę tapti pensijų kaupimo dalyviu šio bei Pensijų sistemos reformos įstatymo numatyta pensijų kaupime turi asmenys, privalomai draudžiami valstybiniu socialiniu pensijų draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos daliai gauti, išskyrus asmenis, kurie jau yra sukakę senatvės pensijos amžių. Dalyvavimas pensijų kaupime prasideda įsigaliojus pensijų kaupimo sutarčiai” (3 str.). Taigi pensijų kaupimas privačiuose fonduose – tai sutartiniai santykiai, reglamentuojami civilinės teisės.

□ LR Pensijų fondų įstatyme, 2 straipsnyje, Pensijų fondo veikla apibrėžiama kaip „finansinė-ūkinė veikla, kuria siekiama sukaupti senatvei papildomas gyventojų pajamas, pensijų sutarčių pagrindu renkant pinigines lėšas į pensijų fonde pensijų programų dalyviams atidarytas pensijų sąskaitas ir investuojant ar reinvestuojant šias lėšas į diversifikuotą investicijų portfelį bei šiame įstatyme ir pensijų programoje nustatytais sąlygomis jos dalyviams mokant pensijų išmokas”.

Taigi sukurta sistema remiasi ir grindžiama tuo, jog kiekvienas Lietuvos gyventojas, draudžiamas valstybiniu socialiniu draudimu, nuo šių metų gali dalyvauti pensijų reformoje ir dalį pensijos kaupti privačiai (Steponavičienė G., 2003).

Pasirinkus pensijų kaupimą, įmokų dydis ir jų mokėjimo principas nesikeis. Darbdavys ir toliau mokės nustatytą įmoką Sodrai, o ši atskaitys dalį sumos pensijų fondams. Tokiu atveju sulaukęs pensinio amžiaus asmuo gaus pensiją ne tik iš Sodros, bet ir iš pensijų fondo, kuriame kaupė lėšas papildomai. Jei asmuo nusprendžia kaupti pensiją specialiaame fonde, tolesnis dalyvavimas negali būti nutrauktas, išskyrus visiškai negalios atveji/us. Pensijų kaupimo dalyvis negali visiškai pasitraukti iš fondo, tačiau turi teisę pereiti į kitą pensijų kaupimo bendrovę, išskyrus pirmuosius trejus metus nuo pensijų kaupimo sutarties sudarymo. Pensijų įmokos, nukreipiamos į pensijų fondus, yra dalyvio valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifo dalis. Kitaip tariant, įmoka nebus papildomos asmens išlaidos, tai bus procentine išraiška apskaičiuota Sodrai mokamų lėšų dalis. Pensijų įmokas į dalyvių pasirinktas pensijų kaupimo bendrovės Vyriausybės nustatyta tvarka perveda Valstybinio socialinio draudimo fondo įstaigos.

Pensijos pradėdamos mokėti tik sulaukus senatvės pensijos amžiaus. Kiekvienas asmuo turi teisę nukelti pensijos mokėjimo pradžią. Vienkartinė išmoka arba periodinės išmokos. Šios neišmokėtos išmokos gavėjo mirties atveju paveldimos. Pensijų anuitetas (*išmoka lygiomis dalimis iki gyvos galvos*). Privalomas, kai apskaičiuoto bazinio pensijų anuiteto dydis ne mažesnis kaip pusė valstybinės socialinės pensijos dydžio. Paveldėjimas nustatomas pensijų anuiteto sutartyje

(Steponavičienė G., 2003). Jeigu pensijų įmokų kaupimo laikotarpiu dalyvis miršta, asmeninėje pensijų sąskaitoje apskaičiuotos lėšos paveldimos Civilinio kodekso nustatyta tvarka. Į sukauptas lėšas, kaip ir į kitą turtą, pirmiausia pretenduoja vaikai, tada sutuoktinis ir tėvai.

Naujame pensijų kaupime dalyvauja dviejų tipų bendrovės – pensijų fondų valdymo įmonės bei gyvybės draudimo bendrovės. Jų veiklą prižiūri dvi skirtingos institucijos – Vertybinių popierių komisija ir LR draudimo priežiūros komisija (Steponavičienė G., 2003). Pensijų kaupimo bendrovė privalo ne rečiau kaip kartą per kalendorinius metus pranešti kiekvienam dalyviui apie jo asmeninėje pensijų sąskaitoje apskaičiuoto pensijų turto dydį.

Privačių pensijų fondų reguliavimo teisės aktus leidžia ir vertybinių popierių komisija (VPK). Siekdama apsaugoti pensijų turtą nuo išvaistymo arba investavimo į nesaugias priemones, VPK priėmė nutarimą „Dėl pensijų programos turto investicijų apribojimų“, kuriame nustatyta, kad „nuosavybės vertybiniai popieriai (akcijos) gali sudaryti ne daugiau kaip 40% pensijų programos turto“ ir „investicijos užsienio šalyse, išskyrus nekilnojamąjį turtą, gali sudaryti ne daugiau kaip 30% pensijų programos turto“. Pagal Investicinių bendrovių įstatymą ir Pensijų fondų įstatymą Vertybinių popierių komisija turi teisę pripažinti likvidžiais užsienio šalių vertybinius popierius, į kurios investicinės bendrovės ir pensijų fondai gali investuoti laikydamiesi diversifikacijos reikalavimų. Turėdama tokį tikslą VPK priėmė nutarimą „Dėl vertybinių popierių komisijos pripažintų likvidžiais užsienio šalių vertybinių popierių“. Iš esmės šiuo nutarimu VPK apibrėžė galimų investicijų geografiją (Martinaitytė E., Katkus V., 2001, p. 166).

Taigi Lietuvoje suformuota įstatyminė bazė leidžia iš dalies minimizuoti privačių pensijų fondų veiklos riziką. Iš esmės šie fondai yra naudingi gyventojams, nes leidžia laisviau, efektyviau manipuluoti savo lėšomis ir taupyti senatvėje, labai svarbu yra tai, jog sukaupta tokiu būdu pensijos dalis laikoma gyventojų turto dalimi, gali būti paveldima. Tačiau turi būti užtikrinama, kad būtų minimizuojama privačių pensijų fondų rizika. Manome, jog būtina tobulinti teisinę bazę, susijusią su fondų valdytojų teisine atsakomybe, išorine priežiūra, būdais, kaip sistemos dalyviai gali ginti savo interesus (ginčų sprendimas), konkretizuoti gyvybės draudimo įmonių poziciją ir galimus procentinius uždarbius nuo anuitetų vertės.

2.5. Pensijų reformos Lietuvoje eigos vertinimas

Lyginant su kitų Baltijos šalių pensijų sistemomis, Lietuvoje įgyvendinama pensijų sistemos reforma pensijų kaupime suteikė galimybę savanoriškai dalyvauti visiems, nepriklausomai nuo jų amžiaus, privalomai valstybiniu socialiniu pensijų draudimu draudžiamiems asmenims. Tuo tarpu

Latvijoje ir Estijoje pensijas pensijų fonduose privalomai turi kaupti tam tikrų amžiaus grupių asmenys, o vyresnio amžiaus asmenims nebuvo leista dalyvauti pensijų kaupime. Vertybinių popierių komisijos ir pensijų fondų atstovai patvirtino faktą, jog pasirinktas pensijų kaupimo reformos modelis, kai yra neribojamas pensijų dalyvių amžius, yra rizikingas.. Trumpesnį laiką kaupdami pensijas pensijų fonduose, dalyviai susiduria su didesne finansinių rinkų svyravimų rizika, o tai gali tiesiogiai lemti būsimos pensijos dydį. Kadangi apie 27 proc. asmenų, dalyvaujančių pensijų kaupime, per mėnesį uždirba iki 500 Lt. Atsižvelgiant į pensijų kaupimo dalyvių amžių ir gaunamas pajamas, yra didelė rizika, kad dalies pensijų kaupimo dalyvių pensija, sulaukus senatvės gali būti mažesnė negu likus VSDF. (*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 10).

Taigi vienas pagrindinių trūkumų, jog pensijų kaupimo dalyviui nesuteiktos garantijos, kad sumažėjusių papildomos senatvės pensijos dalį kompensuos išmokos, gaunamos iš pensijų fondų, todėl yra rizika, kad asmuo, dalyvaudamas II pakopos pensijų draudime, negaus didesnės pensijos. Yra rizika, kad sumažėjusios pensijos gali padidinti valstybės išlaidas mažas pajamas gaunančių asmenų kompensacijoms.

Pagal Pensijų kaupimo įstatymą atskaitymai iš pensijų turto pagal kiekvieną pensijų kaupimo sutartį su pensijų kaupimo bendrove per metus gali sudaryti ne daugiau kaip 1 proc. nuo dalyvio pensijų sąskaitoje apskaičiuotų lėšų vidutinės metinės vertės ir ne daugiau kaip 10 proc. dalyvio vardu įmokėtų įmokų. Vidutinis pensijų fondų taikomas mokestis nuo dalyvio vardu įmokėtų įmokų – 3,82 proc., didžiausias – 7 proc. Vidutinis dalyvio pensijų sąskaitoje apskaičiuotų lėšų vidutinės metinės vertės mokestis – 0,99 proc., didžiausias – 1 proc. Trumpu laikotarpiu šie mokesčiai nėra labai dideli, tačiau 30 metų kaupiama pensija dėl taikomų mokesčių gali sumažėti apie 20 proc. Pensijų fondai negarantuoja konkretaus dydžio palūkanų, lėšų kaupimas pensijų fonde yra ilgalaikis procesas, todėl kiekvienais metais finansų rinkose gautina grąža negali būti prognozuojama. Teisės aktais nustatyta galimybė steigti pensijų fondą, garantuojantį tam tikrą pensijų fondo pajamingumą, tačiau šiuo metu nei vienas iš 27 Lietuvoje veikiančių pensijų fondų negarantuoja fiksuoto pajamingumo bei negarantuoja būsimos pensijos (anuiteto) dydžio (*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 10).

Sulaukus pensinio amžiaus pensijų kaupimo dalyvis įgyja teisę į sukauptą pensiją. Teisės aktais nustatyti tokie, išmokų mokėjimo būdai:

- Vienkartinė išmoka arba periodinės išmokos. Gavėjo mirties atveju neišmokėtos lėšos paveldimos.
- Pensijų anuitetas. Privalomas, kai apskaičiuoto bazinio pensijų anuiteto dydis ne mažesnis kaip pusė valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžio. Paveldėjimas nustatomas pensijų anuiteto sutartyje.

Yra rizika, kad pagrindinis reformos tikslas – pakeisti pensijų sistemą taip, kad sulaukę pensinio amžiaus žmonės gautų didesnes pajamas negu iki šiol – gali būti nepasiektas. Kaupiamos pensijos dydžio negarantuoja nei valstybė, nei pensijų fondai, nesėkmingų investicijų atvejais visos pasekmės tenka pensijų kaupimo dalyviams. Dauguma pensijų fondų dalyvių neturi investavimo patirties, todėl auditorių nuomone, turėtų būti sukurta pensijų kaupimo dalyvių švietimo sistema, padedanti asmenims pasirinkti ir keisti investavimo kryptį (pensijų fondą) atsižvelgiant į žmogaus amžių, gautas ir gaunamas pajamas ir kitus veiksnius, siekiant kuo efektyviau valdyti investicijų riziką (*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 11).

Vienas iš reformos privalumų – kaupiamų lėšų saugumas, nes įstatymu yra nustatyta, kad pensijų kaupimo bendrovė pensijų turtą valdo, naudoja ir juo disponuoja turto patikėjimo teisiniais pagrindais. Be to, kiekvieną pensijų fondą sudarantis pensijų turtas turi būti atskirtas nuo kito pensijų kaupimo bendrovės turto ir kitų tos pačios pensijų kaupimo bendrovės valdomų pensijų fondų pensijų turto. Depozitoriumas yra viena iš kontrolės priemonių, užtikrinančių tinkamą pensijų fondų lėšų investavimą, tačiau 4 pensijų kaupimo bendrovės priklauso tai pačiai įmonių grupei, kaip ir Depozitoriumas. Depozitoriumas atsako už žalą, padarytą pensijų fondo dalyviams ar valdymo įmonei, jei jis neatliko savo pareigų ar netinkamai jas atliko. Tačiau yra rizika, kad *pensijų kaupimo bendrovių ir depozitoriumų priklausymas tai pačiai įmonių grupei gali susilpninti pensijų fondų veiklos kontrolę* (*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 11).

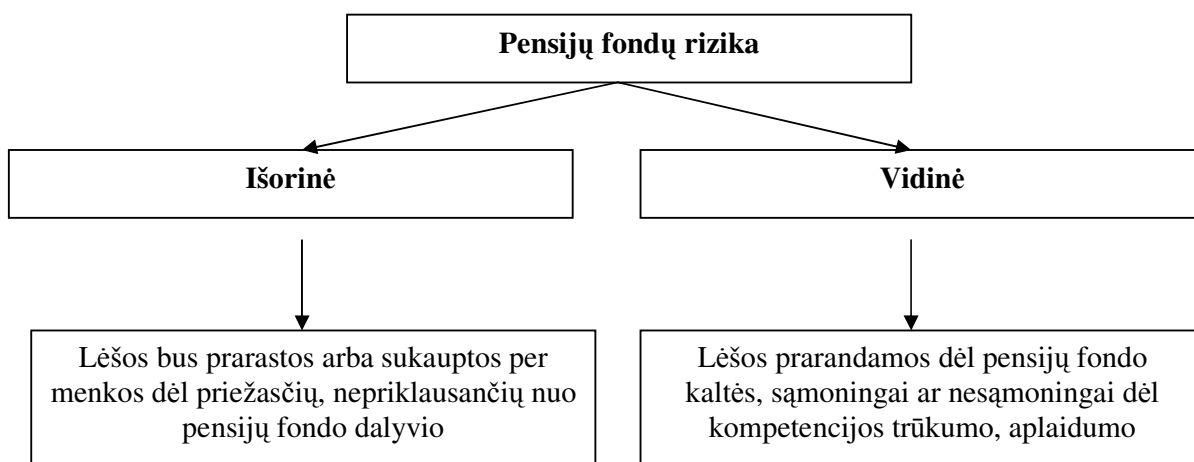
Pensijų sistemos reformos vykdymo metu valstybė prisiima visus išsipareigojimus, susijusius su lėšų pervedimu privatiems pensijų fondams, t.y. Valstybinio socialinio draudimo fondo privalo pervesti visą priskaičiuotą sumą, nepriklausomai nuo to, ar darbdavys sumokėjo pensijų fondo dalyvio socialinio draudimo įmokas. Kaupiamos pensijos dydžio negarantuoja nei valstybė, nei pensijų fondai, nesėkmingų investicijų atvejais visos pasekmės tenka pensijų kaupimo dalyviams. Yra rizika, kad sumažėjusios pensijos gali padidinti valstybės išlaidas mažas pajamas gaunančių asmenų kompensacijoms. (*Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*, 2005, p. 12).

Atsižvelgiant į tai, jog pagal galiojančius teisės aktus papildoma pensijos dalis už dalyvavimą privačiam kaupime bus mažinama pagal kaupiamųjų įmokų ir įmokų socialinio draudimo papildomai pensijos daliai dydžių santykį, asmeniui, kaupiančiam pensijų fonde penkerius metus, VSDFV mokama papildomos pensijos dalis sumažės apie 18 proc. Ilgesnį laikotarpį kaupiantiems asmenims papildomos pensijos dalis sumažės iki 52 proc. Taigi dalyvavimo pensijų fonduose naudingumas priklauso nuo dalyvio amžiaus, jo gaunamų pajamų ir daugelio kitų veiksnių: draudimo (darbo) stažo, draudimosi trukmės mišrioje (VSDFV ir pensijų fondų) sistemoje, nuo laukiamos pensijų fondo įmokų grąžos. Gyventojai neturi būti nepagrįstai skatinami jungtis į privačius pensijų fondus.

Kita vertus, galima išskirti dalyvavimo privačiose pensijų sistemoje privalumus. Pirma, išlieka teisė į socialinio draudimo išmokas, susijusias su nedarbingumu, ligomis, motinystės pašalpomis. Lėšų kaupimas privačiuose pensijų fonduose iš apsisprendusio dalyvauti dirbančiojo nepareikalaus papildomų išlaidų (bet atskaičiuojami administravimo mokesčiai iš įmokų, gaunamų iš Sodros). Asmuo gali pasirinkti investavimo kryptį ir didinti sukauptą turtą jį investuojant.

2.6. Pensijų reformos rizika ir jos įtaka vystant socialinę apsaugą

Privačių pensijų fondų riziką galima skirstyti į dvi grupes (2 paveikslas):

2 pav. Privačių pensijų fondų rizika

Šaltinis: sudaryta autoriaus, pagal *Privatūs pensijų fondai: gyvybingos veiklos ir protingos priežiūros derinimas*. 1999. Prieiga internete: <http://www.lrinka.lt/Projektai/PF_prieziura.phtml>

Svarbiausius rizikos veiksnius ir galimus minimizavimo būdus pateikiame 11 lentelėje.

11 lentelė

Privačių pensijų fondų rizikos veiksniai ir jų minimizavimo priemonės

Rizikos veiksny	Minimizavimo priemonės
Administravimas, netinkamai vedama finansinė apskaita	Apskaitos vykdytojų kompetencijos užtikrinimas; kvalifikaciniai reikalavimai užtikrinami įstatymu; kvalifikaciniai reikalavimai užtikrinami profesiniais standartais; tinkamos apskaitos taisyklės: pritaikytos PF veiklai; teisingai atspindinčios tikrąją PF finansinę padėtį; leidžiančios palyginti PF-ų veiklą; vidinis ir išorinis auditas: civilinė auditorių atsakomybė; profesiniai standartai - teisinė bazė ir savipriežiūra. Galimybė samdyti įmonę, taip pat ir apskaitai vesti. Periodinė finansinė atskaitomybė priežiūrai, PF dalyviams, savininkams ir visuomenei

netinkamas PF valdymas - nėra atsakomybės pasiskirstymo, sprendimų valdymo sistemos	Kompetencijos priskyrimas PF valdymo organams Įstatuose, Įstatyme; Investicijų valdymo ir apskaitos atskyrimas - to negali vykdyti tie patys asmenys; Vidinė sprendimų priėmimo kontrolė. Galimybė samdyti valdymo įmonę, kuriai savo ruožtu keliama tinkamos veiklos, taip pat ir valdymo, reikalavimai; Galimybė įsikišti valstybinei priežiūrai ir duoti nurodymus pataisyti padėtį, taikyti sankcijas; Civilinė valdytojų atsakomybė
netinkamai vykdomas PF reorganizavimas, likvidavimas	Nuosavybės atskyrimo principo nuoseklus įgyvendinimas: pensijų turto nuo savininkų, rėmėjų turto, atskirų pensijų programų turto; galimybė laisvai disponuoti pensijų turto; dalyvių sutikimas. Laisvas dalyvio išėjimas iš PF; informacijos atskleidimas, atskaitomybė priežiūrai, dalyviams, savininkams; galimybė priežiūrai skirti PF administratorių
Galimas interesų konfliktas investuojant, kurio galima išvengti per investicijų priežiūrą	informacijos atskleidimas, nepriklausomas auditas. Draudimu vykdyti kitokią veiklą siekiama apsaugoti PF dalyvius
žmogiškasis faktorius	valdytojų reputacijos reikalavimai, kvalifikaciniai reikalavimai; civilinė valdytojų atsakomybė, draudimas. Visi kvalifikaciniai reikalavimai valdytojams yra paties PF reikalas. PF savininkai parenka valdytojus, šie savo ruožtu - kitą personalą. PF valdytojai yra atsakingi už tinkamą veiklą ir dalyviams, ir jo savininkams
Pensijų fondų taisyklėse įtvirtinta PF dalyviams nepalanki investicijų pajamų paskirstymo tvarka	Laisvas perėjimas į kitą PF; konkurencinga PF rinka: atviri PF; PF pasirenka darbuotojas; teisės į pensijų turtą įgyjamos iškart, tik sumokėjus įmokas; minimalūs barjerai įeiti į rinką; informacijos atskleidimas; PF dalyvių dalyvavimas PF valdyme; įstatymo reikalavimai investicijų pajamų paskirstymui. Investicijų pajamų paskirstymas turi būti paliktas PF, iš jo reikalaujant tik informacijos atskleidimo, t.y. iš anksto informuoti dalyvį, kokia ta tvarka bus ir jos laikytis sutartą laiką. Ta tvarka turi būti atskleista ir valstybinei priežiūrai (surašyta pensijų taisyklėse). Ją galima keisti, tačiau taip, kaip numatyta pasirašytoje pensijų sutartyje
Pensijų fondų diskriminacija kitų dalyvių sąskaita	PF verslo etikos kodeksas; informacijos atskleidimas; PF ir kitų įstatymų nuostatos; išskirtinių sąlygų reglamentavimas, atskleidimas ir kontrolė; dalyvių skundų nagrinėjimas. Įstatymu turi būti nustatytas bendras dalyvių nediskriminavimo reikalavimas ir draudimai pasinaudoti tarnybine padėtimi arba palankesnių sąlygų sudarymas su PF susijusiems asmenims
netinkamas finansinės veiklos planavimas, neūkiškumas ir švaistymas	verslo plano reikalavimas licencijai gauti; kvalifikaciniai reikalavimai PF valdytojams; galimybė samdyti valdymo įmonę, kuriai taikomi kvalifikaciniai ar profesiniai reikalavimai; įstatymo reikalavimai PF paslaugų teikėjams; informacijos atskleidimas; vidinis ir išorinis auditas; PF dalyvių dalyvavimas PF valdyme; konkurencinė PF rinka; pareiga veikti PF dalyvių labui ir civilinė atsakomybė, PF savininkų priežiūra
netinkamas valiutų kurso rizikos, likvidumo rizikos valdymas	kvalifikaciniai reikalavimai; investicijų portfelio reikalavimai; valdytojų civilinė atsakomybė; privalomų normatyvų nustatymas; reikalavimas turėti rizikos valdymo grupes; vidinis ir išorinis auditas; vidinė rizikos valdymo kontrolė; įstatymo ar priežiūros reikalavimai likvidumui

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal *Privatūs pensijų fondai: gyvybingos veiklos ir protingos priežiūros derinimas*. 1999. Prieiga internete: <http://www.lrinka.lt/Projektai/PF_prieziura.phtml>

Finansinė atskaitomybė priežiūrai ir visuomenei turi būti įtvirtinta įstatymu, jos vykdymą turi prižiūrėti valstybinė institucija. Vidinės apskaitos procedūros gali būti nustatomos pačių PF, tačiau ši tvarka turi būti jų reglamentuota ir jos turi būti laikomasi tam tikrą, jų nurodytą laikotarpį. Visi apskaitos pakeitimai turi būti fiksuojami PF ir pateikiami jų paaiškinimai teikiant atskaitomybę, pakeitimų dažnumas ribojamas. Kasmetinis nepriklausomas auditas turi būti privalomas (*Privatūs pensijų fondai: gyvybingos veiklos ir protingos priežiūros derinimas*, 1999).

Kalbant apie pensijų fondų valdymo riziką, Lietuvoje nėra įdiegta fondų civilinės atsakomybės draudimo sistema. Valstybinė priežiūra turėtų įsikišti ne dėl prasto PF valdymo, bet dėl blogų jo veiklos rezultatų.

Tobulinti reikia ir priemones, susijusias su bankroto administravimu. Nėra įgyvendinti informacijos atskleidimo principai, kreditorių teisės miglotai pateiktos įstatyme.

Tobulintinos ir priemonės dėl interesų konfliktų sprendimo, dėl to, kad pensijų fondų taisyklės nebūtų keičiamos nepalankiai dalyviams (gyventojams).

Pensijų fondai veikia rinkoje. Tam, kad jų veikla būtų efektyvi, jai turi būti tinkama aplinka. Tai reiškia, kad fondų, kaip ir kitų ūkio subjektų, veiklą įtakoja visų pirma rinkos mechanizmai, ir turi būti sudarytos sąlygos jiems pasireikšti.

Pasak A. Guogio (2006, p. 74), pensijų reforma ir pensijų sistema turi būti valdoma siekiant socialinio teisingumo įgyvendinimo. Tam neužtenka vien tik formalių pensijų reformos rezultatų – tol, jog pensijų fondai įkurti ir veikia. Turi būti nagrinėjama be kita ko, kokią socialinį poveikį pensijų sistema turės ateityje. Levišauskaitė K., Malinauskas Ž. (2006, p. 62) taip pat pabrėžė galimas socialines rizikas.

Taigi galime daryti išvadą, jog privačių pensijų fondų valdymo teorijoje labai svarbus yra rizikos valdymo klausimas. Egzistuoja daugybė pensijų fonų veikimo rizikos veiksnių ir nustatomos priemonėmis šiems rizikos veiksniams minimizuoti. Labai svarbu, kad būtų kontroliuojamos privačių pensijų fondų procedūros, o jų rizikos veiksnių minimizavimo priežiūra turi užsiimti valstybinės institucijos. Deja, liberalioje ekonomikoje neįmanoma visiškai kontroliuoti išoriškai pensijų fondų veiklą taip, kad rizikos veiksniai būtų panaikinti.

3. PENSIJŲ REFORMOS RIZIKOS MINIMIZAVIMO BUDAI GERINANT SOCIALINĘ APSAUGĄ LIETUVOJE

3.1. Pensijų reformos rezultatai: gyventojų dalyvavimas privačių pensijų fondų sistemoje

Dalyvių skaičius pagal fondų tipus (konservatyvusis, mišrus, akcijų) 2003-2006 m. laikotarpiu pateiktas 12 lentelėje.

12 lentelė

Dalyvių skaičius pagal fondų tipus, 2003-2006 m.

Pensijų fondo tipas	Kaupimo dalyvių sk.	Kaupimo dalyvių vidutinis amžius, m.	Kaupimo dalyvių vidutinis darbo užmokestis Lt
Konservatyvus	119452	43,9	1502,15
Mišrus	635262	35,0	1519,37
Akcijų	28859	29,1	1529,33
Iš viso	783573		

Šaltinis: *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*, Naujoji pensijų kaupimo sistema. Statistika. 2007 m. Prieiga internete: <http://www.pensijusistema.lt/index.php?-126765432>

Viso 2003-2006 m. laikotarpiu sistemoje dalyvavo 783 573 Lietuvos gyventojai, iš kurių dauguma rinkosi mišrų pensijų fondo tipą (81 proc. dalyvių), antroje vietoje konservatyvusis fondas (15 proc. dalyvių). Pastebėta tendencija, jog kuo didesnis vidutinis dalyvių darbo užmokestis, tuo rizikingesnę fondą gyventojai renkasi. Atitinkamai, kuo jaunesnis yra vidutinis dalyvių amžius, tuo rizikingesnę fondą jie renkasi. 13 lentelėje pateikiame duomenis apie tai, kaip pasiskirsto fondų dalyviai pagal darbo užmokestį 2006 m.

13 lentelė

Dalyvių skaičius pagal darbo užmokestį, 2006 m. I ketvirtis

Mėnesio darbo užmokestis (pagal 2006 m. I ketv. duomenis), Lt	Dalyvių skaičius	Dalyvių sk. dalis, proc.
Pajamų neturėjo	17690	18,1
iki 250	2323	2,4
250-500	11052	11,3
500-1000	40283	41,2
1000-2000	20638	21,1
2000-3000	4067	4,2
3000-4500	1269	1,3
virš 4500	536	0,5
Iš viso	97858	100

Šaltinis: *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*, Naujoji pensijų kaupimo sistema. Statistika. 2007 m. Prieiga internete: <http://www.pensijusistema.lt/index.php?-126765432>

Dauguma pensijų fondo dalyvių (41 proc.) uždirba nuo 500 iki 1000 Lt. per mėnesį, vidutiškai. Antroje vietoje uždirbantieji nuo 1000 iki 2000 Lt. per mėnesį. Net 18 proc. pensijų sistemos dalyvių 2006 m. I ketvirtį pajamų neturėjo. 11 proc. dalyvių uždirba nuo 250 iki 500 Lt. per mėnesį.

14 lentelėje pateikiame duomenis, kokį procentą dalyvaujantys pensijų kaupimo sistemoje asmenys sudarė bendrame apdraustųjų skaičiuje.

14 lentelė

Dalyvaujantys pensijų kaupimo sistemoje asmenų dalis bendrame apdraustųjų asmenų skaičiuje, pagal amžių, 2003-2005 m.

Amžius	Kaupimo dalyvių sk.			Apdraustųjų sk.			Kaupimo dalyvių /apdraustųjų		
	Moterys	Vyrai	Viso	Moterys	Vyrai	Viso	Moterys	Vyrai	Viso
iki 25 m.	44776	61953	106729	79147	75034	154181	56,57	82,57	69,22
25-34	115929	117896	233825	169722	151749	321471	68,31	77,69	72,74
35-44	120682	103148	223830	195287	170265	365552	61,80	60,58	61,23
45-54	59477	52213	111690	156593	139916	296509	37,98	37,32	37,67
virš 55	1607	3297	4904	47858	56944	104802	3,36	5,79	4,68

Šaltinis: *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*, Naujoji pensijų kaupimo sistema. Statistika. 2007 m. Prieiga internete: <http://www.pensijusistema.lt/index.php?-126765432>

Didžiausias procentas apdraustųjų dalyvujančių pensijų kaupimo sistemoje priklauso amžiaus grupėms 25-34 m. ir 35-44 m. (moterų tarpe), iki 25 m., 25-34 m. ir 35-44 m. (vyrų tarpe), iš viso didžiausia dalis apdraustųjų dalyvujančių pensijų kaupimo sistemoje priklauso amžiaus grupei 25-34 m. (72 proc.), iki 25 m. (69 proc.), 35-44 m. (61 proc.).

Iki 2006 m. I ketvirčio pabaigos nuo privačių pensijų fondų įkūrimo, aktyviausiai kaupimo sistemoje dalyvauja asmenys nuo 25 iki 34 metų, iš jų kaupimo sistemoje dalyvauja 73 proc. visų apdraustųjų; iki 25 m. amžiaus asmenų – 70 proc. visų apdraustųjų. Mažiausiai kaupime dalyvauja vyresnio amžiaus žmonės, tiems, kuriems per 55 m. sutartis yra sudarė 5 proc. visų apdraustųjų (Morkūnienė A., 2006, p. 15).

15 lentelėje pateikiame duomenis apie tai, kaip pasiskirsto dalyvujančių pensijų kaupimo sistemoje ir apdraustųjų santykis pagal dalyvių darbo užmokestį.

Lentelės duomenys rodo, jog didžiausia dalis dalyvujančių privačiuose pensijų fonduose yra tarp gaunančių itin aukštas pajamas - tarp apdraustųjų, gaunančių daugiau nei 4500 Lt. mėnesio pajamas, pensijų kaupimo sistemoje dalyvauja 79 proc. gyventojų; tarp gaunančių 3000-4500 Lt pajamas pensijų sistemoje dalyvauja 70 proc. gyventojų. Vidutiniškai aktyvūs yra gaunantys vidutines ir žemesnes bei vidutines pajamas – tarp gaunančiųjų 250-500 Lt. mėnesio pajamas privačiuose pensijų fonuose dalyvauja 35 proc. gyventojų, tarp gaunančių 500-1000 KLt. Pajamas dalyvauja 52 proc. gyventojų.

Dalyvaujantys pensijų kaupimo sistemoje asmenų dalis bendrame apdraustųjų asmenų skaičiuje, pagal darbo užmokestį, 2003-2005 m.

2005 m. I ketv. mėnesio darbo užmokestis, Lt	Kaupimo dalyvių sk.			Kaupimo dalyvių skaičiaus dalis, proc	Apdraustųjų sk.	Kaupimo dalyvių/apdraustųjų, proc
	Moterys	Vyrai	Viso			
iki 250	51633	63512	115145	16,83	180483	63,80
250-500	37254	30822	68076	9,95	180040	37,81
500-1000	124429	109667	234096	34,22	453108	51,66
1000-2000	92439	83180	175619	25,67	308050	57,01
2000-3000	23303	27242	50545	7,39	80452	62,83
3000-4500	9330	14385	23715	3,47	33642	70,49
virš 4500	5432	11419	16851	2,46	21293	79,14
VISO	343820	340227	684047	100,00	1257068	54,42

Šaltinis: *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*, Naujoji pensijų kaupimo sistema. Statistika. 2007 m. Prieiga internete: <http://www.pensijusistema.lt/index.php?-126765432>

Informacija apie kai kurių Lietuvos pensinių fondų rodiklius pateikiama 16 lentelėje. Fondai suskirstyti į keturias grupes:

- Vyriausybės obligacijų fondai – konservatyvieji, skirti labai atsargiems, rizikos netoleruojantiems investuotojams, rekomenduojama gerokai vyresnio amžiaus žmonėms, siekiantiems išvengti didelių nuostolių lėšų atsiėmimo iš pensijų fondo momentu.
- Mažos akcijų dalis (iki 30 proc.) fondai – tinkami atsargiems investuotojams, besitikintiems nedidelės, bet ganėtinai pastovios investicijų grąžos.
- Vidutinės akcijų dalies pensijų fondai (30-70 proc.) – geriausia rinktis atsargiems jaunesnio amžiaus žmonėms, bei linkusiems daugiau rizikuoti vyresnio amžiaus žmonėms, kadangi fondų investavimo rezultatus sušvelnina investicijos į obligacijas.
- Akcijų pensijų fondai (iki 100 proc.) – rekomenduojami jaunesnio amžiaus žmonėms nes akcijų kainos stipriai svyruoja priklausomai nuo įvairių priežasčių (ekonominės situacijos, politinės krizės, sezoniškumas, rinkos korekcijos ir kt.), ir gali virsit nuostoliais trumpu laikotarpiu, tačiau ilgu laikotarpiu investicijos paprastai būna pelningos.

Kai kurių Lietuvos fondų rodikliai

	Graža per metus (nuo 2005.07.29)	Vidutinė metinė graža nuo įkūrimo, %	Vidutinis standartinis nuokrypis (rizika), %
Konservatyvieji fondai			
Seesam obligacijų	5,47	9,91	7,3
Konservatyvaus investavimo pensijų fondas	0,75	2,94	1
Pensija 1	1,44	2,88	2,4
Konservatyvaus investavimo pensijų fondas (NORD/LB 1)	-0,71	2,38	1,6
ERGO konservatyvusis	-1,55	2,13	1,8
SEB VB pensija 1	-1,36	1,79	1,5
Europensija (Commercial Union Lietuva)	-0,96	1,71	1,1
Pensija 1	-1,86	1,57	1,8
Konservatyvaus valdymo Sampo pensija	-0,52	1,57	1,4
PZU Lietuva konservatyvus	-2,07	0,75	1,8
Parex pensija 1	-2,54	-1,24	1,3
Mažos akcijų dalies fondai			
Augančio pajamingumo pensijų fondas	5,92	17,72	4,9
Europensija plus (Commercial Union Lietuva)	5,42	8,01	3,2
Padidinto pajamingumo pensijų fondas NORD/LB 2	1,23	4,29	2
Pensija 2	-0,91	4,18	2,4
Vidutinės akcijų dalies fondai			
Aktyvaus investavimo pensijų fondas	6,66	27,95	8,7
SEB VB pensija 2	8,25	10,95	3,8
ERGO Balans	6,89	10,19	4,1
Seesam Optimalus	4,17	8,72	8,2
Pensija 3	2,59	8,48	3,8
Sampo pensija 50	2,66	7,41	4,9
PZU Lietuva Subalansuotas	-3,16	6,12	4,7
Maksimalaus prieaugio pensijų fondas NORD/LB 3	2,27	5,85	3,6
Pensija 2	1,20	-0,21	5
Parex pensija 2	-2,88	-1,40	4,5
Akcijų fondai			
Racionalios rizikos pensijų fonas	14,37	43,76	11,7
Sampo pensija 100	4,76	11,76	8,6

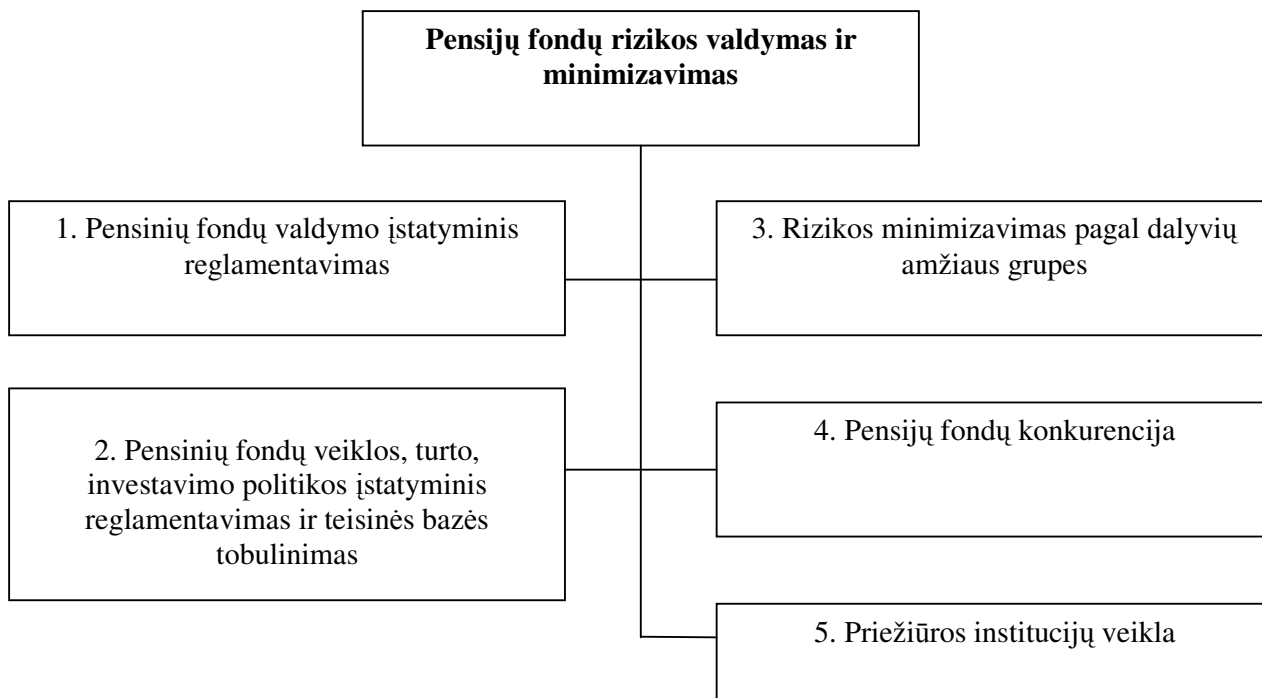
Šaltinis: *Finansų analitikų asociacija*. Pensijų fondo vertinimo ypatumai // Verslo žinios, 2006 m. spalio 16 d., p. 25

16 lentelėje matome, jog didžiausia vidutine metine graža nuo įkūrimo pasižymi mažos, vidutinės akcijų dalies fondai, 100 proc. akcijų fondai. Pastarieji pasižymi ir dideliu nuokrypiu (rizika). Optimalus rizikos ir pelno santykis būdingas daugeliui mažos ir vidutinės akcijų dalies fondams.

3.2. Pensijų sistemos rizikos valdymas Lietuvoje

3.2.1. Privačių pensijų fondų rizikos valdymas

Pensijų fondų rizikos valdymas Lietuvoje organizuojamas penkiomis kryptimis (3 paveikslas). Šias kryptis išskyrėme pagal tai, kokiais būdais yra reguliuojama privačių pensijų sistema, ir kokiomis kryptimis yra tobulinama.

3 pav. Pensijų fondų rizikos valdymas Lietuvoje

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Aptarsime šias rizikos minimizavimo priemones.

Pensinių fondų valdymo įstatyminis reglamentavimas. Galima išskirti šias įstatymais numatytas privačių pensijų fondų rizikos minimizavimo priemones, susijusias su pensijų fondų valdymu (17 lentelė):

17 lentelė

Pensijų fondų rizikos minimizavimo priemonės, susijusios su pensijų fondų valdymu

Priemonė	Charakteristika
Turto valdymas	<ul style="list-style-type: none">□ Pensijų fondą sudarantis pensijų turtas yra dalyvių bendroji dalinė nuosavybė. Dalyvio dalis bendrojoje nuosavybėje nustatoma pagal jo pensijų sąskaitoje įrašytų apskaitos vienetų skaičių;□ Pensijų kaupimo bendrovė pensijų turtą valdo, naudoja ir juo disponuoja turto patikėjimo teisės pagrindais.

	<p>□ Kiekvieną pensijų fondą sudarantis pensijų turtas turi būti atskirtas nuo kito pensijų kaupimo bendrovės turto ir kitų tos pačios pensijų kaupimo bendrovės valdomų pensijų fondų pensijų turto.</p> <p>Tuo pensijų fondai skiriasi nuo draudimo įmonių, kredito institucijų.</p>
Reklamos kontrolė	Pensijų kaupimo bendrovės, jos įgaliotų ar kitaip su ja susijusių asmenų skelbiamos reklamos turinys ir forma turi būti iš anksto suderinta su atitinkama priežiūros institucija. Priežiūros institucija turi uždrausti skelbti neteisingą, klaidinančią ar neišsamią reklamą, taip pat privalo įpareigoti paneigti, patikslinti ar papildyti jau paskelbtą reklamą
Darbuotojų kvalifikacija	Pensijų kaupimo bendrovė yra atsakinga už tinkamą asmenų, teikiančių informaciją apie pensijų kaupimo veiklą ir (ar) sudarančių pensijų kaupimo sutartis, parinkimą bei apmokymą ir turi užtikrinti, kad šie asmenys turėtų atitinkamą kvalifikaciją
Informacijos skleidimas	Fondai turi teikti informaciją pagrindinei priežiūros institucijai – Vertybinių popierių komisijai, visuomenei, yra ribojamas reklamos ir paslaugų siūlymo turinys. Informacija apie visus PKB investicinius sandorius kiekvieną dieną yra teikiama VPK PKB bendrovės visą dalyviams teikiamą medžiaga derina su VPK
Skaidrumas	Aiškiai fiksuoti valdymo ir pirkimo mokesčiai; visa audituota finansinė valdymo įmonės informacija pateikiama metinėse ataskaitose; aiškios PF grynųjų aktyvų vertės skaičiavimo taisyklės

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Bankroto rizika pensijų fondų atžvilgiu yra minimali, nes įstatymiškai pensijos kaupimo sistemos dalyvių lėšos yra atskirtos juo bankrutuojančios įmonės lėšų – gyventojų kaupiamos lėšos saugomos tam tikslui pasirinktame banke, o tuo atveju, jeigu valdymo įmonė bankrutuotų, būsimųjų pensininkų lėšos būtų perduotos valdyti kitai įmonei.

Rizikos minimizavimo veiksnys yra informavimas ir viešumas. Pensijų fondą valdančios įmonės privalo kiekvienais metais pranešti įmokos mokėtojui, kas vyksta su jo pinigais atlikti daugybė kitų priežiūros institucinių reikalavimų.

Pensinių fondų veiklos, turto, investavimo politikos įstatyminis reglamentavimas. Įstatymais numatytos privačių pensijų fondų rizikos minimizavimo priemonės, susijusias su pensijų fondų tiesiogine veikla, pateikiamos 18 lentelėje:

18 lentelė

Pensijų fondų rizikos minimizavimo priemonės, susijusios su pensijų fondų tiesiogine veikla

Priemonė	Charakteristika
Valdymo įmonės turto kontrolė	Keliami reikalavimai dėl kapitalo pakankamumo; pradinis ir įstatinis kapitalas na mažiau nei 300.000 EUR. Ne mažiau nei 250.000 EUR nuosavo kapitalo turi būti investuota į diversifikuotą investicijų portfelį. Nuosavo kapitalo ir valdomo turto santykis (§7 PSPKĮ (Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas). Valdymo įmonės atskyrimas nuo depozitoriumo (§44 PSPKĮ). Pastovus informacijos teikimas VPK.
Depozitoriumo	Depozitoriumas privalo veikti pensijų fondo dalyvių naudai; vykdo valdymo

pareigos	<p>įmonės nurodymus, jei jie neprieštarauja teisės aktų ir pensijų fondo taisyklių reikalavimams; užtikrina, kad įplaukos už perleistą pensijų turtą per nustatytą laiką atitektų pensijų fondui; užtikrina, kad pensijų fondo įplaukos būtų naudojamos pagal teisės aktų ir pensijų fondo taisyklių reikalavimus. Depozitoriumas apie visus pastebėtus teisės aktų ar pensijų fondo taisyklių pažeidimus privalo pranešti Vertybinių popierių komisijai ir valdymo įmonės stebėtojų tarybai ar valdybai (jei stebėtojų taryba nesudaroma). Depozitoriumas atsako už žalą, padarytą pensijų fondo dalyviams ar valdymo įmonei dėl to, kad jis neatliko savo pareigų ar netinkamai jas atliko. Taigi savotiškas “dviejų kodų” principas.</p>
Garantuoto pelningumo fondas	<p>Valdymo įmonė privalo sudaryti pakankamą garantijų rezervą, jeigu pagal pensijų fondo taisykles prisiima išipareigojimus dalyviams garantuoti tam tikrą pajamingumą (PKĮ 11str. 2 d.)</p> <p>Garantijų rezervas turi būti formuojamas, investuojamas ir naudojamas valdymo įmonės nustatyta, su priežiūros institucija suderinta tvarka. Vertybinių popierių komisija turi teisę duoti nurodymus pakeisti ir (ar) papildyti garantijų formavimo, investavimo ir naudojimo tvarką. Garantijų rezervas investuojamas į diversifikuotą investicijų portfelį, kuriam taikomi tokie patys kaip ir pensijų turtui reikalavimai, nustatyti Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 46, 47 ir 49 straipsniuose (PKĮ 11str. 5</p>
Privalomas konservatyvaus investavimo fondas	<p>Pensijų kaupimo bendrovė privalo sudaryti galimybę asmenims kaupiti pensijų įmokas konservatyvaus investavimo pensijų fonde, kurio lėšos investuojamos tik į:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Lietuvos Respublikos, Europos Sąjungos ar Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos valstybių vyriausybių, centrinių bankų ir Europos centrinio banko išleistus ar į jų garantuotus skolos vertybinius popierius; 2) kolektyvinio investavimo subjektų, kurių lėšos investuojamos tik į nurodytus investavimo objektus, akcijas ar investicinius vienetus <p>Pensijų kaupimo bendrovė turi teisę kreiptis dėl kitų pensijų fondų taisyklių patvirtinimo tik pateikusi tvirtinti pensijų fondo taisykles ar jas jau patvirtinus.</p> <p>Konservatyvaus investavimo fondo kredito reitingas turi būti ne mažesnis už Lietuvos valstybės kredito reitingą</p>
Pensijų turto investavimo ypatumai	<p>Pensijų turtą gali sudaryti tik tokie vertybiniai popieriai ir pinigų rinkos priemonės, kurie nustatyti Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatyme ir kuriais prekiaujama rinkose, pagal Vertybinių popierių rinkos įstatymą laikomose reguliuojamomis ir veikiančiose Lietuvos Respublikoje, Europos Sąjungos valstybėje narėje, ar kurie yra įtraukti į Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos valstybėje narėje esančios vertybinių popierių biržos oficialųjį prekybos sąrašą arba kuriais prekiaujama ten esančioje reguliuojamoje rinkoje, veikiančioje pagal nustatytas taisykles, pripažintoje ir visuomenei prieinamoje, jei ši birža arba rinka yra nurodyta pensijų fondo taisyklėse.</p> <p>Būtinios sąlygos: Investicijų diversifikavimas (§46, §47, §49 PSPKĮ): – investavimo objektų apribojimas; draudimas įgyti esminę įtaką emitentui, daugiau apribojimų negu kitiems kolektyvinio investavimo subjektams PKB negali naudoti jokių potencialai pavojingų ar rizikingų investavimo technikų (išvestiniai instrumentai, trumpos pozicijos). PKĮ apriboja galimybes investuoti į aukštesnės rizikos vertybinių popierių rinkas</p>

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Investicijų nuvertėjimo riziką pensijų fondų valdytojai privalo minimizuoti diversifikuodami investicinius portfelius. Tai daroma privalomai. Antras rizikos minimizavimo veiksnys – investuojama ilgam, o per ilgą laikotarpį investicinių popierių vertės svyravimai susilygina, daugeliu atvejų yra gaunamas pelnas. Diversifikacija vykdoma įvairiai - pasak R. Pilibaičio (2006, p. 26), pavyzdžiui, siekdami išvengti vieno regiono nuosmukio rizikos, fondų valdytojai išskaido investuojamas lėšas į įvairius regionus bei įvairių sektorių įmones. Investicijos skaidomos tiek pagal valstybes, tiek pagal investavimo instrumentus.

Teisinės bazės tobulinimas. Rizika yra minimizuojama ir įstatymo priemonėmis. Nuo 2007 m. liepos 1 d. įsigalios Pensijų kaupimo įstatymo pataisos, kuriomis pačios bendrovės privalės supažindinti klientus – pensijų kaupimo fondų dalyvius – su rizika. Pensijų kaupimo bendrovės, pirmą kartą sudarydamos pensijų kaupimo sutartį su žmogumi, privalės jį supažindinti visų jos valdomų pensijų fondų investavimo rizika tam, kad žmogus galėtų priimti sau palankiausią sprendimą pasirinkdamas pensijų fondą. Šia reglamentacija siekiama, kad pensijų kaupimo dalyviai būtų tinkamai ir pakankamai informuoti apie pensijų fondų investavimo riziką ir investuotų lėšų saugumą (*Pensijų kaupimo bendrovės privalės klientus supažindinti su rizika*, 2006, p. 10).

Taip pat pagal įstatymo pataisas, 3 straipsnio 19 punktą įvestas Pensijų fondo lyginamasis indeksas – pensijų kaupimo bendrovės pasirinktas rodiklis, su kurio kintančia reikšme lyginama pensijų fondo investicijų portfelio investicijų grąža. 13⁽¹⁾ straipsnyje nurodoma, jog pensijų fondas privalo turėti lyginamąjį indeksą. Pensijų fondo lyginamasis indeksas turi sudaryti galimybę visuomenei tinkamai vertinti pensijų fondo finansinius rezultatus. Pensijų fondo lyginamasis indeksas turi būti pasirenkamas atsižvelgiant į to pensijų fondo investavimo strategiją. Priežiūros institucijos turi teisę bendru teisės aktu nustatyti lyginamojo indekso reikalavimus. Skelbdama pensijų fondo finansinius rezultatus, pensijų kaupimo bendrovė privalo juos lyginti su to pensijų fondo lyginamuoju indeksu priežiūros institucijos nustatyta tvarka. Pensijų kaupimo bendrovė privalo patvirtinti taisykles, nustatančias jos valdomų pensijų fondų lyginamųjų indeksų pasirinkimo ir keitimo kriterijus bei tvarką ir pateikti jas priežiūros institucijai. Pensijų fondo lyginamasis indeksas taip pat turi būti nurodytas pensijų kaupimo bendrovių veiklos ir finansinės būklės ataskaitose.

Teisinę bazę yra ir toliau kur tobulinti. Viena iš problemų - ne visiems Lietuvos gyventojams sudarytos vienodos sąlygos dalyvauti pensijų kaupimo sistemoje. Kaip nurodo M. Dubauskas (2006, p. 27), ūkininkai, asmenys, dirbantys pala verslo liudijimus, norėdami dalį gaunam pajamų savanoriškai mokėti į Lietuvos veikiančius pensijų fondus, turėtų mokėti 15 proc. gyventojų pajamų mokesčių nuo sumokėtos sumos. Pagal įstatymą, atsiimant sukauptas lėšas iš trečiosios pamokos pensijų fondo, reikia sumokėti 15 proc. gyventojų pajamų mokesčių nuo įmokėtos sumos, jeigu yra pasinaudojama mokesčio lengvata, leidžiančia kasmet susigrąžinti dalį įmokų nuo 27 proc.

sumos. Taigi priklausomai nuo uždirbamų pajamų asmuo gali išlošti mokesčine prasme. Tuo tarpu ūkininkai, pagal verslo liudijimą dirbantys asmenys negali susigrąžinti mokamo pajamų mokesčio, tačiau vis tiek turi mokėti 15 proc. mokesį nuo įmokėtos sumos. Tokiu atveju alternatyvia šiai grupei asmenų yra kaupiamasis arba investicinis gyvybės draudimas. Šiai taupymo rūšiai padaryta išimtis – jeigu neapmokestinamas pajamas gaunantis gyventojas moka įmokas pagal gyvybės draudimo sutars ir nesinaudoja jokiais mokesčių lengvatomis, jam nereikia mokėti mokesčių atsiimant sukauptą sumą.

Rizikos minimizavimas pagal dalyvių amžiaus grupes. Riziką siūloma minimizuoti ir pagal dalyvių amžiaus grupes. Socialinės apsaugos ministerija šviečiamojoje literatūroje ne kartą aiškino, jog tiems, kuriems nedaug liko iki pensijos (apie 55 metai amžiaus) ir kurie gauna nedidelę algą (minimalią algą) reikėtų lėšas perkelti į konservatyvius pensijų fondus, kurie garantuoja faktinę grąžą (Morkūnienė A., 2006, p. 15).

2007 m. liepos 1 d. įsigaliosiančiomis pataisomis įtvirtinta nuostata dėl klientų informavimo. Naujosios redakcijos įstatymo 4 straipsnyje nurodoma, jog sudarant pensijų kaupimo sutartį, pensijų kaupimo bendrovė privalo pasirašytinai supažindinti pensijų kaupime ketinantį dalyvauti asmenį su visų jos valdomų pensijų fondų investavimo rizikos palyginimu. Sudarant pensijų kaupimo sutartį, pensijų kaupimo bendrovė privalo informuoti asmenį, kuriam iki senatvės pensijos amžiaus yra likę mažiau kaip 7 metai, apie galimybę kausti pensiją konservatyvaus investavimo pensijų fonde. Tokiu atveju sutartis dėl pensijų kaupimo kitame nei konservatyvaus investavimo pensijų fonde gali būti sudaroma tik tuo atveju, jei asmuo raštu patvirtina, kad yra supažindintas su visų pensijų kaupimo bendrovės valdomų pensijų fondų investavimo rizikos palyginimu, ir atsisako sudaryti pensijų kaupimo sutartį dėl pensijų kaupimo konservatyvaus investavimo pensijų fonde.

Konkurencija. Investicijų nuvertėjimo rizika kol kas nėra pasireiškusi. Apskritai trumpuoju laikotarpiu spęsti apie investicijos grąžą yra sudėtinga. Gyventojai gali daryti klaidų ir spęsti apie pensijų fondų pelningumą per labai trumpą laikotarpį, pavyzdžiui, praėjus metams. Įstatymiškai tai galima daryti po trijų metų – tai pagrįsta tuo, jog maždaug per tokį laikotarpį geriau matosi pelningumo rodikliai, ar verta keisti fondo valdytoją. Keičiant fondą, nustatomi mokesčiai, skirtingi įvairiose bendrovėse.

Per pirmuosius tris metus daugiau uždirbto UAB „Finastos investicijų valdymas“ valdomi II pakopos pensijų fondai. Tai ne tik dėl komandos profesionalumo, bet ir dėl gana mažų šios įmonės taikomų mokesčių.

Pastaruoju metu itin aktualios yra kalbos apie privačių pensijų fondų riziką. Daugelį investavusių į privačius pensijų fondus suneramino trumpuoju laikotarpiu (2004-2005 m.) prasti investicijų rezultatai – investuoti pinigai tik sumažėjo. V. Gudas (2005, p. 6) teigė, jog bene svarbiausias veiksnys, nulėmęs investuotų pinigų sumažėjimą 2004 m. buvo lėšų administravimo

mokesčiai. Pagal Pensijų kaupimo įstatymą, kaupiant pensiją privačiuose fonduose, dalis įmokos atitenka šių fondų administravimo ir turto valdymo mokesčiams padengti. Tai užmokestis už investicinę veiklą, apskaitą, klientų ir priežiūros institucijų informavimą. Ši suma buvo didelė 2004 m. šiuo laikotarpiu daug pensijų fondų pasinaudojo situacija, jog gyventojai nebuvo pakankamai informuoti apie tokių mokesčių egzistavimą ir nuskaitymą. To pasekoje tokios pensijų fonų valdytojos kaip „Commercial Union Lietuva gyvybės draudimas” ir „Sampo Pensijų fondo valdymas” ėmė net 7 proc. mokesčių nuo iš Sodros pervedamų pinigų (J. Skinulytė, 2007, p. 8). Tiesa, atskaitymų suma kasmet mažėja, tai mažina riziką, didžiausi atskaitymai būna pirmaisiais metais. Pačio kompanijos taip pat po truputį linkusios mažinti - „Commercial Union Lietuva gyvybės draudimas” nuo 2007 m. vasario pabaigos sumažino mokesčių nuo 7 iki 3 proc. Mokesčių nuo pervedamų iš Sodros lėšų nenuskaito tik „Parex investicijų valdymas”. Tokiam mokesčių mažėjimui įtakos turi konkurencija - „Commercial Union” šiuo atveju tuo laikotarpiu, kai investavusieji negalėjo pasitraukti iš fondo ėmė didesnę mokesčių, o kai susidarė sąlygos konkurencijai, t.y. klientai gali pereiti į kitus fondus, mokesčius sumažino, taip sustiprindami konkurencines pozicijas.

Labai svarbus rizikos minimizavimo veiksnys yra pensijų fondų tarpusavio konkurencija – pensijų fondų dalyviai (apdraustieji) gali keisti fondo valdytoją. Dėl to fondai yra suinteresuoti savo veiklos rezultatais, įvaizdžiu, viešumu ir kitais dalykais, lemiančiais vartotojų požiūrį į pensijos fondą ir jo valdytoją.

Labai svarbu užtikrinti, kad gyventojai tinkamai įvertintų pensijų fondų privalumus ir galėtų pasirinkti jo poreikius labiausiai atitinkantį pensijų fondą. Pasak Finansų analitikų asociacijos (2006), svarbiausi veiksniai, vertinant pensijų fondus (investavimo paslaugas) yra skirstomi į tris grupes: *fondo pelningumas, jo investavimo rizika, fondo veiklos mokesčiai*. Šalia fondo grąžos įvertinimo turi būti vykdomas ir rizikos palyginimas. Nors akcijų grąža yra gerokai didesnė nei obligacijų (atitinkamai 9 proc. iki 6,5 proc.), ji ateina su didesne rizika (atitinkamai 15 ir 6 proc.), todėl obligacijų pelningumas kiekvienais metais svyruotų nuo 5,5 proc. nuotolio iki 18,5 proc. pelno; tuo tarpu akcininkų pelningumo svyravimo amplitudė kur kas didesnė – nuo 21 proc. nuostolio itin blogais metais iki 39 proc. pelno, kai įmonių verslas puikia sekasi, arba rinkos dalyviai turi nepragrįstus rinkos lūkesčius. Akcijų ir obligacijų grąžos svyravimai kompensuoja vieni kitus, todėl subalansuotų portfelių rizika yra mažesnė nei obligacijų ir akcijų rizikos svertinis vidurkis. Viena svarbiausių priežasčių, kodėl panašios akcijų dalies fondų rizika skiriasi, yra investicijų skirstymas pagal regionus. Kylančių šalių rinkų akcijos nėra lygios išsivysčiusių šalių akcijoms – jų ir rizika, ir laukiama grąža yra didesnė. Lietuvos pensijų fondai nemažai turto investuoja į kitus investicinius fondus – tai padeda padengti tolimus regionus ir sumažinti riziką, nes investicijos yra paskirstomos per daugybę tarpusavyje nesusijusių pozicijų.

Pasak Finansų analitikų asociacijos (2006), geras būdas apskaičiuoti galimo pelno (nuostolio) ribas yra pridėti / atimti iš vidutinės fondo grąžos du standartinius nuokrypius. Tikrasis fondo pelningumas per metus beveik visada patenka į šį intervalą. Fondo investicijų rizikingumą geriausia parodo rizikos rodiklis, pvz., vidutinis standartinis nuokrypis. Net jei fondas investuoja mažesnę turto dalį į akcijas, jo investavimo strategija gali būti rizikingesnė, negu daugiau turto į akcijų rinkas investuojančio fondo.

Tarp vertinimo veiksnių mokesčiai turi mažiausią reikšmę. Yra dvi mokesčių rūšys:

- valdymo mokestis: kasmet tam tikras procentas nuo fondo turto atitenka kaupimo bendrovei už valdymo paslaugas. Pagal įstatymą šio mokesčio dydis negali būti didesnis nei 1 proc. šiuo metu visi Lietuvos fondai taiko panašius valdymo mokesčius;

- vienkartinis mokestis nuo įmokų: yra nurašomas vieną kartą, kai pildoma dalyvio sąskaita. Pagal įstatymą šio mokesčio dydis negali būti didesnis nei 10 proc. jo dydis skiriasi priklausomai nuo valdymo bendrovių.

Lietuviški pensijų fondai investavimo išlaidas įskaičiuoja į fondo valdymo mokestį ir kartu į vieneto vertę. Tai yra patogiu, nes nėra slapčių mokesčių. Vienintelė išimtis – mokestis nuo įmokų; jis apskaičiuojamas tokiu būdu, jog neatsiliepia fondo vieneto vertei (rodomai grąžai), per vieną kartą sumažina dalyvio į pensijų sąskaitą įnešamas lėšas.

Priežiūros institucijų veikla. Kaip jau minėta, pagrindinė privačių pensijų fondų priežiūros institucija yra Vertybinių popierių komisija. Kaip nurodoma Lietuvos Respublikos vertybinių popierių komisijos 2006-2008 m. strateginiam veiklos plane (patvirtinta Lietuvos Respublikos vertybinių popierių komisijos pirmininko 2006 m. vasario 11 d. įsakymu Nr. 6P-27), pagrindinis VPK tikslas šioje srityje yra vykdyti pensijų fondų bei kolektyvinio investavimo subjektų priežiūrą. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 m. programoje, patvirtintoje LR Seimo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimu Nr. X-43, išdėstytos Vyriausybės veiklos kryptys bei įsipareigojimai. Socialinės apsaugos srityje numatoma: „8.12. Modernizuoti pensijų sistemą, pasiekti didesnio jos skaidrumo, išmokų pagrįstumo ir finansinio stabilumo“ bei „8.15. Užtikrinti sėkmingą ir finansiškai stabilų kaupiamosios pensijų sistemos funkcionavimą racionaliai derinant dabartinių ir būsimųjų pensininkų interesus. Sudaryti sąlygas plėtoti savanoriškąjį pensijų ir kaupiamąjį gyvybės draudimą“. Taigi komisija privalo siekti šių uždavinių.

VPK savo tikslų siekia šiomis priemonėmis

- pirma, pensijų fondų priežiūra ir kontrolė;
- visuomenės švietimo funkcija.
- Rengia įstatymų projektus;

Pensijų fondai teikia informaciją apie veiklą, kuri yra analizuojama. Siekiant užtikrinti pensijų bei investicinių fondų efektyvią priežiūrą, iškeltas tikslas investuoti į naują informacinę sistemą, skirtą šio sektoriaus veiklai kontroliuoti

Kalbant apie visuomenės švietimą, savo interneto svetainę papildė nauju skyriumi „Investuotojų švietimas“, 2004-2005 m. buvo imamasi priemonių žiniasklaidoje informuoti visuomenę apie investavimą ir pensijų fondus (pavyzdžiui, 2005 m. šeši interviu TV laidoms ir sukurti penki radio reportažai, kur paprasta ir suprantama kalba buvo aiškinami pagrindiniai investavimo principai, kalbama apie taupymo įgūdžius, galimybes, būdus, investicinius ir pensijų fondus).

2005-2006 m. VPK iniciatyva buvo tobulinamas Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas.

3.2.2. Valstybinio socialinio draudimo (Sodros) pensijų sistemos rizikos valdymas

Pastaruoju metu Sodros veiklos rezultatai, pensijų didinimas džiugina Lietuvos gyventojus. Tačiau egzistuoja rizika netolimoje ateityje. Tai aptarė M. Linkaitis (2006, p. 6), cituodamas P. Bolkešteino, buvusio ES vidaus rinkos komisaro mintis. P. Bolkešteinas nuogaustauja, jog pensijų sistemai didelę riziką sukuria visuomenės senėjimas. Smarkiai padaugėjęs pensinio amžiaus gyventojų, padidės našta socialinio draudimo sistemai, atitinkamai padidės biudžeto deficitas. Tai gali grėsti euro sistemai, nes šiuo metu nėra teisės akto, reglamentuojančio ES stabilumą ir plėtrą, egzistuoja tik reikalavimas, kad euro zonos valstybių biudžeto deficitas negali viršyti 3 % šalies BVP.

Paradoksalu, tačiau privačių fondų egzistavimas savotiškai padidina Sodros riziką. Kaip nurodo V. Kuliomina (2006, p. 18), Sodrai pervedant dalį įmokų pensijų fondams, gali susidaryti situacija, kai Sodrai pačiai trūks pinigų. Pavyzdžiui, 2006 m. įvykdytas pensijų didinimas buvo dengiamas iš Vyriausybės Rezervinio fondo, tai leido didinti pensijas.

Pasak J. Skinulytės (2007, p. 9), specialistų teigimu, jau po 10 metų Sodros biudžetui bus sunku išlaikyti pensininkus ir todėl Sodros biudžete trūks lėšų. Daugelis specialistų perspėja, jog šiuo metu subalansuotas Sodros biudžetas nėra ilgalaikis reiškinys. Viena svarbiausių priemonių, kuri leistų išlaikyti subalansuotą Sodros biudžetą yra pensinio amžiaus didinimas. Vyriausybė yra numačiusi, jog iki 2012 m. bus siekiama suvienodinti ir padidinti pensinį amžių. Įstatymų pakeitimai turėtų būti svarstomi jau dabar, visuomenę reikia ruošti šiems pokyčiams. Šiuo metu pensijų sistemoje per mažas skaidrumas, per daug įvairių privilegijų, išimčių. Ji turi būti labai priklausyti nuo pajamų, tai skatintų gyvėtojus mokėti įmokas.

Ateityje norint užtikrinti pakankamą finansinę išlaikymą pensijoje esantiems žmonėms, teks didinti mokesčius, o tai mažina motyvaciją dirbti. Todėl pensijų reformos, skatinančios ne tik pasikliauti valstybės išlaikymu, bet ir kaupti lėšas senatvei savarankiškai, atlieka labai svarbų vaidmenį užtikrinant visavertį gyvenimą ir finansinę nepriklausomybę.

Šiuo metu imamas šių priemonių Sodros veiklos rizikai mažinti:

- Vykdoma administravimo reforma – ilgalaikis tikslas būtų suformuoti kuo lankstesnę, pigesnę Sodros struktūrą, kuri nereikalautų didelių valstybės išlaidų jos išlaikymui; būtų kompetentinga ir lanksti;

- Tobulinti įmokų surinkimo struktūrą – šiuo metu vykdomi projektai, kur dalis surinkimo funkcijų perduodama VMI. Būtina siekti įmokų surinkimo efektyvumo. Tam naudingos ir viešos akcijos, tokios kaip nukreiptos prieš atlyginimų mokėjimą „vokeliuose”;

- Sodra gali teikti tam tikras paslaugas, kurios būtų mokamos, tokiu būdu uždirbti dalį savo biudžeto;

Sodros rizika susijusi su ekonomine situacija – įdarbinimo lygiu, tuo, kaip skaidriai yra mokamas darbo užmokestis. Tokių veiksnių kaip visuomenės senėjimas, ekonominė situacija Sodra suvaldyti negali, tai ekonomikos procesai. Bet galimam įmokų sumažėjimui reikia ruoštis užtikrinant efektyvų, mažai sąnaudų reikalaujantį Sodros darbą.

3.3. Pensijų sistemos rizikingumas (gyventojų nuomonės tyrimas)

Atliktos anketinės apklausos tikslas buvo įvertinti Lietuvos gyventojų nuomonę apie vykstančią pensijų reformą, dabartinės pensijų sistemos, susidedančios iš valstybinio socialinio draudimo Sodros struktūros ir savanoriško pensijų kaupimo privačiuose fonduose, riziką, jos veiksnius ir galimus mažinimo būdus.

Tyrimui atlikti pasirinktas empirinis kiekybinis apklausos metodas. Tyrimo imtis 100 asmenų, tyrimas atliktas Šiaulių mieste. Tyrimo metu apklausti asmenys, turintys pradinės informacijos apie pensinius fondus. Atrankinis klausimas „Ar domitės, turite informacijos apie privačius pensijų fondus”. Tyrimo respondantai dirba Šiaulių miesto valstybinėse įstaigose, verslo įmonėse, administracijos darbuotojais. Nebuvo apklausiami bankų ir su bankais susijusių įstaigų darbuotojai, siekiant išvengti suinteresuotų, neobjektyvių atsakymų. Pati respondentų atranka buvo atsitiktinė – anketas pildė tie asmenys, kurie sutiko tai daryti. Tokia atrankos metodas buvo pasirinktas dėl to, jog statistinė informacija rodo, jog pensijų sistemoje aktyvesni yra jauni asmenys, gaunantys vidutines ir aukštesnes nei vidutines pajamas, daugumoje turintys aukštąjį išsilavinimą. Domina objektyvi, informuota, o ne atsitiktinė nuomonė. Tyrimas buvo atliekamas 2007 m. vasario – kovo mėnesiais.

Tyrimui atlikti sudarytas instrumentarijus, pateikiamas 19 lentelėje. Jų sudaro 17 uždarojo tipo klausimų, respondentai turėjo pateiktus teiginius ar kriterijus įvertinti skalėje nuo 1 iki 5, kai 1 reikšmę l. bloga, o 5 l. gerai; kalbant apie riziką, 1 reiškė l. mažą riziką, o 5 l. didelę riziką. 3 klausimai yra „paso“ duomenų tipo (lytis, amžius, išsilavinimas). Tyrimo anketa pateikiama 1 priede, su vertinimo skalių paaiškinimais.

19 lentelė

Tyrimo instrumentarijus

Klausimas	Atsakymų skalė
1. Ar mokate socialinio draudimo įmokas?	Taip Ne Pradėsiu
2. Ar dalyvaujate privačiuose pensijų fonduose?	Taip Ne Pradėsiu
3. Įvertinkite valstybinės pensijų sistemos (Sodra) efektyvumą.	1 2 3 4 5
4. Įvertinkite valstybinės pensijų sistemos (Sodra) rizikingumą.	1 2 3 4 5
5. Kokie Sodros rizikos veiksniai Jus labiausiai neramina:	
☐ Lėšų trūkumo rizika	1 2 3 4 5
☐ priklausomybė nuo politinės situacijos	1 2 3 4 5
☐ galima pasikeitusi teisinė bazė, neužtikrinanti pensijos	1 2 3 4 5
☐ tikrovės neatitinkančios, per mažos pensijos	1 2 3 4 5
6. Įvertinkite, kaip Sodros veiklos reglamentavimas minimizuoja jos riziką.	1 2 3 4 5
7. Įvertinkite, kiek dabartinė pensijų sistema yra teisinga, socialiai pagrįsta.	1 2 3 4 5
8. Įvertinkite privačių pensijų fondų sistemos efektyvumą.	1 2 3 4 5
9. Įvertinkite privačių pensijų fondų sistemos rizikingumą.	1 2 3 4 5
10. Kokie privačių pensijų fondų rizikos veiksniai Jus labiausiai neramina:	
☐ neaiškus kontrolės mechanizmas	1 2 3 4 5
☐ neaiški situacija fondo bankroto atveju	1 2 3 4 5
☐ galima korupcija, ko pasekoje žmonės prarastų pinigus	1 2 3 4 5
☐ investuotų pinigų nuvertėjimas, investicijų praradimas	1 2 3 4 5
☐ nėra galimybės pasitraukti iš privačių pensijų fondų sistemos	1 2 3 4 5
11. Įvertinkite savo pasitikėjimą privačiais pensijų fondais.	1 2 3 4 5
12. Ar tikėtės didesnės suminės pensijos dalyvaudami pensijų fonduose, nei dalyvaudami vien tik valstybinėje (Sodros) sistemoje?	1 2 3 4 5
13. Kokie veiksniai sumažintų valstybinės Sodros sistemos riziką:	
☐ Didesnis viešumas	1 2 3 4 5
☐ Labiau įpareigojantys valstybę įstatymai (nepabloginti apdraustųjų padėties ir panašiai)	1 2 3 4 5
☐ Valstybės įsipareigojimas išlaikyti tam tikrą pensijos dydį (koreguoti pagal infliaciją ir vidutinį darbo užmokestį)	1 2 3 4 5
☐ Didesnis Sodros rezervai	1 2 3 4 5
☐ Sodros valdymo struktūros optimizavimas, vidinių išlaidų mažinimas	1 2 3 4 5
☐ Privilegijų panaikinimas, pensijų pririšimas prie pajamų	1 2 3 4 5
14. Kokie veiksmai sumažintų valstybinės pensijų sistemos riziką:	
☐ Turi būti griežtinama privačių fondų finansinių rezultatų kontrolė	1 2 3 4 5
☐ Turi būti leidžiama pasitraukti iš pensijų fondų sistemos	1 2 3 4 5
☐ Turi būti griežtai reglamentuojama, kur pinigai investuojami, kad nebūtų interesų konflikto, nebūtų priimami palankūs tam tikrai įmonių grupei, bet nepalankūs investuotojams sprendimai	1 2 3 4 5
☐ Turi būti daugiau informacijos apie pensijų fondų taisykles didesnis viešumas	1 2 3 4 5
☐ Turi būti nustatyti mechanizmai, užtikrinantys, kad nebus bloginamos	1 2 3 4 5

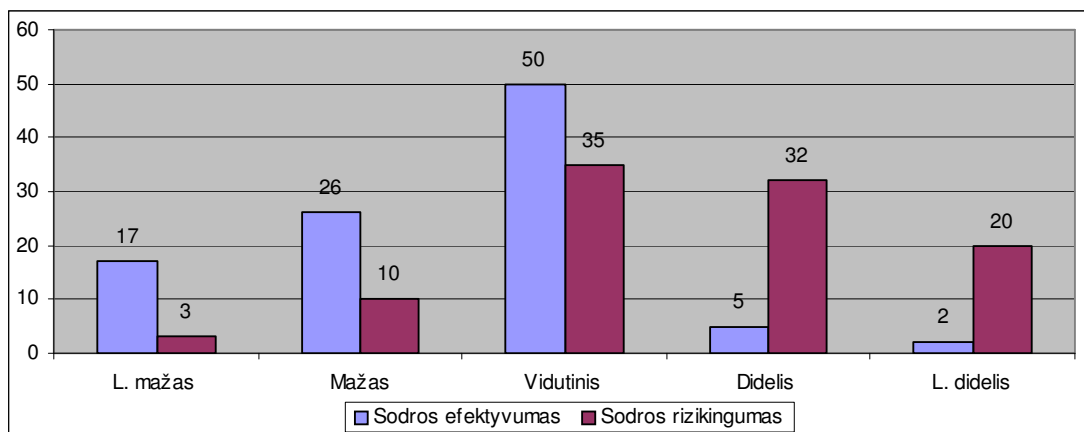
dalyvavimo privačiuose pensijų fonduose taisyklės	
□ Turi būti griežtai kontroliuojama ir reglamentuojama, kaip vertinamas turtas, investicijų rizika ir kiti ekonominiai veiksniai	1 2 3 4 5
□ Turi būti reglamentuota, kad pensijų fondai gali ribotai naudoti rinkodaros priemonės, būtų užkertamas kelias darbdavių bendradarbiavimui su tam tikrais pensijų fondais, prievartiniam darbuotojų dalyvavimui konkrečiame pensijų fonde	1 2 3 4 5
□ Turi būti įstatymiškai nustatyta didesnė fondo vadovų, valdytojų atsakomybė	1 2 3 4 5
15. Jūsų lytis	Moteris Vyras
16. Jūsų amžius	18-25 26-35 36-45 46-55 56 ir daugiau
17. Jūsų išsilavinimas	Vidurinis Aukštesnysis Aukštasis

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Turimo rezultatų suvestinė pateikiama 2 priede.

85 procentai tyrime dalyvavusių asmenų yra Sodros mokesčio mokėtojai, tame tarpe 60 proc. respondentų dalyvauja privačiuose pensijų fonduose. Iš tų, kurie nedalyvauja privačiuose pensijų fonduose, 10 proc. ruošiasi pradėti dalyvauti, 5 proc. žiūri skeptiškai ir nežada dalyvauti.

Sodros efektyvumo ir rizikingumo vertinimai pateikiami 4 paveiksle.

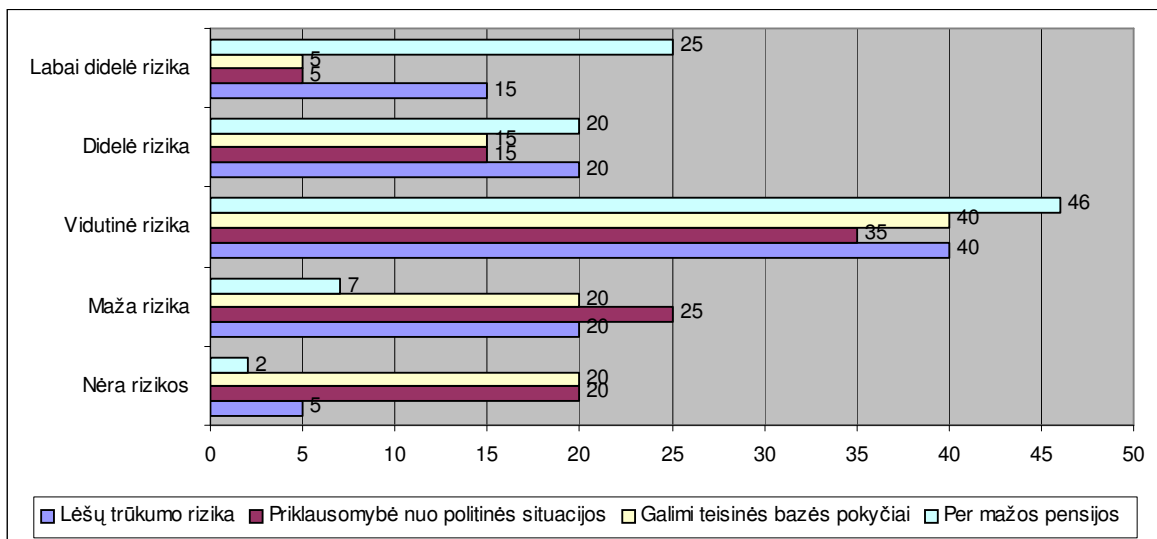
4 pav. Sodros rizikingumo ir efektyvumo vertinimas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Daugelis respondentų įvertino vidutiniškai Sodros efektyvumą ir mažiau nei pusė vidutiniškai vertino Sodros rizikingumą. Dauguma 52 proc. respondentų mano, jog Sodros rizikingumas yra didelis arba labai didelis. Atitinkamai apie 43 proc. respondentų mano, jog Sodra yra mažai arba labai mažai efektyvi.

Svarbiausių Sodros rizikos veiksnių vertinimai pateikti 5 paveiksle.

Kaip didžiausios rizikos šaltinį respondentų dauguma įvertino tai, jog yra ir ateityje numatomos per mažos pensijos, nei yra realus poreikis (45 proc. respondentų). Antras didžiausios rizikos veiksnys yra lėšų trūkumo Sodros biudžete rizika (35 proc. respondentų). Vienodai reikšmingos rizikos šaltiniai respondentams atrodė priklausomybė nuo politinės situacijos ir galimi teisinės bazės pokyčiai (didelę riziką mato 20 proc. respondentų).

5 pav. Svarbiausi Sodros rizikos veiksniai

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Mažiausią riziką pagal respondentus turi priklausomybė nuo politinės rizikos (45 proc. respondentų) galimi teisinės bazės pokyčiai (40 proc. respondentų); vos 9 proc. mano, jog rizikos nesudaro per mažų pensijų riziką, 25 proc. mano, jog rizikos nėra tame, jog pritrūks lėšų pensijos mokėti.

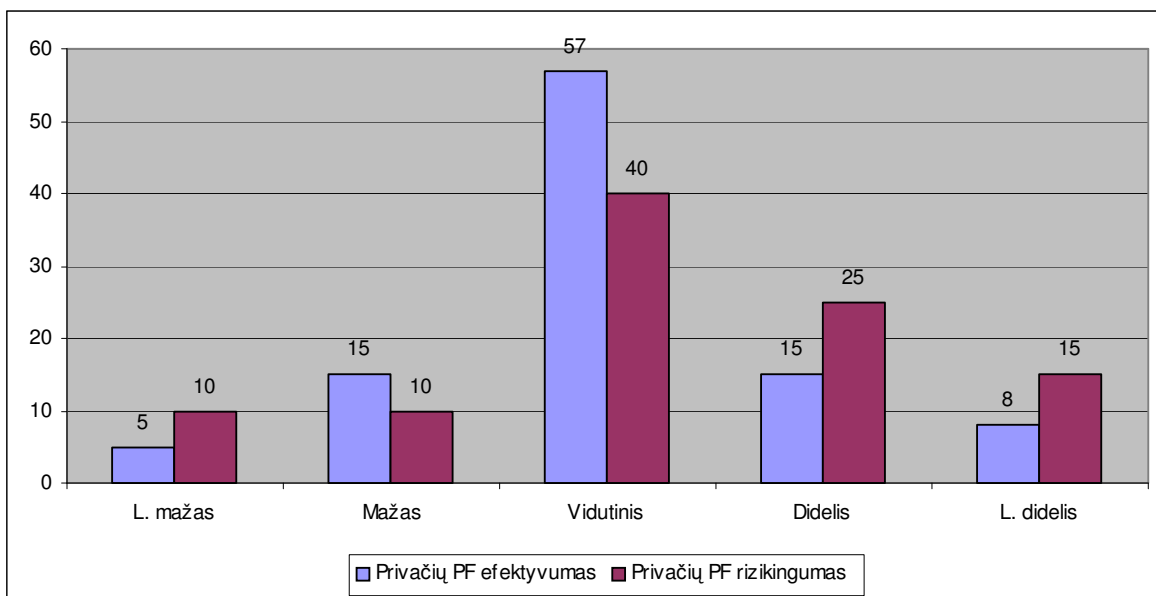
Tai, jog Sodros veiklos ir pensijų mokėjimo teisinis reglamentavimas gerai veikia riziką, pabrėžė 10 respondentų, 55 proc. respondentai šį veiksni įvertino vidutiniškai.

Tai, jog dabartinė pensijų sistema yra socialiniai teisinga nemanė nei vienas respondentas; 50 proc. mano, jog ji yra vidutiniškai socialiai teisinga, 50 proc. mano, jog ji nėra socialiai teisinga.

Privačių pensijų fondų efektyvumo ir rizikingumo vertinimai pateikti 6 paveiksle.

Kalbant apie efektyvumą, 57 proc. respondentų turi nuomonę, jog fondai yra vidutiškai efektyvūs; 20 proc. yra nusiteikę skeptiškai efektyvumo atžvilgiu, 23 proc. tiki privačių pensijų fondų efektyvumu.

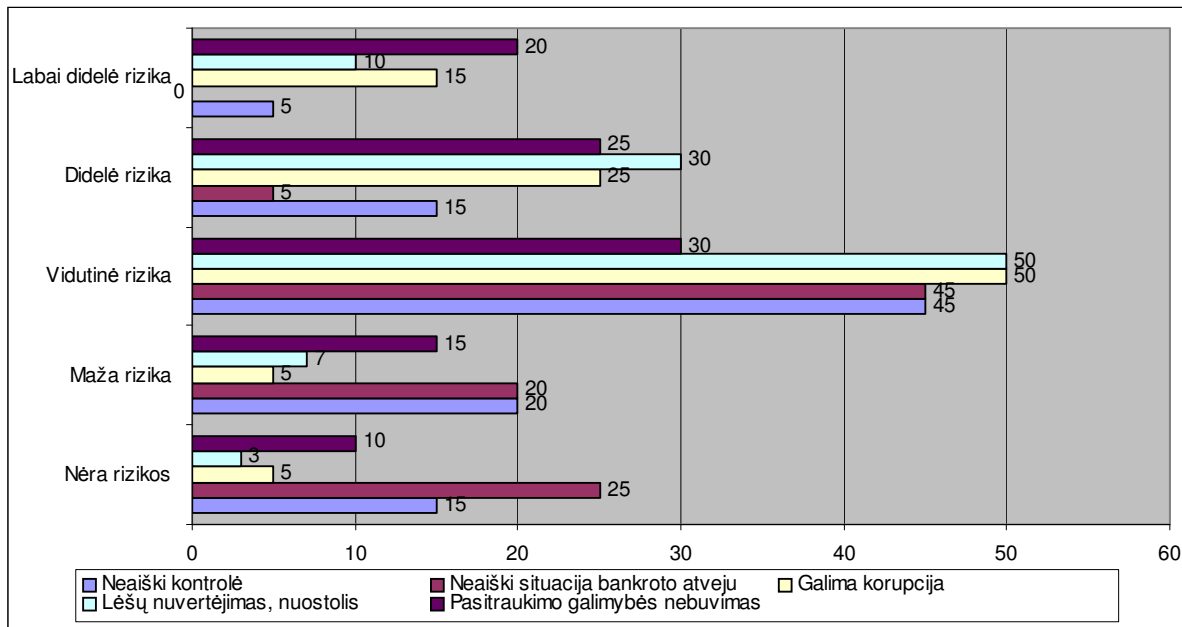
Kalbant apie rizikingumą, 40 proc. respondentų mano, jog rizika yra vidutinė, 40 proc. mano, jog rizika yra didelė ir labai didelė, 20 proc. mano, jog rizikos nėra. Taigi didelio pasitikėjimo privatūs pensijų fondai kol kas nekelia.

6 pav. Privačių pensijų fondų efektyvumo ir rizikingumo vertinimas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Privačių pensijų fondų rizikos veiksnių įvertinimas pateikiamas 7 paveiksle.

7 pav. Svarbiausi privačių pensijų fondų rizikos veiksniai

Šaltinis: sudaryta autoriaus

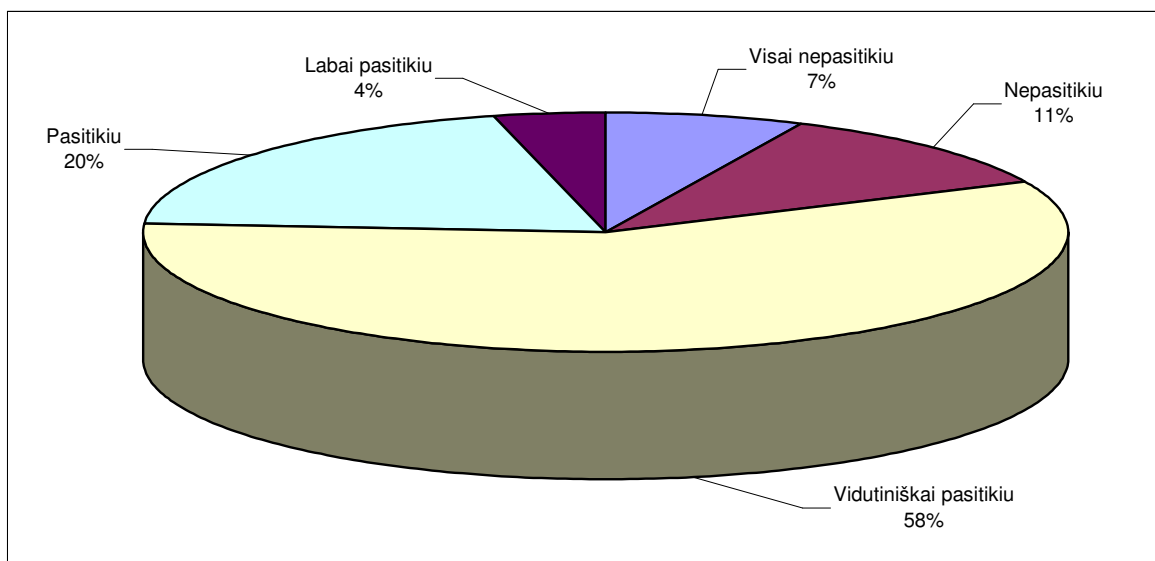
7 paveiksle matome, jog didžiausią riziką respondentai priskyrė tam, jog nėra galimybės pasitraukti iš pensijų kaupimo sistemos, jeigu paaiškėtų aplinkybės, dėl ko šitaip kaupti pensijas yra

nenaudinga (45 proc. respondentų). 40 proc. respondentų manė, jog didelę riziką sudaro tai, jog gali nuvertėti investuotos lėšos, būti gaunamas nuostolis; taip pat 40 proc. respondentų mano, jog didelė rizika yra tai, jog galima korupcija, pensijų fondams naudingi sprendimai, koreguojama teisinė bazė, dėl ko susidarytų sąlygos kai kuriems pensijų fondams manipuluoti savo klientais be atsakomybės.

20 proc. respondentų nurodė, jog didelė rizika yra neaiški pensijų fondų kontrolė. Bankroto atveju situacija neaiški yra 5-iems procentams respondentų.

Vidutiniškai buvo įvertinta lėšų nuvertėjimo rizika (50 proc. respondentų), galimos korupcijos rizika (50 proc.), neaiški situacija bankroto atveju (45 proc.), neaiški kontrolė (45 proc.). Mažiausiai rizikos respondentų nuomone turi situacija bankroto atveju (rizikos nemato 45 proc.), kontrolės mechanizmai (rizikos nemato 35 proc. respondentai); pasitraukimo galimybės nebuvimas (rizikos nemato 25 proc. respondentų).

Respondentų pasitikėjimas privačiais pensijų fondais pasiskirsto 8 paveiksle.

8 pav. Respondentų pasitikėjimas privačiais pensijų fondais

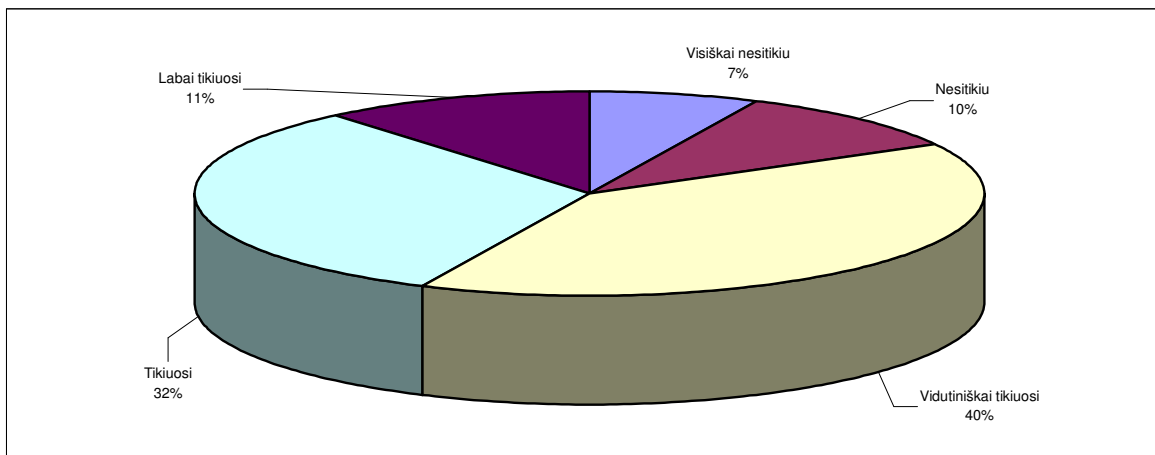
Šaltinis: sudaryta autoriaus

58 proc. pasitiki vidutiniškai, pasitiki ir labai pasitiki sumoje 24 proc. respondentų, nepasitiki ir visiškai nepasitiki 18 proc. respondentų.

Respondentų lūkesčiai dėl didesnės pensijos dalyvaujant privačiame kaupime nei vien tik dalyvaujant Sodros sistemoje pateikti 9 paveiksle.

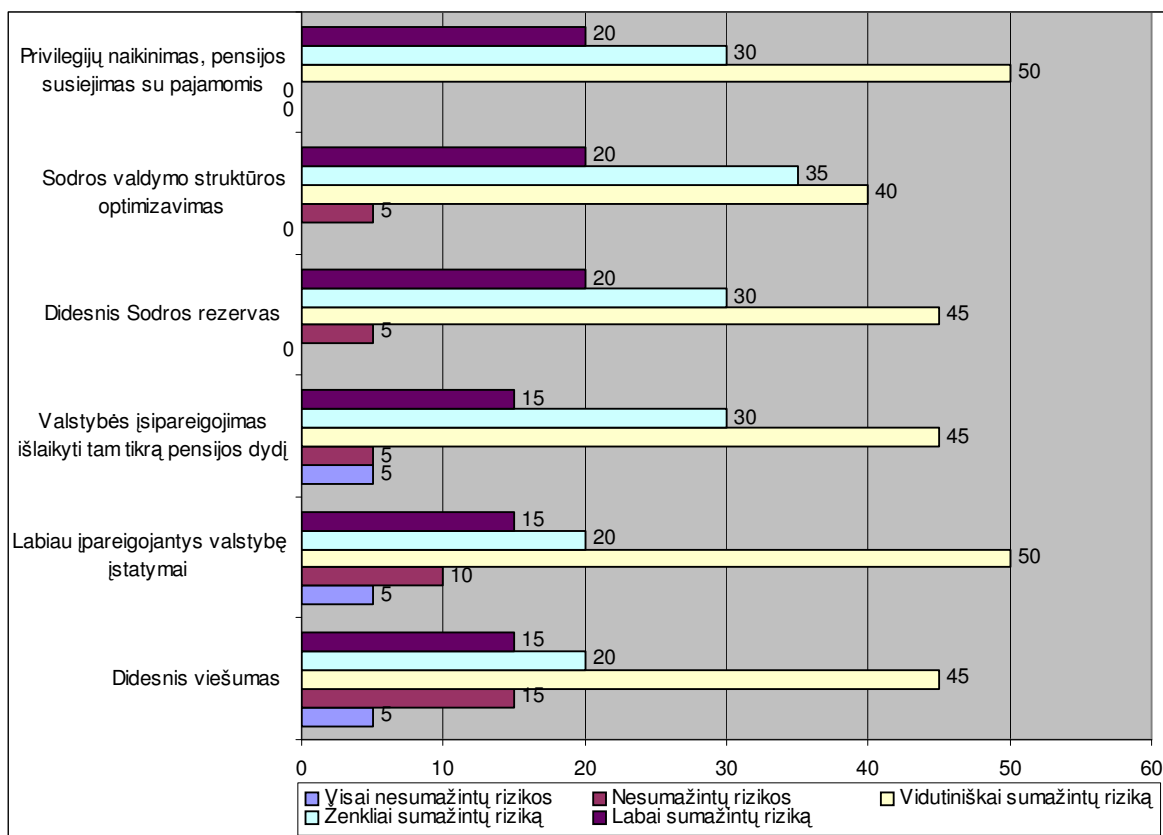
40 proc. respondentų vidutiniškai tikisi didesnės pensijos; tikisi ir labai tikisi 43 proc. respondentų, nesitiki ir visai nesitiki 17 proc. respondentų.

Respondentų vertinimai apie tai, kokie veiksniai sumažintų Sodros riziką, pateikti 10 paveiksle.

9 pav. Respondentų lūkesčiai dėl didesnio pensijos dydžio dalyvaujant privačiuose fonduose

Šaltinis: sudaryta autoriaus

10 pav. Veiksniai, potencialiai sumažinsiantys Sodros pensijų sistemos riziką

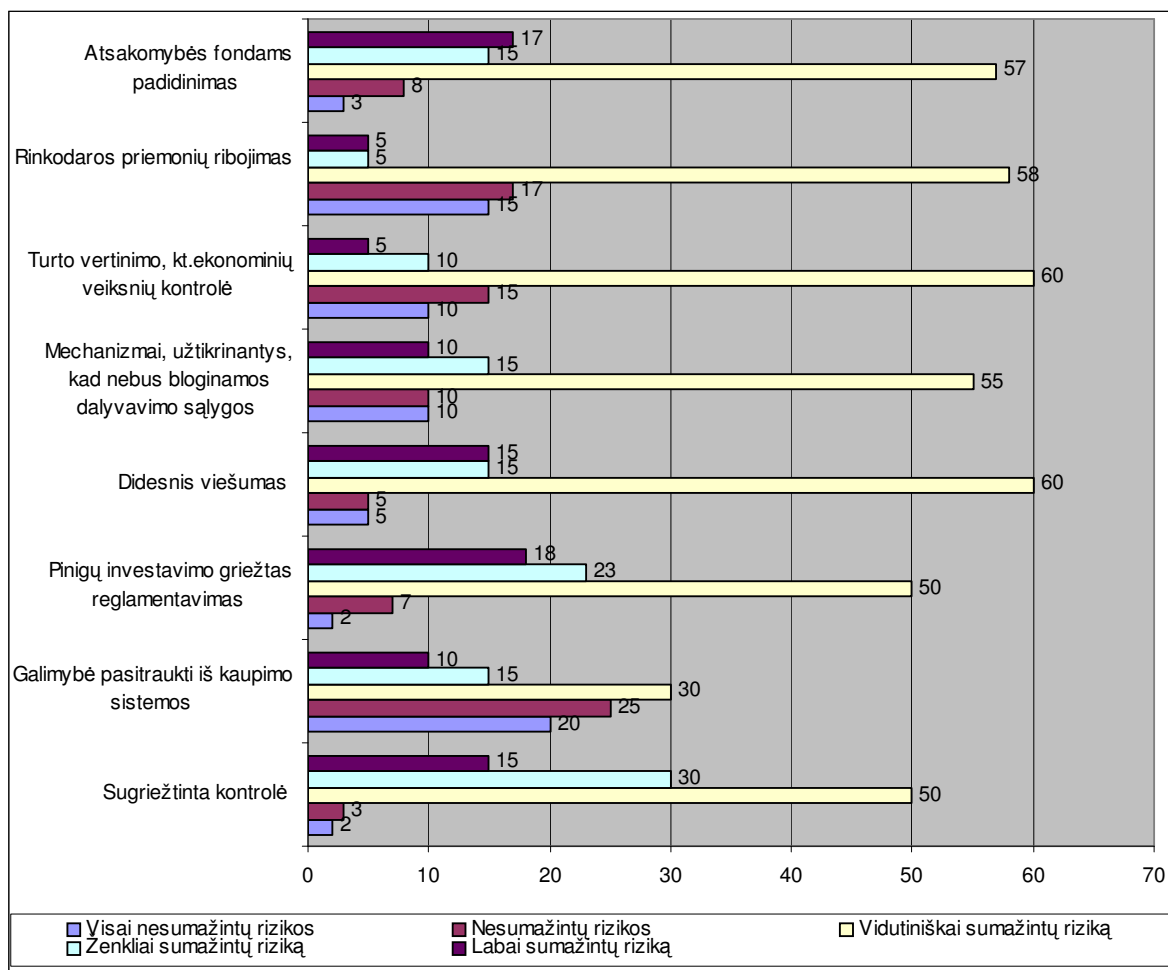
Šaltinis: sudaryta autoriaus

Kaip veiksnius, labiausiai potencialiai mažinančius Sodros riziką, respondentai įvardino šiuos: privilegijų panaikinimas, pensijų didesnis susiejimas su pajamomis (50 proc. respondentų); Sodros struktūros optimizavimas, biurokratizmo mažinimas, išlaidų mažinimas (55 proc. respondentų), Sodros rezervo didinimas (50 proc. respondentų), valstybės įsipareigojimas išlaikyti tam tirą pensijos dydį (45 proc. respondentų), labiau įpareigojantys valstybę prieš piliečius įstatymai (35 proc. respondentų), didesnis viešumas (35 proc. respondentų).

Kaip veiksnius, kurie mažiausiai mažintų Doros riziką, respondentai įvardino šiuos: didesnis viešumas (20 proc. respondentų), labiau įpareigojantys valstybę įstatymai (15 proc. respondentų), valstybės įsipareigojimas išlaikyti tam tikrą pensijos dyrį (10 proc. respondentų).

Kaip vidutiniškai veikiančius riziką veiksnius respondentai įvardino daugelį veiksnių, tame tarpe privilegijų panaikinimą (50 proc.), labiau įpareigojančius valstybę įstatymus (50 proc.), kitus veiksnius kaip vidutinės reikšmės įvardino 40-45 proc. respondentų kiekvieną.

Respondentų vertinimai apie tai, kokie veiksniai sumažintų privačių pensijų fondų riziką, pateikti 11 paveiksle.

11 pav. Veiksniai, potencialiai sumažinsiantys privačių pensijų sistemos riziką

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Kaip veiksnius, labiausiai potencialiai mažinančius privačių pensijų fondų riziką, respondentai įvardino šiuos: sugriežtinta privačių pensijų fondų kontrolė (45 proc. respondentų), galimybė pasitraukti iš kaupimo sistemos (25 proc. respondentų), pinigų investavimo griežtesnis reglamentavimas (41 proc. respondentų), didesnis viešumas (30 proc. respondentų), atsakomybės fondams padidinimas (32 proc. respondentų), mechanizmai užtikrinantys, kad nebus bloginamos dalyvių sąlygos (25 proc. respondentų).

Kaip veiksnius, kurie mažiausiai mažintų privačių pensijų fondų riziką, respondentai įvardino šiuos: galimybė pasitraukti iš kaupimo sistemos (45 proc. respondentų), rinkodaros priemonių ribojimas (32 proc. respondentų), turto vertinimo, kitų ekonominių veiksnių kontrolė (25 proc. respondentų), mechanizmai, užtikrinantys, kad nebus bloginamos dalyvavimo sąlygos (20 proc. respondentų).

Kaip vidutiniškai veikiančius privačių pensijų fondų riziką veiksnius respondentai įvardino šiuos veiksnius: turto vertinimo, kitų ekonominių veiksnių mechanizmų reglamentavimas (60 proc. respondentų), didesnis viešumas (60 proc. respondentų), rinkodaros priemonių ribojimas (58 proc. respondentai), atsakomybės fondams didinimas (57 proc. respondentų), mechanizmai, užtikrinantys, kad nebus bloginamos dalyvavimo sąlygos (55 proc. respondentų) ir kt.

Dauguma dalyvavusių tyrime buvo moterys (51 proc. moterų, 49 proc. vyrų). Dauguma tyrimo respondentų priklausė 36-45 m. amžiaus kategorijai (32 proc.), 31 proc. priklausė amžiaus kategorijai 26-35 m., 25 proc. priklausė amžiaus kategorijai nuo 18 iki 25 m., 10 proc. priklausė amžiaus kategorijai 46-55 m., 2 proc. nuo 56 m. Dauguma tyrimo dalyvavusių (55 proc.) turi aukštąjį išsilavinimą, 25 proc. turi aukštesnįjį išsilavinimą ir 20 proc. turi vidurinį išsilavinimą. Reikšmingesnės atsakymų priklausomybės nuo amžiaus, lyties ar išsilavinimo šio tyrimo eigoje nepastebėta.

Atlikus tyrimą, galima daryti šias išvadas:

1. Svarbiausi Sodros rizikos veiksniai, keliantys nerimą respondentams yra šie (pradedant didžiausiu rizikos veiksniu, baigiant mažiausiu):

- Jog dalyvaujant vien tik Sodros sistemoje bus per mažos pensijos;
- Jog gali pritrūkti valstybės biudžeto lėšų, iš kurių bus mokamos pensijos;
- Jog Sodros institucija, būdama valstybine, yra priklausoma nuo politinės situacijos;
- Jog gali keistis teisinė bazė, priimami nepalankūs gyventojams įstatymai.

Taigi kalbant apie Sodros sistemą, gyventojus labiausia neramina, ar Sodra surinks reikiamą kiekį pinigų ateityje ir ar pensija, mokama iš Sodros, atitiks jų poreikius.

2. Svarbiausi privačių pensijų fondų sistemos rizikos veiksniai, keliantys nerimą respondentams yra šie (pradedant didžiausiu rizikos veiksniu, baigiant mažiausiu):

- Tai, jog jeigu nepatiks dalyvauti privačioje pensijų kaupimo sistemoje, nėra pasitraukimo iš jos galimybės (vienintelė galimybė – nedirti pensijai apskritai).
- Galima korupcija – kadangi tai privatus sektorius, respondentai bijo ne tik korupcijos, bet ir nelygios konkurencijos, piktnaudžiavimo padėtimi, komercinio manipuliavimo, tikros situacijos nuslėpimo; taigi respondentai menkai pasitiki pačiais subjektais, administruojančiais fondus;
- Lėšų nuvertėjimas – didelė dalis respondentų mano, jog didelė rizika yra, jog pinigai fonduose nepriaugs pelno, o dar ir sumažės dėl administravimo. Reikia pažymėtina, jog tai labai objektyvus ir bene realiausias rizikos veiksnys, neišvengiamas bet kokioje veikloje, susijusioje su investicijomis;
- Neaiški pensijų fondų kontrolė. Respondentai bijo, jog įstatymuose paliktos spragos pensijų fondams piktnaudžiauti, naudotis gyventojų lėšomis nebaudžiamai, ypatingai du fondais susijusiems privatiems asmenims;
- Mažiausias rizikos veiksnys – situacija bankroto atveju. Respondentams gana aiški struktūra, pagal kurią dėl fondo bankroto gyventojai nepraras lėšų.

Taigi kalbant apie privačius fondus, svarbu spręsti problemas, *susijusias su veiklos reglamentavimu, korupcija, veiklos skaidrumu.*

Respondentų nuomone, Sodros rizika gali būti sumažinta šiomis priemonėmis (pradedant veiksniu, kuris labiausiai sumažintų riziką):

- Sodros organizacinės struktūros optimizavimas, veiklos efektyvumo, ekonomiškumo siekimas
- Įvairių privilegijų panaikinimas, mažinimas – t.t. panaikinimas tų atveju, kai išmokos yra didesnės nei pats pensijos gavėjas yra sumokėjęs įmokų;
- Finansinio rezervo didinimas;
- Rizika sumažėtų ir jeigu valstybė prisiimtų tam tikrus įsipareigojimus išlaikyti pensijų lygį, jei įstatymais būtų apribota valstybės teisė manipuluoti pensijomis;
- Didesnis viešumas.

Taigi svarbiausios priemonės susijusios su ekonomiškumo siekimo Sodros struktūroje ir su išlaidų kontrole, rezervų kaupimu, privilegijuotų pensijų didesniu reguliavimu.

Respondentų nuomone, privačių pensijų fondų sistemos rizika gali būti sumažinta šiomis priemonėmis (pradedant veiksniu, kuris labiausiai sumažintų riziką):

- Sugriežtinta pensijų fondų kontrolė – įstatyminė, priežiūros institucijų vykdoma;
- Griežtesnis reglamentavimas, susijęs su pinigų investavimo veikla;

- Fondų atsakomybės didinimas, civilinės atsakomybės draudimas, tam tikra atsakomybė savininkams už aplaidžius veiksmus ir panašios priemonės;
- Didesnis viešumas apie pensijų fondų veiklą, rezultatus, visas teisineis subtilybes, susijusias su pensijų mokėjimu, susijusiais administraciniais mokesčiais ir panašiai;
- Galimybė pasitraukti iš pensijų fondų sistemos;
- Mechanizmai, užtikrinantys, kad nebus bloginamos dalyvavimo pensijų fonduose sąlygos;
- Turto vertinimo, finansinių rezultatų kontrolės griežtinimas, reglamentavimas;
- Mažiausiai veiksminga, pasak respondentų priemonė, rinkodaros priemonei ribojimas – turi būti kontroliuojama, kokiomis priemonėmis fondai reklamuoja paslaugas, pritraukia klientus, nes tai nėra tokia pati komercinė veikla kaip kitos, bet socialiniai labai jautrus sektorius.

3.4. Pensijų sistemos rizikos minimizavimo kryptys gerinant socialinę apsaugą Lietuvoje

Iki šiol buvo tobulinama įstatyminė bazė, siekiant minimizuoti pensijų reformos ir naujosios pensijų sistemos riziką Lietuvoje. Kalbama apie tai, jog turi būti lyginamas pelningumo ir rizikos santykis, o ne vien demonstruojami pelningumo rodikliai; priimta įstatymo pataisa, nustatanti, jog pensijų fondas turi pasiūlyti asmeniui sulaukus tam tikro priešpensinio amžiaus pereiti į konservatyvius fondus. Tačiau tai nėra imperatyvus paliepimas pereiti į konservatyvius fondus, dėl to daugeliu atvejų viskas paliekama paties asmens supratimui apie pensinių fondų veikimo principus.

Atlikus tyrimus, empirinį tyrimą – gyventoj apklausą, paaiškėjo, jog pensijų sistemos reformoje palikta nemažai spragų, kuriančių šios sistemos riziką ir sudarančių pavojų socialinės apsaugos sistemos uždavinių įgyvendinimui.

Pirmajame darbo skyriuje buvo padaryta išvada, jog pensijų sistemos rizika turi būti minimizuojama dviem kryptimis – pirma, išorinis valstybinis reguliavimas, antra, vidinė rinkos kontrolė – konkurencija. Sodros atveju apimamos valstybinio reguliavimo priemonės, privačių pensijų fondų atveju apimamos tiek valstybinio reguliavimo priemonės, tiek priemonės, kurios stiprina fondų teisingą ir laisvą konkurenciją. Manome, jog šioje srityje nemažiau svarbu užtikrinti, kad *būtų tinkamai ginami klientų – pensijų sistemos dalyvio – interesai ir teisės*. Kliento teisių apsaugos principas iki šiol vykstančioje diskusijos dėl privačių pensijų fondų rizikos nėra iškeliamas, tačiau manome, jog būtina tai daryti. Svarbu užtikrinti, kad pensijų fondų klientas nebūtų klaidinamas, juo nebūtų manipuluojama rinkodaros priemonėmis, kad jis turėtų teisę ginti savo interesus teisme ar kituose teisinėse institucijose.

Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2007, p. 13) siūlo, jog svarbu kalbėdamas apie pensijų reformos sistemos efektyvumą, siūlo, jog svarbiausias sprendimas, kuris turėtų būti priimtas nedelsiant ir kuris padėtų sušvelninti I dalyje aptartas problemas, būtų į privačius pensijų fondus pervedamos dalies padidinimas nuo dabartinių 5,5, iki 10 procentinių punktų. Nors vien tik tarifo didinimas ir nepakeičia dabartinės pensijos sistemos ir nepanaikina giluminių su ja susijusių problemų, tačiau jis gerintų situaciją tiek valstybės finansų tvarumo prasme, tiek asmens finansinio saugumo prasme.

Darbo autoriaus nuomone, prieš priimant tokius sprendimus, reikia minimizuoti galimus rizikos veiksnius, nes toks įmokų santykio pasikeitimas gali turėti ir neigiamų pasekmių: didesnė dalis pajamų yra rizikingos investicine prasme; sumažėja Sodros valdomos lėšos, taigi papildoma rizika valstybinei Sodros sistemai.

Atsižvelgiant į tai, 20 lentelėje pateikiame pagrindines priemones, kuriomis turi būti minimizuojama privačių pensijų fondų rizika.

20 lentelė

Privačių pensijų fondų rizikos minimizavimo priemonės

Priemonė	Charakteristika
Valstybinio reguliavimo priemonės	
Kontrolės gerinimas	<ul style="list-style-type: none"> ☐ PF rizikos valdymo parametrų naudojimas ir skelbimas – profesinių priežiūros priemonių taikymas ☐ Privalomi reikalavimai tarptautiniai pripažintoms investavimo rizikos valdymo procedūroms (profesionali rizikos valdymo įranga, galimų scenarijų simuliacijos, investavimo procedūrų mechanizmai) ☐ Galimybė įsikišti valstybinei priežiūrai ir duoti nurodymus pataisyti padėtį, taikyti sankcijas
Valdymo gerinimas	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Įstatymu turi būti numatomi kvalifikaciniai reikalavimai, užtikrinami profesiniais standartais ☐ Apskaitos standartų griežtinimas, tikslas – atspindėti tikrąją PF finansinę padėtį ☐ Vidinis ir išorinis auditas – civilinė auditorių atsakomybė, profesiniai standartai – teisinė bazė ir savipriežiūra ☐ Periodinė finansinė atskaitomybė priežiūrai, PF dalyviams, savininkams ir visuomenei ☐ Investicijų valdymo ir apskaitos atskyrimas – to negali vykdyti tie patys asmenys ☐ Vidinė sprendimų priėmimo kontrolė ☐ Galimybė samdyti valdymo įmonę, kuriai savo ruožtu keliami tinkamos veiklos, taip pat ir valdymo, reikalavimai
Atsakomybės didinimas	<ul style="list-style-type: none"> ☐ turėtų būti įvestas privalomas PKB civilinės atsakomybės draudimas – apsauga nuo netyčinių PKB darbuotojų ir vadovų klaidų ir tyčinių veiksmų; ☐ Civilinė valdytojų atsakomybė
Galimybė pasitraukti iš pensijų fondo	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Galimybė asmenims pasitraukti iš pensijų fondo sistemos teismo keliu, įrodant piktnaudžiavimą arba nesąžiningus valstybės veiksmus ☐ Laisvas dalyvio išėjimas iš PF (neterminuotas), galima teismo keliu dėl aiškiai motyvuotų priežasčių
Bankroto	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Principai, tačiau ne detali tvarka, kaip turi būti vykdomos reorganizavimo,

procedūrų gerinimas	<p>likvidavimo ar kitokio pertvarkymo procedūros turi būti nustatyti įstatymu.</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Galimas reorganizavimo projektų tvirtinimas. ❑ Priverstinio likvidavimo ar bankroto atveju valstybinė priežiūra turi turėti didesnę vaidmenį, nes gali tekti apsaugoti dalyvių interesus.
Dalyvių turto apsauga	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Draudimai arba ribojimai įkeisti pensijų turta, juo garantuoti ar kitaip užtikrinti prievolės tretiesiems asmenims. ❑ Turto atskyrimas turi būti įtvirtintas įstatymu. Pagrindinės nuosavybės apsaugos priemonės – taip pat
Investicijų valdymo tobulinimas	<ul style="list-style-type: none"> ❑ PF turėtų patvirtinti investicijų politiką ir jos laikytis. Šios nuostatos turi būti pensijų taisyklių dalis, todėl dalyviai su jomis būtų supažindami. ❑ Valstybinės priežiūros pareiga prižiūrėti, kaip šių išsipareigojimų laikomasi. ❑ Turi būti aiškiai PF nustatytos taisyklės, kaip šie išsipareigojimai gali būti keičiami. Būtinai aiškūs PF valdytojų išsipareigojimų ir atsakomybės apibrėžimas.
Turto, kitų ekonominių rodiklių įvertinimo tobulinimas	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Kvalifikaciniai reikalavimai PF valdytojams. ❑ Galimybė samdyti valdymo įmonę, kuriai taikomi kvalifikaciniai ar profesiniai reikalavimai. ❑ Informacijos atskleidimas. ❑ Vidinis ir išorinis auditas. ❑ Vidinė rizikos valdymo kontrolė. ❑ Įstatymo ar priežiūros reikalavimai finansiniams rodikliams.
Rinkos reguliavimo priemonės	
Konkurencijos sąlygų gerinimas	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Laisvas perėjimas į kitą PF. ❑ Konkurencinga PF rinka: atviri PF; PF pasirenka dirbantysis; teisės į pensijų turta įgyjamos iškart, tik sumokėjus įmokas; minimalūs barjerai įeiti į rinką. ❑ Turi būti ribojamos rinkodaros priemonės – reklama turi būti informacinio pobūdžio; ❑ Galima paduoti į teismą dėl klaidinančios reklamos, jeigu neteisingai reprezentuojami fondo veiklos rezultatai;
Dalyvių interesų apsauga	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Pensijų fondų dalyviai – gyventojai – neturi būti klaidinami; ❑ Dalyviams turi būti atskleidžiama visa informacija apie pensijų fondo veiklą, investavimo rezultatus, investavimo objektus ir t.t. ❑ Neturi būti galima keisti investavimo taisyklių vienašališkai; ❑ Turi būti ribojamos taisyklėse). Ją galima keisti, tačiau taip, kaip numatyta pasirašytoje pensijų sutartyje ❑ Dalyvių skundų nagrinėjimas. ❑ Efektyvios teisminės procedūros; ❑ Fondų ir jų vadovų civilinės atsakomybės draudimas, atitinkamai – galimybė paduoti į teismą už aplaidžius veiksmus. ❑ Apribojimas galimybės vienašališkai keisti dalyvavimo sąlygas. Galimybė dalyviams išsaugoti tas pačias dalyvavimo sąlygas. ❑ Įstatyme turi būti nustatytas bendras principas, kad dalyvavimo sąlygų bloginti negalima. ❑ Dalyviai turi turėti teisę laisvai išeiti iš fondo, jei keičiamos pensijų taisyklės
Išorinių rizikos veiksnių (politinė,	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Teisės į pensijų turta įgyjamos iškart, tik sumokėjus įmokas. ❑ Informacijos atskleidimas. ❑ Minimalūs barjerai įeiti į rinką.

įstatymų rizika) minimizavimas	☐ Susitarimų, mažinančių konkurenciją rinkoje, draudimas ☐ Tikslus priežiūros ir rinkos dalyvių kompetencijos atskyrimas ☐ Įstatymu numatomi veikimo būdai, o ne priemonės
--------------------------------	---

Šaltinis: sudaryta autoriaus

21 lentelėje pateikiame valstybinio reguliavimo priemones, kuriomis galima minimizuoti Soros riziką.

21 lentelė

Sodros rizikos minimizavimo priemonės

Priemonė	Charakteristika
Biudžeto deficito rizikos minimizavimas	☐ Siekiant užtikrinti tinkamą einamųjų valstybinio socialinio draudimo įmokų mokėjimą ir ateityje išvengti Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto deficito, kartu su Finansų ministerija numatyti ilgalaikius pensijų reformos finansavimo šaltinius ☐ Mokamos Sodros paslaugos, kurios leistų surinkti ne socialinio draudimo įmokų lėšas, papildyti biudžetą ir kompensuoti dalį veiklos sąnaudų. ☐ Formuoti finansinius rezervus. ☐ Peržiūrėti privilegijuotas, kitaip nesusijusias su įmokomis pensijas, mažinti jų mokėjimo mastus
Administravimo reforma	☐ Optimizuoti Sodros valdymo struktūrą, mažinti administracinį aparatą, siekiant ekonomiškumo ☐ Veikla organizuojama, informacinės technologijos diegiamos siekiant mažinti Sodros įstaigų veiklos išlaidas; ☐ Galimybės įmonės deklaruoti elektroniniu būdu įdiegimas – tai sumažintų veiklos kaštus, nes darbuotojams nereikėtų priiminėti įmonių atstovų,. Būtų sutaupoma blankų spausdinimo sąskaita ir kt.
Įmokų administravimo tobulinimas	☐ Pabaigti įdiegti įmokų administravimo sistemą, suderinta Valstybine mokesčių inspekcija
Visuomenės švietimas	☐ Toliau vykdyti akcijas, skatinančias Sodros įmokų surinkimą – kaip akcija prieš algas „vokeliuose” ☐ Teikti informaciją gyventojams apie socialinio draudimo naudą; ☐ Skatinti privačiai dirbančius asmenis mokėti įmokas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Manome, jog šios priemonės leistų minimizuoti tiek privačių pensijų fondų veiklos riziką, tiek Sodros veiklos riziką. Minimizuota rizika leistų geriau įgyvendinti socialinės apsaugos pensijų srityje tikslus, t.y. užtikrinti Lietuvos gyventojams kuo geresnę gyvenimo kokybę senatvėje.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Atlikus teorinę pensijų reformos socialinės gerovės vystymo sąlygomis aspektų analizę, išskirti šie svarbiausi aspektai:

1. Pagrindinis visuomeninės pensijų sistemos tikslas – sukurti kiekvienam pensijų sistemos dalyviui stabilų, numatomą ir adekvatų senatvės pajamų šaltinį. Taigi pensijų tikslas yra susiję su socialinės gerovės vystymo tikslu valstybėje. Egzistuoja eilė modelių, pagal kuriuos apskaičiuojamas pensijos dydis, sukuriamas pensijų administravimas, nustatomi pensijų finansavimo šaltiniai. Pensijos gali priklausyti arba nepriklausyti nuo pensijos gavėjo pajamų; pensija gali būti finansuojama einamosiomis įmokomis arba formuojama kaupimo principu. Reikalinga pasirinkti tokius modelius, kurie leidžia valstybėje įgyvendinti socialinės gerovės vystymo tikslą.

2. Alternatyvių pensijų sistemų, tokių kaip privatūs pensijų fondai, įdiegimą skatina tai, jog Vakarų Europoje, kaip ir visame pasaulyje, einamojo finansavimo pensijų sistema susiduria ir netolimoje ateityje dar smarkiau susidurs su rimtais sunkumais. Tai lemia ilgėjanti žmonių gyvenimo trukmė ir mažėjantis gimstamumas. Tai viena pagrindinių pensijų reformos siekiant socialinės gerovės vystymo priežasčių.

3. Pensijų fondai gali būti formuojami fiksuotų įmokų arba fiksuotų išmokų metodu. Lietuvoje pasirinktas fiksuotų. Užsienio valstybių praktinė patirtis rodo, jog fiksuotų įmokų metodas efektyvus ten, kur darbdaviai nepajėgia prisiimti naštos, uždedamos per fiksuotų išmokų metodą. Lietuvoje taip pat pasirinktas fiksuotų įmokų metodas, t.y. darbuotojas pats sudaro pensijų kaupimo sutartį, pats priima sprendimus.

4. Siekiant, kad reformuota pensijų sistema įgyvendintų savo socialinės gerovės vystymo uždavinius, reikalinga valdyti jos riziką. Didelė rizika šioje srityje yra dėl to, jog pensijų sistema yra itin socialiai jautri sritis, nulemianti didelės visuomenės dalies gyvenimo kokybę, socialinę padėtį šalyse, pragyvenimo lygį, atitinkamai ir ekonomikos rodiklius. Apibendrinus padaryta išvada, jog pensijų sistemos rizika kyla dėl trijų grupių priežasčių: administracinių, ekonominių, asmeninių. Vertinant pensijų reformą, būtina identifikuoti šias grupes priežasčių, atlikti tyrimus. Rizikos minimizavimas turi vykti dviem kryptimis: pirma, per išorinę kontrolę (valstybės institucijų vykdomą), antra, per vidinę kontrolę (vykdomą pačios rinkos, todėl turi būti įstatyminėmis priemonėmis užtikrinama laisva konkurencija ir vartotojų teisių gynimas).

Išanalizavus pensijų reformos eigą Lietuvoje, išaiškėjo, jog:

5. Pensijų reforma Lietuvoje vykdoma nuo 1995 metų. Pakeitimai vykdyti keliomis kryptimis: pirma, buvo nustatyta ilgesnė pensinio amžiaus norma (reforma įvykusi), antra, nustatyta trijų pakopų pensijos sistema (šiuo metu vykdoma II pakopa, reforma eigoje), trečia, pereita prie

privataus pensijų kaupimo. Lygiagrečiai šiuo metu vykdoma ir pensijų sistemos administravimo reforma, socialinio draudimo įmokų surinkimo administravimo reforma, siekiant užtikrinti efektyvesnę pensijų sistemos valdymą.

Išnagrinėti pensijų reformos rizikos veiksnius Lietuvoje, paaiškėjo šie svarbiausi rizikos susiformavimo veiksniai:

6. Lietuvoje suformuota įstatyminė bazė leidžia iš dalies minimizuoti privačių pensijų fondų veiklos riziką. Būtina tobulinti teisinę bazę, susijusią su fondų valdytojų teisine atsakomybe, išorine priežiūra, būdais, kaip sistemos dalyviai gali ginti savo interesus (ginčų sprendimas), konkretizuoti gyvybės draudimo įmonių poziciją ir galimus procentinius uždarbius nuo anuitetų vertės.

7. Dalyvavimas privačiuose pensijų fonduose turi privalumų ir trūkumų; svarbu, kad gyventojai būtų tinkamai informuoti tiek apie naudą, tiek apie riziką; svarbu suvokti, jog ne visais atvejais pensijų fonduose gyventojas gali sukaupti daugiau pinigų nei įdėjo į juos. Pagrindiniai dalyvavimo pensijų kaupime privalumai yra tai, jog minimizuojamas valstybinės sistemos rizika, gyventojas kaupia lėšas, kurios yra jo asmeninis turtas, tai nereikalauja papildomų išlaidų. Siekiant efektyvumo turi būti reguliuojama rizika; turi būti kontroliuojamos privačių pensijų fondų procedūros, o jų rizikos veiksnių minimizavimo priežiūra turi užsiimti valstybinės institucijos. Deja, liberalioje ekonomikoje neįmanoma visiškai kontroliuoti išoriškai pensijų fondų veiklą taip, kad rizikos veiksniai būtų panaikinti.

Atlikus pensijų reformos Lietuvoje rezultatų analizę, empirinį tyrimą, paaiškėjo šios pensijų reformos įgyvendinimo tendencijos:

8. Lietuvoje gyventojų susidomėjimas dalyvavimu privačiuose pensijų fonduose yra didelis. Aktyviausiai dalyvauja jaunesnio ir vidutinio amžiaus gyventojai, daugumoje amžiaus grupių dalyvavimas siekia 50-60% apdraustųjų toje amžiaus grupėje. Pastebėta tendencija, jog kuo didesnis vidutinis dalyvių darbo užmokestis, tuo rizikingesnę fondą gyventojai renkasi. Lietuvoje formuojami trijų rizikos lygių fondai, pradedant konservatyviuose, kai investuojama į obligacijas (mažiausiai rizikingas, mažiausiai pelningas), baigiant aukščiausios rizikos, kai investuojama beveik vien tik į akcijas (galimi aukščiausia pelno marža). Optimalus rizikos ir pelno santykis būdingas daugeliui mažos ir vidutinės akcijų dalies fondams.

9. Ištyrus pensijų sistemos valdymą ir reglamentavimą, padarėme išvadą, jog privačių pensijų fondų rizika valdoma penkiomis pagrindinėmis priemonėmis: Pensinių fondų valdymo įstatyminiu reglamentavimu, pensinių fondų veiklos, turto, investavimo politikos įstatyminiu reglamentavimu ir teisinės bazės tobulinimu, rizikos minimizavimu pagal dalyvių amžiaus grupes, užtikrinant pensijų fondų konkurenciją, per priežiūros institucijų veiklą. Sodros sistemos rizika valdoma šiomis priemonėmis: teisinė bazė, vykdoma administravimo reforma, tobulinama įmokų surinkimo tvarka. Turėtų būti ieškoma papildomų priemonių.

10. Atlikus gyventojų nuomonės tyrimą, padaryta išvada, jog dalyvavimas Sodroje gyventojams atrodo rizikingas dėl mažų pensijų, galimų valstybės biudžeto trūkumų, Sodros institucijos priklausomybės nuo politinių veiksmų. Kalbant apie privačius pensijų fondus, svarbu spręsti problemas, susijusias su veiklos reglamentavimu, korupcija, veiklos skaidrumu.

Atsižvelgdami į atliktus tyrimus, pasiūlėme tokius sprendimus, kaip minimizuoti pensijų reformos ir pensijų sistemos riziką:

1. Rizika turi būti valdoma atskirai privačiai pensijų kaupimo sistemai ir atskirai Sodros sistemai. Privačios pensijų kaupimo sistemos rizika turi būti valdoma per išorinį reglamentavimą ir per vidines rizikos priemones, t.y. konkurenciją. Sodros rizika turi būti valdoma valstybės institucijų priemonėmis.

2. Privačių pensijų fondų riziką siūlome valdyti šiomis priemonėmis: kontrolės gerinimas, valdymo gerinimas, atsakomybės didinimas, galimybė pasitraukti iš pensijų fondo, bankroto procedūrų gerinimas, dalyvių turto apsauga, investicijų valdymo tobulinimas, turto, kitų ekonominių rodiklių įvertinimo tobulinimas, konkurencijos sąlygų gerinimas, dalyvių interesų apsauga, išorinių rizikos veiksnių (politinė, įstatymų rizika) minimizavimas.

3. Sodros sistemos riziką siūlome valdyti šiomis priemonėmis: biudžeto deficito rizikos minimizavimas, administravimo reforma, įmokų administravimo tobulinimas, visuomenės švietimas.

4. Rizikos minimizavimas leis pasiekti geresnių socialinės gerovės vystymo uždavinių įgyvendinimo rezultatų Lietuvoje.

LITERATŪRA

1. Dromantienė L., Kanopienė V. (2004). Demografinis senėjimas ir ES socialinė politika pagyvenusiems. // *Socialinis darbas*, 2004, Nr. 3 (2), p. 12-23
2. Dubauskas M. (2006). Pensijų fondų naudą ateityje pajus ne visi šalies gyventojai. // *Lietuvos rytas*, 2006 m. spalio 2 d., p. 27
3. Finansų analitikų asociacija. (2006). Pensijų fondo vertinimo ypatumai. // *Verslo žinios*, 2006 m. spalio 16 d., p. 25
4. Gylys P. (2002). Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontroversijos. // *Viešoji politika ir administravimas*, 2002 m. Nr. 2, p. 78-84
5. Gudas V. (2005). Pensijų fondai: „Sodros“ pervestos lėšos sumažėjo. // *Respublika*, 2005 m. sausio 7 d., p. 6
6. Guogis A. (2002) Kokį vaidmenį Lietuvoje vaidins pensijų fondai? // *Esu*. 2002.Nr.22. P.14.
7. Guogis A. (2006). Kai kurie korporatyvinės socialinės atsakomybės ir socialinio tisingumo aspektai. // *Viešoji politika ir administravimas*, 2006, Nr. 18, p. 73-77
8. Ignatavičius M. (2001). Kur eina pensijų sistema? // *Lietuvos žinios*. 2001, nr. 239. p. 14.
9. Kuliomina V. (2006). Tarp fondų įsisuks konkurencija. // *Verslo žinios*, 2006 m. kovo 3 d., p. 18
10. Lazutka R. (2001). Pensijų ekonomikos principų taikymas ir Lietuvos pensijų reformos numatomos pasekmės. // *Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos*. Vilniaus Universitetas, 2001, p. 57-68
11. Levišauskaitė K., Malinauskas Ž. (2006). Pensijų sistemos reforma Lietuvoje: antrosios pakopos kūrimo ypatumai ir rezultatai. // *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. 2006 m. Nr. 39, p. 45-65
12. Lietuvos respublikos pensijų kaupimo įstatymas. Nr. IX-1691, 2003 m.
13. Lietuvos respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. 1994 m. liepos 18 d. Nr. I-549. Žin., 1994, Nr. 59-1153
14. Lietuvos Respublikos Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas. 1999 m. birželio 3 d. Nr. VIII-1213, Žin., 1999, Nr. 55-1765
15. Lietuvos respublikos pensijų fondų įstatymas. Nr. VIII-1212, 1999 m.
16. Lietuvos Respublikos vertybinių popierių komisijos 2006-208 m. strateginis veiklos planas. Patvirtinta Lietuvos Respublikos vertybinių popierių komisijos pirmininko 2006 m. vasario 11 d. įsakymu Nr. 6P-27.

17. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Dėl pensijų sistemos reformos koncepcijos. LR Vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarimas Nr. 465 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 36-998. P. 1, 2, 4.
18. Linkaitis M. (2006). Pensijos kiša koją euro ilgametystei. // *Verslo žinios*, 2006 m. sausio 30 d. , p. 6
19. Martinaitytė E., Katkus V. (2001). Pensijų reforma: pensijų fondų sistemos Lietuvos kūrimo problemos. // *Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos*. Vilniaus Universitetas, 2001, p. 156-175
20. Morkūnienė A. (2006). Šalies gyventojus siūloma skatinti prieš pensiją lėšas iš rizikingų fondų nukreipti į konservatyvius. // *Lietuvos aidas*, 2006 m. sausio 24 d. , p. 12
21. Morkūnienė A. (2006). Daugiau galimybių pensijų kaupimo dalyviams.// *Kauno diena*, 2006 m. kvoo 9 d. , p. 15-16
22. Pensijų kaupimo bendrovės privalės klientus supažindinti su rizika (2006). // *Šiaulių naujienos*, 2006 m. spalio 5 d. , p. 10
23. Perminienė L. (2001). Kaip užsidirbti pensiją? // *Lietuvos žinios*. 2001. Nr. 19. P. 14.
24. Pilibaitis R. (2006). Pensijų lėšas saugo investicijų skaidymo skydas. // *Verslo žinios*, 2006 m. kovo 23 d., p. 25
25. Pilibaitis R. (2006). Išskirtinis pensijų fondų pelningumas – ne amžinas. // *Verslo žinios*, 2006 m. sausio 16 d. , p. 26
26. Ranonytė A. (2007). Kaip sekėsi fondams 2006 m. // *Verslo žinios, priedas „Mano investicija”*, 2007 m. sausio 8 d., p. 7-9
27. Skinulytė J. (2007). Mokesčiai pradangino pensijų fondų pelnus. // *Respublika*, 2007 m. vasario 1 d. , p. 8
28. Skinulytė J. (2007). Pensininkus išgelbės ne apgaulingi politikų pažadai, o privatūs pensijų fondai. // *Respublika*, 2007 m. sausio 11 d. , p. 9
29. Skučaitė A. (2001). Gyvybės draudimas kaip apsirūpinimo pajamomis senatvėje būdas. // *Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos*. 2001, p. 111-123
30. Smalskys V. (2005). „Gerovės valstybės” ir socialinės viešosios politikos krypčių teoriniai aspektai. // *Viešojo politika ir administravimas*, 2005, Nr. 11, p. 86-94
31. Valstybinė socialinio draudimo fondo valdyba. (2005). *Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas*. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius, 2005
32. Varanauskienė J. (2007). Kada verta keisti pensijų fondo valdytoją. // *Verslo žinios*, 2007 m. sausio 9 d. . p. 12
33. Viltrakytė N. Iš pensijų reformos tikėtasi mažiau. // *Respublika*. 2006 m. sausio 25 d. , p. 9

34. Financial Market trends. Ageing and pensionm system reforms. OECD, 2005. [žiūrėta 2007-05-05]. Prieiga internete: <<http://www.oecd.org/dataoecd/1/35/35810991.pdf>>
35. Dzikevičius A. (2002). *Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas*. 2002 m. [žiūrėta 2007-03-12]. Prieiga internete: <<http://finansai.tripod.com/pf2.htm>>
36. "Hansa bankas" pensijų kaupimo fondai. [žiūrėta 2007-04-11]. 2006 m. Prieiga internete: <http://www.hansa.lt/fiziniam312_330.html>
37. Lazutka R., Žalimienė L., Andrejeva L. (2004). *Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos*. 2004 m. [žiūrėta 2007-03-13] Prieiga internete: <<http://politika.osf.lt/erointegracija/santraukos/DalyvavimasPensijuReformoje.htm>>
38. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. (2007). *Analizė „Kodėl Lietuva turėtų tęsti pensijų reformą“*. Vilnius, 2007-03-23. [žiūrėta 2007-05-12]. Prieiga internete: <www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/analitine_medziaga_kodel_lietuva_turetu_testi_pensiju_reforma/4189-51k>
39. Norbutas P. (2004). *Senatvės pensijų išankstinio mokėjimo sistema*. 2004 m. [žiūrėta 2007-03-12]. Prieiga internete: <<http://www.lsdp.lt/?422530292>>
40. Steponavičienė G. (2003). *Pensijų reformos perspektyvos. Kaip pasirinkti pensijų kaupimo fondą?* LLRI, 2003 11 12. [žiūrėta 2007-03-20]. Prieiga internete: <<http://www.pensija.lt/index.php/lt/20883>>
41. *Pensijų sistema*. 2006 m. [žiūrėta 2007-03-12]. Prieiga internete: <<http://www.finasta.lt/l.php/pensiju-sistema.html>>
42. *Pensijų sistema Lietuvoje*. 2007 m. [žiūrėta 2007-04-05]. Prieiga internete: <<http://www.pensijusistema.lt/index.php?-1302781092>>
43. Petrauskas A. (2005). *Išankstinė senatvės pensija : dydis ir gavėjai*. [žiūrėta 2007-03-08]. Prieiga internete: <http://www.ldb.lt/ldb_admin/pub_docs/I%C5%A1ankstin%C4%97%20senatv%C4%97s%20pensija.doc>
44. *Privatūs pensijų fondai: gyvybingos veiklos ir protingos priežiūros derinimas*. 1999. [žiūrėta 2007-03-09]. Prieiga internete: <http://www.lrinka.lt/Projektai/PF_prieziura.phtml>
45. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2007). *Naujoji pensijų kaupimo sistema. Statistika*. 2007 m. [žiūrėta 2007-03-12]. Prieiga internete: <<http://www.pensijusistema.lt/index.php?-126765432>>
46. Vilutytė K., Valužis K. (2004). *Teoriniai pensijų modeliai ir jų taikymas Lietuvoje*. Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2004 m. [žiūrėta 2007-03-12]. Prieiga internete: <http://ev.lzuu.lt/mokveikla/SMK_2004/Finansai/Vilutyte_Kristina.htm>
47. Lileikienė A., Šaparnis G., Tamošiūnas T. (2004). *Magistrinio darbo rengimo metodika*. VšĮ Šiaulių universiteto leidykla 2004 m.

PRIEDAI

Pensijų reformos rizikos anketinė apklausa

Gerb. respondente,

Šio tyrimo tikslas – įvertinti gyventojų požiūrį į Lietuvoje vykdomą pensijų reformą ir jos rezultatus. Tyrimo duomenys naudojami magistro baigiamajame darbe. Tyrimo anketa yra anonimiška. Dėkoju už dalyvavimą.

Parinkite tinkamą atsakymą iš duotųjų. Skalėje nuo 1 iki 5 pažymėkite atsakymą, kai 1 reiškia:

Klausimas	Atsakymų skalė
1. Ar mokate socialinio draudimo įmokas?	Taip Ne Pradėsiu
2. Ar dalyvaujate privačiuose pensijų fonduose?	Taip Ne Pradėsiu
3. Įvertinkite valstybinės pensijų sistemos (Sodra) efektyvumą. <i>(kai 1 – l. mažas efektyvumas, o 5 – l. geras efektyvumas)</i>	1 2 3 4 5
4. Įvertinkite valstybinės pensijų sistemos (Sodra) rizikingumą. <i>(kai 1 – l. mažas rizikingumas, o 5 – l. didelis rizikingumas).</i>	1 2 3 4 5
5. Kokie Sodros rizikos veiksniai Jus labiausiai neramina: ☐ Lėšų trūkumo rizika ☐ priklausomybė nuo politinės situacijos ☐ galima pasikeitusi teisinė bazė, neužtikrinanti pensijos ☐ tikrovės neatitinkančios, per mažos pensijos <i>(kai 1 – visai nėra rizikos, 5 – l. didelė rizika)</i>	1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5
6. Įvertinkite, kaip Sodros veiklos reglamentavimas minimizuoja jos riziką. <i>(kai 1 – l. blogai, 5 – l. gerai)</i>	1 2 3 4 5
7. Įvertinkite, kiek dabartinė pensijų sistema yra teisinga, socialiai pagrįsta. <i>(kai 1 – l. blogai, 5 – l. gerai)</i>	1 2 3 4 5
8. Įvertinkite privačių pensijų fondų sistemos efektyvumą. <i>(kai 1 – l. mažas efektyvumas, o 5 – l. geras efektyvumas)</i>	1 2 3 4 5
9. Įvertinkite privačių pensijų fondų sistemos rizikingumą. <i>(kai 1 – visai nėra rizikos, 5 – l. didelė rizika)</i>	1 2 3 4 5
10. Kokie privačių pensijų fondų rizikos veiksniai Jus labiausiai neramina: ☐ neaiškus kontrolės mechanizmas ☐ neaiški situacija fondo bankroto atveju ☐ galima korupcija, ko pasekoje žmonės prarastų pinigus ☐ investuotų pinigų nuvertėjimas, investicijų praradimas ☐ nėra galimybės pasitraukti iš privačių pensijų fondų sistemos <i>(kai 1 – visai nėra rizikos, 5 – l. didelė rizika)</i>	1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5
11. Įvertinkite savo pasitikėjimą privačiais pensijų fondais. <i>(kai 1 – visai nepasitikiu, 5 – labai pasitikiu)</i>	1 2 3 4 5
12. Ar tikėtės didesnės suminės pensijos dalyvaudami pensijų fonuose, nei dalyvaudami vien tik valstybinėje (Sodros) sistemoje? <i>(kai 1 – visai nesitikiu, 5 – labai tikiuosi)</i>	1 2 3 4 5
13. Kokie veiksniai sumažintų valstybinės Sodros sistemos riziką: ☐ Didesnis viešumas ☐ Labiau įpareigojantys valstybę įstatymai (nepabloginti apdraustųjų padėties ir panašiai) ☐ Valstybės įsipareigojimas išlaikyti tam tikrą pensijos dydį (koreguoti pagal infliaciją ir vidutinį darbo užmokestį) ☐ Didesnis Sodros rezervai ☐ Sodros valdymo struktūros optimizavimas, vidinių išlaidų mažinimas ☐ Privilegijų panaikinimas, pensijų pririšimas prie pajamų <i>(kai 1 – visai nesumažintų, 5 – labai sumažintų)</i>	1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5 1 2 3 4 5
14. Kokie veiksniai sumažintų valstybinės pensijų sistemos riziką:	

☐ Turi būti griežtinama privačių fondų finansinių rezultatų kontrolė	1 2 3 4 5
☐ Turi būti leidžiama pasitraukti iš pensijų fondų sistemos	1 2 3 4 5
☐ Turi būti griežtai reglamentuojama, kur pinigai investuojami, kad nebūtų interesų konflikto, nebūtų primami palankūs tam tikrai įmonių grupei, bet nepalankūs investuotojams sprendimai	1 2 3 4 5
☐ Turi būti daugiau informacijos apie pensijų fondų taisykles didesnis viešumas	1 2 3 4 5
☐ Turi būti nustatyti mechanizmai, užtikrinantys, kad nebus bloginamos dalyvavimo privačiuose pensijų fonduose taisyklės	1 2 3 4 5
☐ Turi būti griežtai kontroliuojama ir reglamentuojama, kaip vertinamas turtas, investicijų rizika ir kiti ekonominiai veiksniai	1 2 3 4 5
☐ Turi būti reglamentuota, kad pensijų fondai gali ribotai naudoti rinkodaros priemones, būtų užkertamas kelias darbdavių bendradarbiavimui su tam tikrais pensijų fondais, prievartiniam darbuotojų dalyvavimui konkrečiame pensijų fonde	1 2 3 4 5
☐ Turi būti įstatymiškai nustatyta didesnė fondo vadovų, valdytojų atsakomybė	1 2 3 4 5
<i>(kai 1 – visai nesumažintu, 5 – labai sumažintu)</i>	
15. Jūsų lytis ☐ Moteris ☐ Vyras	
16. Jūsų amžius ☐ 18-25 ☐ 26-35 ☐ 36-45 ☐ 46-55 ☐ 56 ir daugiau	
17. Jūsų išsilavinimas ☐ Vidurinis ☐ Aukštesnysis ☐ Aukštasis	

Dėkojame už dalyvavimą tyrime.

Anketinio tyrimo rezultatų suvestinė

Klausimo nr.	Atsakymai				
	Taip	Ne	Ruošiuos pradėti		
1	85	5	10		
2	Taip	Ne	Ruošiuos pradėti		
	60	13	27		
	L. mažas	Mažas	Vidutinis	Didelis	L. didelis
3	17	26	50	5	2
4	3	10	35	32	20
	Nėra rizikos	Maža rizika	Vidutinė rizika	Didelė rizika	Labai didelė rizika
5	5	20	40	20	15
	20	25	35	15	5
	20	20	40	15	5
	2	7	46	20	25
	L. blogai	Blogai	Vidutiniškai	Gerai	L. Gerai
6	15	20	55	5	5
	L. blogai	Blogai	Vidutiniškai	Gerai	L. Gerai
7	30	20	50	0	0
	L. mažas	Mažas	Vidutinis	Didelis	L. didelis
8	5	15	57	15	8
9	10	10	40	25	15
	Nėra rizikos	Maža rizika	Vidutinė rizika	Didelė rizika	Labai didelė rizika
10	15	20	45	15	5
	25	20	45	5	0
	5	5	50	25	15
	3	7	50	30	10
	10	15	30	25	20
	Visai nepasitikiu	Nepasitikiu	Vidutiniškai pasitikiu	Pasitikiu	Labai pasitikiu
11	7	11	58	20	4
	Visiškai nesitikiu	Nesitikiu	Vidutiniškai tikiuosi	Tikiuosi	Labai tikiuosi
12	7	10	40	32	11
	Visai nesumažintų rizikos	Nesumažintų rizikos	Vidutiniškai sumažintų riziką	Ženkliai sumažintų riziką	Labai sumažintų riziką
13	5	15	45	20	15
	5	10	50	20	15
	5	5	45	30	15
	0	5	45	30	20
	0	5	40	35	20
	0	0	50	30	20
	Visai nesumažintų rizikos	Nesumažintų rizikos	Vidutiniškai sumažintų riziką	Ženkliai sumažintų riziką	Labai sumažintų riziką
14	2	3	50	30	15
	20	25	30	15	10
	2	7	50	23	18

	5	5	60	15	15
	10	10	55	15	10
	10	15	60	10	5
	15	17	58	5	5
	3	8	57	15	17
	Moteris	Vyras			
15	51	49			
	18-25	26-35	36-45	46-55	56 ir daugiau
16	25	31	32	10	2
	Vidurinis	Aukštesnysis	Aukštasis		
17	20	25	55		

